

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Євген Рябінін

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
Сучасний стан регіональної безпеки євразійського
простору

Маріуполь - 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

ЄВГЕН РЯБІНІН

**Сучасний стан регіональної безпеки
євразійського простору**

Маріуполь - 2020

УДК 327.57(47+57)"20"(075.8)
Р-98

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету (Протокол № 2 від 16.09.2020
року)*

Рецензенти:

І.В.Алексєєнко, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та туризму Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Ф.В.Барановський, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Н.В.Горло, доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Запорізького національного університету.

Рябінін Є.В.

Р-98 Сучасний стан регіональної безпеки євразійського простору. –
Маріуполь, 2020. – 204 с.

У навчальному посібнику розглянуто основні загрози регіональній безпеці країн євразійського простору та проблеми, з якими стикаються ці країни в контексті розбудови комплексу регіональної безпеки. Основну увагу приділено аналізу та методології дослідження національної, регіональної та міжнародної безпеки. Детально аналізуються основні теорії та концепції вивчення проблем регіональної безпеки.

Видання призначено студентам і аспірантам, які навчаються за програмою спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Політологія», а також навчальних дисциплін, у межах яких вивчаються проблеми безпеки. Адресовано також науковцям, фахівцям у галузі міжнародних відносин і зовнішньої політики та практикуючим аналітикам.

УДК 327.57(47+57)"20"(075.8)
© Copyright: Рябінін Є.В., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.	6
Розділ 2. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ КОМПЛЕКСУ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.	26
Розділ 3. СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ НА ЄВРАЗІЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ.	57
Розділ 4. ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ГЕОПОЛІТИЧНА ВАЖЛИВІСТЬ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	118
Розділ 5. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В КАВКАЗЬКОМУ РЕГІОНІ	133
Розділ 6. СУЧАСНИЙ СТАН БЕЗПЕКИ В КАСПІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ	148
Розділ 7. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ І КОНФЛІКТИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗІАТСЬКОМУ РЕГІОНІ	157
Додаток 1	195

ВСТУП

Видання навчального посібника «Сучасний стан регіональної безпеки євразійського простору» зумовлено комплексом об'єктивних чинників. По-перше, міжнародні відносини не є статичною сферою. Кожного дня відбуваються події, які впливають на геополітичну та гео економічну ситуацію в тому чи іншому регіоні. По-друге, євразійський простір є доволі молодим регіоном, а отже, він є доволі нестабільним та стикається з низкою проблем, які не є характерними для сталих та стабільних регіонів. По-третє, Україна опинилась в доволі важкому політичному та економічному стані через військовий конфлікт з Росією та нестабільну політичну ситуацію всередині країни. Аналіз процесів на євразійському просторі є доволі важливим та актуальним, оскільки від стабільності в цьому регіоні залежить стабільність в сусідніх регіонах.

В основу тематики посібника покладено нормативну дисципліну «Регіоналізм та регіональні системи безпеки», яка викладається на спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» на освітньому рівні «Магістр». Матеріал цього посібника може бути використаний під час викладання таких дисциплін, як «Аналіз та прогнозування зовнішньої політики», «Геополітика», «Конфліктологія», «Зовнішня політика Росії та країн СНД».

Основною метою даного навчального посібника є надання студентам інформації стосовно різних підходів, концепцій та теорій вивчення систем регіональної безпеки в цілому, та стану системи регіональної безпеки євразійського регіону зокрема. Яку саме територію має на увазі автор під євразійським регіоном? Це всі країни колишнього Радянського Союзу за винятком прибалтійської трійки.

Особливістю навчального посібника є методологічний компонент дослідження міжнародної системи та систем регіональної безпеки. Інша особливість полягає в авторському баченні використання підходів щодо проведення аналізу регіональної безпеки. Інформаційно-аналітичний виклад матеріалу буде корисним не лише студентам, але й науковцям, політологам, аналітикам та експертам в галузі міжнародних відносин.

Змістовна структура складається з семи тематично пов'язаних між собою розділів, у яких викладено інформацію стосовно теорій та концепцій регіональної безпеки, внутрішнього стану в державах регіону, впливу зовнішніх акторів на ситуацію в регіоні, характеристика військових сил держав регіону.

Розділи мають як теоретичне, так і навчально-методичне забезпечення, що покращує засвоєння матеріалу. Крім того, студенти мають можливість додатково вивчити літературу, яка надається після кожного розділу, більша частина яких – праці вітчизняних і зарубіжних авторів.

Нині в Україні чимало робиться для підготовки фахівців в галузі міжнародних відносин. Це, безумовно, позитивна тенденція, але для підготовки фахівців треба кожного року обновляти та доповнювати навчальний та літературний фонд для того, щоб студенти мали доступ до найсучасніших праць в сфері міжнародних відносин.

Практичну апробацію матеріал посібника пройшов під час навчального процесу в межах таких аспектів, як «Регіоналізм та регіональні системи безпеки» та «Близький Схід в міжнародних відносинах». Окрема інформація посібника була опублікована в вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях.

Цей посібник становить особливий інтерес для тих, хто цікавиться сучасним станом міжнародних відносин та регіональної безпеки на території євразійського простору.

РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.

1.1. Термінологічна проблема визначення території колишнього СРСР в політичному дискурсі.

У переважній більшості випадків в політичному дискурсі вживається термін «пострадянський простір» для позначення території, яка була складовою Радянського Союзу. Однак, наскільки адекватним є цей термін на сьогоднішній день коли минуло практично тридцять років? Баррі Бузан і Оле Уівер при описі комплексів регіональної безпеки перераховують регіони з точки зору їх географічного розташування (близькосхідний, європейський, північноамериканський тощо) і лише регіон колишнього СРСР вони називають пострадянським. З одного боку, ця ситуація зручна, оскільки всім відома територія з цією назвою. Але, з іншого боку, ми ж не користуємося такими термінами як поставстроугорський простір.

Прийнято вважати, що поняття «пострадянський простір» було введено в обіг литовським дослідником А. Празиускасом стосовно країн Співдружності і колишніх радянських республік Прибалтики в статті «СНД як постколоніальний простір», яка була опублікована 7 лютого 1992 року в «Независимой газете». У зазначеній публікації становище держав пострадянського простору порівнюється з колоніальними землями імперій минулих століть, які навіть після здобуття незалежності залишалися в культурному і частково економічному «просторі колишньої метрополії».

Разом з тим, деякі західні фахівці розглядають поняття «пострадянський простір» як такий собі «ідеологічний інструмент» або «технологію» російської зовнішньої політики для забезпечення гегемоністських позицій в регіоні.

Деякі експерти вважають, що в сучасних умовах не можна говорити про існування пострадянського простору в його колишньому, первісному вигляді. Так, на думку А.Гуштіна, «відмінності між частинами колись єдиного радянського простору настільки великі, що важко виділити якісь загальні риси між такими країнами, як Туркменістан та Молдова, за винятком факту входження цих нині незалежних країн в якості союзних республік до складу СРСР». Автори колективної праці «Пострадянські держави» вважають, що «розбіжність країн за інтеграційними пріоритетами розірвало пострадянський простір на проєвропейський і євразійський сегменти, але при цьому у всіх країнах все сильніше відчувається економічний вплив Китаю».

У свою чергу головний редактор журналу «Росія в глобальній політиці» Ф.Луцьков вважає, що майбутнє держав на території колишнього Радянського Союзу має відбуватися за новим мегапроектом: «Пострадянський простір – вже історичне поняття ... Треба йти від цього терміна і говорити про нову Велику Євразію, яка включає в себе всі держави регіону. Зараз має обговорюватися понятійний проект Великої Євразії, абсолютно нової її організації». Зі свого боку зазначимо, що на сьогоднішній день контури цієї організації виглядають досить туманно.

І, нарешті, прихильники третьої точки зору вважають, що з моменту свого виникнення пострадянський простір якісно не змінився. Вони звертають особливу увагу на фактор спільного минулого пострадянських держав, які свого часу входили до складу спочатку Російської імперії, а потім - Радянського Союзу, який до цих пір цементує тісні і різноманітні зв'язки між цими країнами. Так, на думку В.Егорова, «тривале існування в одному будинку зумовило наявність родових ознак в організмі держав, які здобули суверенітет, незважаючи на різновекторність сучасного розвитку, які зумовлюють спільність їх цивілізаційних судиб. Мало того, саме загальні риси

суспільного господарства, культури, системи цінностей, придбаних не завдяки, а всупереч їх волі, дають пролонгований ефект потенційної інтеграції нового регіонального співтовариства» [1].

Так, на думку авторів одного з Аналітичних доповідей Ради із зовнішньої і оборонної політики (СВОП), підготовленого в 2011 р, «незважаючи на те, що шляхи пострадянських країн в пострадянську епоху розійшлися, усім їм притаманні важливі риси перехідного періоду: корупція, потужні кримінальні мережі, незадовільна якість державного управління, політична пасивність громадян і в значній мірі невизначеність напрямку розвитку систем державної влади».

Існує думка щодо періодів розвитку пострадянського простору.

Л. Косікова на основі аналізу кількісних і якісних характеристик зазначає, що на «першій фазі» трансформації колишніх союзних республік (грудень 1991 - рубіж 1993/1994 рр.) зазначений регіон слід називати «близьке зарубіжжя». Для «другої фази» (1994-2001 / 2004 рр.) найбільш доречним видається поняття «пострадянський простір». У той час як «третьою фазою» (починаючи з 2003/2004 рр.) характеризується наростанням міжнародного суперництва і ослабленням російського впливу в регіоні Співдружності, коли колишні союзні республіки вже пройшли етап становлення і визнання міжнародним співтовариством «новими незалежними державами» з «відкритою ринковою економікою», залученні до процесів глобальної конкуренції [1].

А.Рябов в своїй статті «Пострадянський простір: фактори і цикли розвитку» виділяє чотири періоди в історії пострадянського простору. Перший з них охоплює час від розпаду СРСР приблизно до початку нового століття. У цей період розвиток пострадянського простору визначалося насамперед створенням і першими кроками у становленні СНД. Здавалося б, сама логіка цього процесу повинна була зумовити переважання відцентрових тенденцій над доцентровими. Однак на практиці цього не сталося – СНД виявилось занадто слабкими, особливо економічно, щоб без зовнішньої підтримки

успішно здійснювати національно-державне будівництво, коли відцентрові тенденції стали домінувати над доцентровими, почався пізніше, в перші роки нового століття. Тоді після зтяжної економічної кризи в СНД починається зростання. Вибори лідерів пострадянських країн, що пройшли в кінці 90-х років, показали, що їх правлячі еліти зміцнилися і зуміють утримати контроль над державами, що знаходяться під їх управлінням. Незворотність процесу створення СНД стала очевидною, в тому числі і для їх владних еліт.

Третій період в історії пострадянського простору починається після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. У цей час інтерес США і ЄС до пострадянського простору значно слабшає. Обіцянки нових урядів Киргизії та України провести глибокі демократичні і ринкові перетворення грузнуть в пострадянських реаліях, внутрішньоелітної боротьбі і системної корупції. У Грузії програна «п'ятиденна війна» з Росією (серпень 2008 року) не дозволила Тбілісі продовжити політичне зближення з США і ЄС.

Однак третій період в еволюції пострадянського простору виявився коротким. Після приходу до влади на Україні (лютий 2014 г.) прозахідних політичних сил, початку зтяжного збройного конфлікту на південному сході і різкого погіршення відносин Росії із Заходом, що призвів до введення США і Євросоюзом санкцій режиму проти РФ, відцентрові тенденції на пострадянському просторі знову посилюються. Настає четвертий період у розвитку пострадянського простору, який триває до теперішнього часу.

Побоюючись, що під впливом західних санкцій посилиться ізоляція Росії в світі, а її можливості економічно підтримувати інші СНД і допомагати їм в забезпеченні безпеки скоротяться, пострадянські країни, включаючи і найближчих союзників РФ (Вірменія, Білорусь і Казахстан), підсилюють багатовекторність своєї зовнішньої політики. Відносини між РФ і Україною набувають відкрито ворожого характеру, і в 2018 г. Київ починає процедуру виходу з СНД, тим самим фіксуючи намір політично покинути пострадянський простір [2].

На погляд автора періодизація етапів розвитку країн пострадянського простору може виглядати наступним чином: 1). 1991 – 2000 - період становлення появи держав на геополітичній карті, розпад виробничих і економічних зв'язків; основна мета - захистити право на державність. У цей період в більшості країн йдуть міжетнічні/міжконфесійні війни, активна фаза сепаратистських процесів як продовження процесів розпаду Союзу; 2). 2000 - 2010 - період остаточного становлення державних інститутів, сформованість держав як акторів міжнародних відносин; активна залученість в політичні процеси зовнішніх акторів для зупинки інтеграційних процесів, які виходять в даний період в активну фазу; 3). 2010 - 2020 - інтеграційні процеси набувають інституціональне вираження; остаточне визначення державами своїх геополітичних пріоритетів.

У 2014 році, нажаль, Україна повертається до стану першого періоду, який характеризується виконанням головного завдання – збереження територіальної цілісності при активній залученості і впливом на внутрішні політичні та економічні процеси з боку зовнішніх акторів. Яким чином розвивалися б події, якби Україна брала б активну участь в євразійських інтеграційних процесах? Швидше за все, ситуація була б схожою, якби західні регіони вирішили б вийти зі складу України за безпосередньої підтримки ЄС і США на протипагу інтеграційним процесам на Сході. Можливо, військові дії були б не такими інтенсивними, проте, в будь-якому випадку, геополітичний тупик спровокував серйозний соціальний конфлікт в Україні. Розділення українського суспільства щодо геополітичних пріоритетів стала гальмом у приєднанні України до того чи іншого регіонального об'єднання і/або військово-політичного блоку. З іншого боку, якщо Україна приймала би активну участь в євразійському інтеграційному процесі, можливо це позитивно відобразилось би на економічному становищі в Україні (оскільки не було б розірвано економічні та промислові зв'язки) та з політичної точки зору ситуація нагадувала б ситуацію в Європейському Союзі, коли Німеччина та Франція розглядаються в контексті протипаги одна одній, що не дозволяє

жодній примушувати інші країни-члени ЄС йти у руслі їхньої політики (хоча, на сьогоднішній день вплив Німеччини набагато сильніший, ніж Франції). Така ж саме ситуація могла б відбутися при активній участі України в євразійських інтеграційних процесах, коли вона могла згуртувати навколо себе деякі країни євразійського простору та стати легітимним балансом в регіоні.

Повертаючись до питання термінології, слід зазначити, що беручи до уваги той факт, що необхідно йти від термінів з ідеологічним забарвленням, автор даного посібника вважає, що термін «євразійський простір» на сьогоднішній день буде більш адекватно відповідати нинішнім реаліям.

Україна основним пріоритетом у зовнішній політиці вибрала європейську та євроатлантичну інтеграцію, що було закріплено в Конституції держави. Це може бути аргументом проти того, щоб відносити Україну до євразійського простору, однак, проєвропейські прагнення не зробили Туреччину частиною Європи. Відсутність інституційного членства України в ЄС і НАТО, ідеологічний розкол в суспільстві, який триває з перших днів здобуття незалежності нашої держави, проблеми, характерні для всіх держав колишнього СРСР (за винятком Прибалтики) (корупція, вплив кримінального світу, незадовільна якість державного управління, невизначеність напрямку розвитку систем державної влади, військові конфлікти в активному або латентному стані), дають нам право і необхідність розглядати Україну в рамках євразійського регіону.

1.2. Підходи до визначення поняття «безпека» та її класифікація.

З розпадом Радянського Союзу, закінченням холодної війни, завершилося протистояння між двома могутніми державами, після чого припинила існування біполярна система міжнародних відносин. У зв'язку з цим багато експертів поспішили оголосити про настання ери вселенського миру, деякі, взагалі вирішили, що пора говорити про кінець історії людства. Однак, слід зазначити, що з закінченням ідеологічного протистояння, кількість конфліктів

в тих чи інших регіонах світу не тільки не зменшилася, а й різко збільшилася – розпад Югославії, етносепаратистські конфлікти в республіках колишнього СРСР, перманентні громадянські війни на африканському континенті, напруга на Близькому Сході – все це ще більше змушує замислюватися експертів над таким нагальним питанням як безпека. Перед тим як розглянути основні загрози безпеці в євразійському регіоні, слід проаналізувати теоретичну базу вивчення поняття «безпека».

Поняття безпеки має два аспекти: безпека як стан захищеності або як система заходів щодо забезпечення подібного стану.

Говорячи про захищеність інтересів, мається на увазі існування триєдності інтересів індивіда, суспільства і держави. Далеко не у всіх регіонах і країнах усі компоненти триєдності очевидні і визнанні. Різниця у ставленні до безпеки на Заході і в євразійському регіоні досить глибока.

За всю історію Західної Європи народам ніколи не загрожували сили позасистемного характеру, тобто настільки чужі, що не змогли б зрозуміти і прийняти хоча б елементарні норми і закономірності функціонування загрозливих спільнот. Конфлікти, що розгорталися на території Західної Європи, носили внутрішньоцивілізаційний характер. Не доводилося битися Європі з татаро-монгольськими ордами, що несли свій абсолютно незрозумілий спосіб життя в таку ж чужу їм слов'янську Русь. Не доводилося Європі зберігати свою ідентичність під натиском іншомовної та іннокультурної спільності. Навіть падінню Римської імперії під натиском варварів передувало довгострокове полуконфліктне співжиття з тими ж варварами, а також історичний досвід Римської імперії по взаємодії з іншими культурами [3, с.382].

Роль державної безпеки в євразійському менталітеті була завжди значно вище ролі інших компонентів безпеки. В силу постійного ворожого оточення, в якому жили країни регіону, роль держави як захисника традиційного способу життя, конвенціональних норм і звичаїв була надзвичайно велика. При цьому вороже оточення було набагато більше чужим і ворожим, ніж те, з

яким стикалися європейські країни. Якщо європейці воювали переважно між собою, то євразійським державам доводилося протистояти інокультурному втручанню, що визначало набагато більш жорстокий характер військових дій, викликало до життя філософію народних, вітчизняних воєн [3, с.383].

Що стосується безпеки особистості – уклад життя і природа господарювання значно вище ставили роль індивіда на Заході, ніж в євразійських країнах. В Європі не було тих величезних і маловрожайних сільгоспугідь, як на землях споконвічного проживання східнослов'янських народів. Щоб отримати рівний європейському урожай зернових, євразійському селянинові треба було засіяти набагато більше поле. Обробляти такі площі під силу тільки в рамках громади, де роль окремої особистості фактично зводилася до легко замінної трудоодиниці [3, с.384].

Радянська політична і правова культура була побудована на презумпції загрози суспільству, що виходить від окремої особистості, презумпції загрози суспільства для особистості просто не допускалося. Гарне суспільство не може будь-кому погрожувати, апарат управління цього товариства і виразник його інтересів поганим не може бути за визначенням. Таким чином, питання про загрозу особистості і її захищеності просто був відсутній, був відсутній і компонент безпеки особистості в розумінні безпеки.

Третій компонент – безпека суспільства, цей компонент є якби сполучною ланкою між безпекою держави і особистості. Відмінності в європейському і євразійському регіонах в організації соціального життя громадян починають спостерігатися з того моменту, коли надбанням цивілізації стає так зване громадянське суспільство. Переваги громадянського суспільства, які пом'якшують взаємодії особистості і держави, робили державу підконтрольним громадянам, були оцінені на Заході досить швидко.

Громадянське суспільство в євразійському просторі зараз знаходиться в стадії свого активного становлення. Однак, думка про те, яким має бути громадянське суспільство на Заході і на Сході дуже різна – в державах європейської цивілізації в концепції громадянського суспільства серйозно

присутній елемент, пов'язаний із сексуальною свободою, що в православній цивілізації, є неприйнятним [3, с.385].

Якщо розглядати систему безпеки як систему заходів щодо забезпечення цього стану, слід зазначити, що якщо забезпечення безпеки особистості і суспільства досягається шляхом вироблення внутрішнього законодавства, то забезпечення державної безпеки вимагає набагато більшого спектру заходів і умов.

Зовнішньополітична складова держбезпеки несе в собі функції захисту не тільки держави, а й суспільства і окремих особистостей від загрози ззовні. Це зрозуміло, оскільки загрози зовнішнього характеру – переважно загрози широкомасштабні. У цій ситуації держава виконує одну зі своїх базових функцій, заради якої воно власне і виникло – організація оборони від зовнішньої небезпеки, консолідації громадян і мобілізації ресурсів.

Слід зазначити, що існує кілька рівнів безпеки, а саме, безпека особистості, суспільства, регіональна на рівні держави, державна або національна, регіональна за рамками держави і глобальна або міжнародна.

При постановці національної безпеки держави в епіцентр розвитку і збереженні світового співтовариства на глобальному, регіональному, локальному і міждержавному рівнях формується міжнародна безпека.

Таким чином, вивчення стану національної безпеки як первинного осередку загальної системи міжнародної безпеки на трьох якісно різних, але взаємопов'язаних рівнях: глобальному, регіональному – субрегіональному, є основою регіональних досліджень проблем безпеки.

Міжнародна безпека на глобальному рівні – це, перш за все, безпека в інтересах виживання всього людства і зміцнення миру і безпеки народів в процесі їх взаємодії як між собою, так і з біосферою, інформаційною сферою та техносферою.

Основу глобальної безпеки можуть складати колективні та багатосторонні зусилля, спрямовані на дотримання визнаних норм

міждержавних відносин, а також на колективне відновлення цих норм у разі їх порушення.

Сформована система міжнародної безпеки в її військовому і політичному вимірах покликана відвести загрозу нападу однієї держави на іншу, але не здатна гарантовано захистити як саму державу, так і її громадян від протиправних дій організованих злочинних груп, міжнародних терористичних і екстремістських організацій, а також окремих кримінальних елементів.

Слід зазначити, що більшість шкіл теорії безпеки відійшли від розуміння міжнародної безпеки як феномена, що належить виключно до військово-політичній сфері. Замість цього застарілого, вузького підходу вкоренилося багатовимірне, комплексне розуміння міжнародної безпеки, що включає не тільки «жорсткі» (військові), але і «м'які» (невійськові) фактори – економічні, соціальні, демографічні, екологічні, культурні, інформаційні та інші виклики.

Глобальна безпека передбачає безпеку всього людства, захист від небезпек всесвітнього масштабу, здатних привести до різкого погіршення умов життя на планеті. Забезпечення глобальної безпеки має на увазі ослаблення тиску на світове співтовариство глобальних проблем планетарного масштабу, які в тій чи іншій мірі зачіпають життєві інтереси всього людства, держав і народів, кожного жителя планети. Вони виступають як об'єктивний фактор розвитку сучасної людської цивілізації, набувають гострого характеру і вимагають для свого рішення зусиль всіх держав, всієї світової спільноти. У цьому контексті мова йде, перш за все, про що зберігається небезпеку ядерної війни, подоланні відставання в розвитку багатьох країн, етнополітичної, енергетичної, сировинної, продовольчої, екологічної та демографічної проблеми, ліквідації небезпечних хвороб тощо.

Міжнародна безпека на регіональному рівні забезпечується в контексті розвитку регіональних моделей співробітництва країн. На розвиток міжнародних відносин в даний час стала впливати ускладненість ролі геополітичного простору регіонів світу, що в умовах нерівномірного економічного розвитку, забезпечення природними ресурсами і інших

чинників, які зачіпають життєво важливі інтереси регіональних держав, об'єктивно сприяє формуванню якісно нового рівня систем регіональної і субрегіональної безпеки, нових економічних і військово-політичних союзів і об'єднань.

Появі сучасних інтерпретацій кооперативної безпеки передувала запропонована К.Дойчем в 1957 році концепція спільноти безпеки. В основу цієї концепції закладено наявність спільних інтересів держав, які досягли значного рівня інтеграції одна з одною і усвідомили необхідність створення певної спільноти. Постійна взаємодія такої групи країн вважалася підставою для інтенсифікації відносин між ними як основи забезпечення стабільного мирного співіснування і налагодження дружніх взаємин на постійній основі. Послідовники К.Дойча запропонували модель регіонального комплексу безпеки, учасники якого мають високий рівень взаємозалежності у відносинах безпеки, що забезпечує взаємну необхідність в їх вирішенні на основі спільної участі [4, с.11].

Кооперативна безпека наголошує не на безпосереднє придушення можливої агресії, а на превентивних заходах відносно потенційно можливих викликів і загроз стабільності. У практичному розумінні мова йде про залучення якнайширшого кола країн того чи іншого регіону в систему договорів, які повинні зменшити ймовірність виникнення конфлікту і його руйнівних наслідків. На відміну від системи колективної безпеки, кооперативна безпека виходить з розуміння того, що коли держави об'єднуються проти спільного реального або потенційного противника, концепція безпеки, заснована на співробітництві, виходить з принципу спільної участі. Спільна участь не обов'язково вимагає створення формальних інститутів взаємодії, оскільки використання неформальних постійних комунікацій вважається не менш ефективним, ніж створення оборонних союзів [4, с.12].

Модель кооперативної безпеки, яку в 2001 році запропонували М.Михалка і Р.Коен, передбачала об'єднання елементів колективної безпеки,

колективної оборони і нових підходів щодо концентрації уваги потенційних учасників в попередженні та врегулювання конфліктів нового покоління.

Оцінюючи тенденції і спадщину глобалізації, яка стиснула планетарний простір і взаємозалежність розвитку людства, слід зазначити, що зміст поняття глобальної безпеки в найближчому майбутньому будуть визначати військово-політичні та силові аспекти, економічні відносини в широкому контексті, загальні умови розвитку, включаючи екологію та природокористування, а також проблеми соціального характеру, пов'язані з людським фактором [4, с.15].

Питанням безпеки присвячено досить багато робіт Б.Бузана. Він вважає, що люди отримують негативний вплив також через інші сфери, а не лише військову, це також екологічна, економічна, соціальна, політична. У своїй роботі він дає визначення всіх перерахованих вище видів безпеки, а саме:

- військова безпека – стосується дворівневої взаємодії між збройної наступальної здатністю і спроможністю захищатися;
- політична безпека – стосується організаційної стабільності держав, їх системи управління, ідеології, яка забезпечує їх легітимністю і авторитетом;
- економічна розглядає рівень доступу до ресурсів, які має держава, до фінансів і ринків які необхідні, щоб підтримувати гідний рівень забезпечення населення;
- соціальна безпека стосується підтримки традиційних паттернів мови, культури, релігії, національної ідентичності та традицій;
- екологічна безпека розглядає підтримку місцевої та планетарної біосфери як важливої системи, від якої залежить все людство [5].

Ці п'ять секторів не можуть функціонувати у відриві один від одного.

Індивідууми повинні розглядатися як центральний фокус уваги для тих, хто хоче розширити визначення безпеки. Соціальна безпека з'являється тоді, коли з'являються спільноти, які вважають що їх ідентичність перебуває під загрозою.

Б.Бузан вважає, що дуже важливо розглядати такі проблеми безпеки в межах ідентичності етнічної, національної та релігійної. Ці проблеми загрожують стабільності набагато більше (всі ці проблеми стоять на порядку денному в країнах євразійського простору), ніж зовнішні загрози. Соціальна небезпека є ключовою загрозою для держави. Безпека може бути досягнута об'єктивно (тобто реальна загроза) і суб'єктивно (надумана загроза), якщо суспільство в державі спробує посилити свою безпеку, інша громада відреагує, спонукаючи проблему соціальної безпеки. Р.Джервіс вважає, що багато засобів, за допомогою яких держава намагається посилити свою безпеку, зменшує безпеку інших. І це ставить під загрозу ідентичність, ніж держава, що змусить громади захищати свою ідентичність [5].

1.3. Поняття «регіон», «регіоналізм».

Звичайно ж, на сьогоднішній момент, коли ідеологічне протистояння з розпадом СРСР завершилося, все латентні конфлікти перейшли в активну фазу свого розвитку. Тому, на мій погляд, сьогодні особливу увагу необхідно приділяти питанням регіональної безпеки. У зв'язку з цим, вважаю за потрібне перед аналізом сутності регіональної безпеки розглянути детально такі поняття як «регіон», «регіоналізм», «регіони».

Питаннями розвитку процесів регіоналізму в різних його проявах займалися такі вчені як А.Воскресенській, Р.Гораціу, А.Алексєєв, В.Дергачев, Р.Есін, Л.Зевін, Є.Матвєєва, Г.Шіроков, Ю.Ціракаєв, Р. Хіггот, М.Тельд, Е.Маркузен, У.Айзард, Дж.Най, У.Ізард.

Одні вчені розглядають регіон як простір, населення якого об'єднано спільністю історії, стратегічних інтересів і викликів. Інші дослідники вважають, що для держав, що становлять один регіон, найбільш важливі спільні інтереси щодо забезпечення колективної безпеки. На думку третіх, регіон в першу чергу потрібно розглядати як спільність держав, котрі

намагаються відстояти свою самобутність під наростаючим тиском глобалізації [6].

Під регіоном в широкому сенсі розуміється певна територія, що представляє собою складний територіально-економічний і національно-культурний комплекс, який може бути обмежений ознаками наявності, інтенсивності, різноманіття і взаємозв'язку явищ, що виражаються у вигляді специфічної однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умов, які є підставою для того, щоб виділити цю територію [3, с.9].

Г.А.Аванесова вважає, що поняття регіон залишається виключно гнучким, часом до невизначеності. Багатозначність цього поняття вона пов'язує з тим, що виділення конкретного регіону різні фахівці здійснюють, керуючись різними критеріями. Такого роду невизначеність викликана просто відсутністю згадки про ці критерії, тоді як сама гнучкість терміна «регіон» якраз і вимагає його жорсткого лімітування стосовно конкретного дослідження. До іманентних ознак регіону слід віднести, по-перше, наявність специфіки досліджуваної території, тобто того, що відрізняє її за сукупністю населяючих її об'єктів від інших територій. По-друге, існування певної єдності між об'єктами, що надає даній території в тій чи іншій мірі виражену цілісність як її нової якості [3, с.357].

Слід зазначити, що визначення регіону залежить від тієї специфічної спеціалізації, дослідженням якої займаються експерти. Так, М.Гуннарссон вважає, що регіон – це взаємодія акторів і інститутів в рамках даної географічної території. На відміну від нього К.Дойч дає інше визначення регіону, вважаючи, що він представляє собою групу країн, які за багатьма параметрами більше взаємопов'язані між собою, ніж з іншими країнами.

Е.Маркузен вважає що регіон - це історично еволюціонує, територіально компактне співтовариство, яке містить в собі фізичне оточення, соціально-економічну, політичну і культурну середу, а також просторову

структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто і нація.

А.Вознесенській вважає, що міжнародно-політичний регіон – це прив'язана до територіально-економічного та національно-культурного комплексу (що ґрунтується на однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умов, що мотивують його виділення) регіональна сукупність явищ міжнародного життя, об'єднаних спільною структурою та логікою таким чином, що ця остання і історико-географічні координати її існування взаємообумовлені.

Виходячи за рамки держави і аналізуючи регіон вже на міжнародному рівні, деякі дослідники вважають продуктивним використовувати поняття міжнародно-політичний регіон і, відповідно, розуміти під регіоном в міжнародних відносинах сукупність явищ міжнародного життя, що протікають в певних територіально-часових координатах, об'єднаних загальною логікою таким чином, що ця логіка і координати її існування є взаємообумовленими. Якщо брати до уваги різні підходи до визначень регіону, то виділяються культурно-релігійні регіони (китайський, корейський, в'єтнамський, індоіранський, тюркський, арабський, російський, європейський), культурно-релігійні макрорегіони (конфуціансько-буддійський, індуїстський, мусульманський, православний, західно - християнській, латиноамериканський, африканський, тихоокеанський), то деякі країни можуть входити відповідно до параметрів не в один, а в два або навіть три регіональних кластера [7].

Деякі історичні регіони останнім часом набувають досить чітко виражені геоекономічні обриси, наприклад, Південно-Східна Азія, країни арабського Магрибу, країни Перської затоки тощо. Таке членування спирається на більш вузьке визначення регіону як складного культурно-територіально-економічного комплексу, що має обмежені внутрішні ресурси, свою структуру виробництва і соціальних відносин, певні потреби у зв'язках із зовнішнім середовищем [3, с.11].

А.Макаричев виділяє різні аспекти розуміння регіону, а саме філософське, історичне, географічне:

- філософське розуміння регіону полягає в своєрідності регіону як особливого світу з притаманним тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом і світовідчуттям;

- історичне бачення регіонів полягає в тому, що вони є утвореннями тих мікрорегіонів, які в середні віки були прив'язані до того чи іншої церковного приходу або єпархії;

- географічне трактування регіону базується в основному на ідеях Х.Макіндера.

За функціональними ознаками виділяються наступні типи регіонів:

- держави, що належать до однієї військово-стратегічної системи, що забезпечує колективну безпеку, образують геополітичний (геостратегічний) регіон;

- геополітичний (конфліктний) регіон утворюють держави з підвищеною конфліктністю, яка має небезпеку серйозними наслідками для решти світу;

- адміністративний регіон – таксономічний рівень політико-адміністративного устрою, через який центральна влада здійснює свою регіональну політику;

- економічний регіон – територія з виробничою спеціалізацією в міжнародному (міжрайонному) поділі праці;

- соціокультурний регіон – територіальна спільність, що сформувалась в процесі тривалого розвитку і виробила власний соціокультурний код [8, с.6].

Якщо говорити про регіон з точки зору безпеки, Б.Бузан і О.Уівер вважають, що регіон належить до розряду, коли держави пов'язані один з одним і їх безпека не може бути відділена один від одного. Регіон – це той рівень, на якому перетинаються проблеми національного та глобального характеру і на якому відбувається велика частина активних дій.

На сьогоднішній день існує географічний, політичний, соціально-економічний, екологічний, інформаційний, цивілізаційний підходи до

класифікації регіонів. В цілому дослідники ділять регіони на дві великі групи: однорідні і функціональні регіони.

Однорідні регіони поділяють на три підтипи:

- природні регіони, чий обрис визначають загальні топографічні, кліматичні та інші природні характеристики;
- регіони з сильно вираженим почуттям загальної культурно-історичної ідентичності;
- економічно самодостатні регіони з об'єднуючим їх типом промислового виробництва.

Н.Вігеланд типологізує регіони на функціональні, культурні та адміністративні:

- функціональний регіон має вузьку і специфічну мету взаємодії і концентрується на отриманні деяких вигод в рамках певного сектора через регіональне співробітництво. Це можуть бути питання торгівлі, митної політики, освіти та інтеграції;
- культурний тип регіону базується на питаннях, що стосуються ідентифікації, спільну спадщину, мову, звичаї, які формують орієнтовану на себе однорідність на певній території і тим самим відрізняють культурний регіон від інших територій;
- адміністративний тип регіону відноситься до адміністративної структури, яка існує в державах з ієрархічним порядком [7, с.5].

Необхідно згадати Б.Хеттне і Ф.Содербаума, які ввели в науково-політологічний лексикон поняття «регіон», що має на увазі ступінь регіональної здатності артикулювати інтереси того чи іншого регіону, що з'являється. Регіонність - це процес регіонального розвитку, який включає в себе три стадії:

- пре-регіональна стадія, в якій потенційний регіон утворює соціальну та географічну частину;
- стадія регіоналізації, на якій створюються формальні і неформальні канали для регіонального співробітництва;

- регіон формує відмінну ідентичність, інституалізовані здатності, легітимність, які перетворюють регіон в діючу одиницю [9].

Проаналізувавши поняття «регіон», слід перейти до аналізу поняття, сутності і форм «регіоналізму».

Під «регіоналізмом», або регіональним будівництвом, розуміють формування міждержавних утворень з країн, пов'язаних відносинами взаємозалежності. Регіоналізм – це політична концепція, яка має справу зі специфічною ідентичністю і пов'язана з реаліями регіонального та глобального устрою. У широкому розумінні термін «регіоналізм» можна інтерпретувати як зміцнення зв'язків між країнами, які не тільки близькі географічно, але і мають спільні проблеми, економічні та стратегічні інтереси, характерні саме для даного регіону [10].

Інтенсифікація міжнародного співробітництва на регіональному рівні (іншими словами, наростання регіоналізації міжнародних відносин) стає все більш ефективним інструментом забезпечення регіональної та глобальної безпеки і стабільності. Держави, об'єднані за регіональним принципом, успішно здійснювали і здійснюють сьогодні спільні заходи щодо забезпечення геополітичної стабільності.

А.Макаричев виділяє інтегративний/асоціативний регіоналізм. Цей тип пропонує варіант об'єднання сусідніх територій з економічних, культурних, політичних або військових міркувань. Диссоціативний регіоналізм його тісний зв'язок з такими поняттями як децентралізація, територіальна ідентичність, локалізм, регіональна автономія.

Для дослідження комплексу регіональної безпеки євразійського простору автором були проаналізовані концепції і стратегії національної безпеки країн регіону, показники економічного розвитку (Додаток 1), геополітичні процеси, проблеми, що безпосередньо впливають на формування комплексу регіональної безпеки і з якими стикаються країни регіону. Що стосується методів, автором використовується діалектичний метод, системний і метод формалізації. Ці методи досить часто використовуються в роботах з

політичної регіоналістики. Вони дають можливість аналізувати явища політичної дійсності з урахуванням взаємозв'язку регіональної і національної політичного життя. Метод формалізації дає можливість порівнювати політичні явища з точки зору їх схожості та відмінностей.

Методи емпіричного пізнання використовувалися автором для отримання інформації про певні процеси, геополітичні явища і процеси в тому чи іншому регіоні. Системний підхід дозволив автору вивчити процеси, що відбуваються в регіонах і державах регіонів. Порівняльно-історичний метод дозволив проаналізувати процес становлення комплексу регіональної безпеки після здобуття незалежності республіками колишнього Радянського Союзу, в середині 2000-х і на сучасному етапі. Таким чином, перераховані вище методи допомогли досить глибоко проаналізувати процеси становлення і розвитку комплексу регіональної безпеки в євразійському регіоні, а також зробити прогноз щодо сценаріїв можливого розвитку регіональної безпеки в досліджуваному регіоні.

Контрольні питання та завдання

1. Ознайомтесь із статтею А. Прузаускаса «СНД як постколоніальний простір» та висловіть свою думку стосовно питань, які підіймаються у статті.
2. Висловіть свою думку стосовно таких термінів як «пострадянський простір», «євразійський простір». Який з цих двох термінів є найбільш релевантним?
3. Дайте визначення поняттю «безпека».
4. Визначте типи безпеки.
5. Порівняйте різні концепції та теорії щодо вивчення такого феномена як «безпека».
6. Дайте визначення поняттям «регіон» та «регіоналізм».
7. Надайте класифікацію регіонів та визначте типи регіоналізму.

Використані та рекомендовані джерела

1. Пашковский П.И. Проблема интерпретации понятия «Постсоветское пространство». URL: <http://sn-philcultpol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/03/005pashkovsk.pdf>.
2. Рябов А. «Пострадянський простір: фактори і цикли розвитку». URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_03/Ryabov_Post_sovetskoye.pdf
3. Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. Учебное пособие / Под редакцией А.Д.Воскресенского. – М.: Московский государственный институт международных отношений, 2002. 528 с.
4. Толстов С. Європейська безпека в умовах багатопольярного світу // Зовнішні справи. 2010. № 5-6. С.10-15.
5. Saleh A. Broadening the concept of security: identity and societal security. URL:http://www.academia.edu/4282811/Broadening_the_Concept_of_Security_Identity_and_Societal_Security
6. Маршания З. Феномен постбиполярного регионализма в Европе. URL: http://www.ca-c.org/c-g/2011/journal_rus/c-g-1-2/03.shtml
7. Широков Г. Регионализация: Новые тенденции мирового развития на рубеже XX и XXI веков // Новая и новейшая история. 2004. №4. С.55–66 .
8. Дергачёв В., Вардомский Л. Регионоведение. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 519 с.
9. Есин Р. Современный регионализм: новые направления в теории. URL: <http://pu.by/iss/n32/ESIN32.pdf>
10. Матвеева Е. Типология международного регионализма в исторической перспективе. URL.: <http://izvestia.asu.ru/2012/4-2/hist/TheNewsOfASU-2012-4-2-hist-30.pdf>

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ КОМПЛЕКСУ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.

2.1. Історія розвитку процесів регіоналізму.

В основі регіоналізму лежить розуміння того, що тільки через співпрацю і партнерство зі своїми сусідами, через згуртування з ними кожна окремо взята країна може максимально забезпечити свої національні інтереси. В результаті виробляється регіональна самосвідомість і почуття єднання.

Міжнародний регіоналізм носить наднаціональний характер (регіональний інтеграціонізм) і є складовою частиною загальносвітової тенденції створення наднаціональних політичних інститутів, інтеграції національних ринків і стирання торгових бар'єрів.

На думку А.І. Трейвіш, за сукупністю тлумачень, регіоналізм включає, по-перше, регіональну ідентичність людей, їх прихильність до провінційних традицій і самобутності, по-друге, втілення відповідних ідей в регіональні громадські рухи і, по-третє, «власне регіоналізацію» (у цього терміна, втім, розкид значень не менше, аніж у поняття «регіоналізм») – вже в сфері державної політики.

Говорячи про етапи розвитку регіоналізму, слід зазначити, що сучасний регіоналізм розвивався в рамках чотирьох етапів.

Едвард Менсфілд і Хелен Мілнер перший етап відносять до другої половини 19 століття і вказують, що в цей час регіоналізм був виключно європейським феноменом. Протягом цього періоду внутрішньоевропейська торгівля росла неймовірними темпами і становила переважну частину загальносвітової. Крім того, європейська економіка фактично функціонувала у багатьох відношеннях як єдиний ринок. Цьому сприяли як індустріальна революція і розвиток технологій, що полегшували міждержавну торгівлю, так і створення різних митних союзів і двосторонніх торговельних угод,

найвідомішим з них був німецький Zollverein, створений під егідою Пруссії в 1834 році, австрійські землі сформували митний союз в 1850 р, швейцарські – в 1848 р, Данія – в 1853 р, Італія в 1860-і рр. В цей час створення митного союзу було прямо пов'язане з формуванням єдиних державних утворень [1].

Друга хвиля регіоналізму, яка прийшла після Першої світової війни ознаменувала собою появу регіональних угруповань, які одягали виключно преференційний характер. Деякі з них були необхідні для більш тісної взаємодії між великими державами-імперіями і їх колоніями.

Вчені зазвичай пояснюють зростання регіоналізму в міжвоєнний період нездатністю держав досягти багатосторонніх угод для вирішення економічних проблем. Ця невдача пояснюється політичним протистоянням великих держав і прагненням використовувати регіональні торгові стратегії. На відміну від попереднього періоду, ця хвиля регіоналізму була пов'язана з поширенням політики «знищ сусіда» (beggar-the-neighbour policies), дискримінаційними торговими блоками, протекціоністськими двосторонніми торговими угодами, які сприяли посиленню напруженості у відносинах між державами, а також появи Великої депресії [1].

Крім того, в міжвоєнний період світ відчував трагедії агресивного націоналізму (Німеччина) і імперського регіоналізму (Японія). В цей час закінчилася британська гегемонія, паралельно спостерігалася криза в Лізі Націй, провал ідей об'єднання Європи, експансія Японії в Азію, що ознаменувало кінець першої спроби побудувати сучасну модель системи колективної безпеки. Німеччина і Японія стали регіональними гегемонами.

Всі міжвоєнні ініціативи, на відміну від періоду, що послідував за закінченням Другої світової, обумовлювалися прагненням до гегемонії і бажанням забезпечити перевагу для себе з боку великих держав – Німеччини, Франції та Сполученого Королівства. Виникли блоки – Німеччина в Центральній і Східній Європі, Франція і Мала Антанта з Чехословаччиною, Румунією, Югославією, Англія і Британська співдружність – керувалися потребами кожної з цих держав і, таким чином, були схильні до суперництва в

економічній, політичній і військовій сферах з іншими блоками і державами. Це передбачало, особливо у випадку з Німеччиною, використання блоків в якості засади забезпечення для промислового виробництва в рамках імперського ядра.

Така блокова політика переслідувала мету скорочення залежності від потенційних ворогів і збільшення економічної і військової могутності гегемонів. Подібна система характеризувалася закритими і конкуруючими регіонами, метою окремих елементів в яких було отримання незалежності в усіх сенсах від гегемона, а не колективний розвиток всіх членів блоку. Цей тип регіоналізму був більш закритим і конкурентним порівняно з післявоєнними [1].

У розвитку цього «злякисного» регіоналізму визначальну роль зіграли ситуація економічної нестабільності, кризові явища в світовій економіці і руйнування британської гегемонії в світовій системі.

Після закінчення Другої світової можна говорити про значне зростання торгового регіоналізму протягом усієї другої половини 20 століття. Регіоналізм змінив свої характеристики, тепер він був пов'язаний з кооперацією між державами на основі суверенної рівності і націлений на досягнення колективних благ усіма учасниками, а не тільки великими державами-гегемонами. Тим не менш, він як і раніше характеризувався відносною вузькістю набору цілей (зазвичай це був економічний протекціонізм) і замкнутістю.

Цей третій етап регіоналізму – економічний, був порівнянний з американоцентричною гегемонією і її баченням мультилатералізму, важливим на той момент були процеси об'єднання Європи.

Сучасний, або четвертий період регіоналізму характеризується відходом від однополярного світу, який встановився після розпаду СРСР, і переходом до багатополлярності – за останні 20 років світ спостерігає бум в міжнародній торгівлі та інвестуванні, створенні регіональних організацій.

Регіоналізм четвертого етапу експерти також називають новим, або відкритим регіоналізмом і поява його прямо пов'язана з процесом глобалізації. Якщо старий регіоналізм був явищем державним за своєю природою, продуктом великих міждержавних угод, вирішення яких спускаються зверху вниз, то новий став результатом появи нових економічних сфер і необхідності відповідати на виклики глобалізації. Хоча він як і раніше управляється державами, але, в основному, всі дії в його рамках виходять з необхідності відповідати на кроки приватних ринкових гравців. Новий регіоналізм виходить за рамки економічної сфери, це багатовимірний форма інтеграції, яка включає економічні, політичні, соціальні та культурні аспекти і тому виходить за рамки прагнення до створення регіональних режимів вільної торгівлі або альянсів, що ставлять собі за мету досягнення безпеки. У той час як закритий регіоналізм був сфокусований на протекціонізмі, прагненні захистити економіку країн-учасниць від зовнішньої конкуренції, новий регіоналізм відкритий і спрямований назовні, розрахований на повне залучення в процес неоліберальної глобалізації та світові ринки [1].

На сьогоднішній день на рівні регіонів країни намагаються відродити політичне регулювання, накопичуючи авторитет на регіональному рівні. Політичний регіоналізм і міжрегіональний політичний діалог розвиваються між двома крайніми полюсами: з одного боку регіональні процеси засновані на філософії вільної торгівлі, з іншого на спробах створити якийсь вид регіональної цивілізації або регіонального націоналізму (релігійна чи етнічна гомогенність) як фундамент для нового регіонального блоку.

Є 4 типи різних способа пояснити сучасний регіоналізм:

- де-факто регіоналізм: неформальна, ринково орієнтована економічна інтеграція, тобто раціонально-економічна;
- де-юре регіоналізм: формальна державна інституційна співпраця, що керується державою – легально-політична;

- інструментальний регіоналізм: спочатку неформальний і з урахуванням інтересів, побудований на ідентифікації інтересів, які домагаються розвитком загальної політики по відношенню до третіх сторін – реалістичний;

- когнітивний регіоналізм: спочатку неформальний, побудований на загальних культурних, історичних та емоційних засадах, які відрізняють інсайдерів і зовнішніх гравців – соціально-культурний за своєю орієнтацією [2, с.5].

Питання регіоналізму активно аналізуються різними науковими школами та течіями.

Протиріччя щодо регіоналізму особливо помітні серед трьох основних теоретичних шкіл в області міжнародних відносин. Теоретики неореалізму наполягають на тому, що навіть якщо держава буде отримувати явну користь від співпраці, вона не буде поспішати налагоджувати його, якщо партнер може отримати від нього більше користі, і стане відносно сильніше. Більш того, неореалісти вважають, що оскільки країни, що розвиваються мають мало можливостей для захисту своїх економічних інтересів, їх еліта буде прагнути створювати альянси з більш сильними країнами.

Наприклад, Р.Леві і П.Барнетт, стверджують, що «для політичних лідерів є всі стимули шукати союзників серед більш економічно сильних країн, які можуть заповнити їх мізерні ресурси, що, в свою чергу, може допомогти вирішити внутрішні економічні та політичні проблеми». На їхню думку, проблеми безпеки частіше виникають через слабкість внутрішньої економічної політики, а не через більш вузьких, причому внутрішнього походження, політичних загроз. Неореалісти вважають, що створення регіональних угод в основному викликано загрозами безпеці.

Проте, хоча політичний реалізм іноді виглядає переконливим, він не враховує змін в світі. Приклад тому євроінтеграція: члени ЄС добровільно віддають частину свого суверенітету наднаціональним органам управління, що кидає прямий виклик уявленню неореалістів про регіоналізм [3].

Неоліберальні теоретики, які сьогодні домінують, будучи переконаними євроцентристів, звертають увагу на мінливий характер внутрішньорегіональних відносин і на умови, що сприяють регіональній економічній інтеграції. На думку неолібералів, регіональні угруповання повинні бути або наріжними каменями нового світового порядку, або вони стануть каменями спотикання на шляху його створення. На відміну від неореалістів, неоліберальний підхід надає набагато більше значення міждержавної кооперації. Більш того, неоліберали швидше вважають кооперацію правилом, а не винятком, особливо в таких сферах як стабільна монетарна політика, вільна торгівля або стійкий екологічний розвиток. Неоліберали стверджують, що, виходячи на вільний ринок, економіка отримує імпульс до налагодження широкого регіонального співробітництва, що знижує ризик будь-яких конфліктів [3].

На відміну від неолібералів, які вважають регіоналізм корисним, оскільки він веде до вільної торгівлі, неомарксистичні, що спираються на теорію імперіалізму, звертають увагу на країни, що розвиваються.

Так Д.Галтунг описує імперіалізм як «структурні відносини між країнами центру і периферії». Д.Галтунг доводить, що «відносини між ЄС і світом, що розвивається це відносини колективного колоніалізму». Аналогічні заяви звучать з боку різних громадських організацій Африки, які закликали ЄС «припинити реколонізацію Африки». Більш того, Д.Галтунг наполягає, що політика ЄС спрямована на роздробленні країн Півдня, оскільки ЄС укладає сепаратні торгові угоди з різними групами країн, що розвиваються, включаючи країни Африки, Карибського моря і Тихоокеанського регіону [3].

З часів закінчення Холодної війни спостерігається різке зростання кількості регіональних торговельних угод. На сьогодні найбільш успішним регіональним проектом є ЄС, спонукаючи деяких робити заяви, що це призведе до появи «регіональної держави», в якому роль влади буде передана на загальноєвропейський рівень. Деякі бачать роль європейської інтеграції як протиположності США. На думку С.Хелда, ЄС найкраще описувати «ні як

міжнародний режим, ні як федеративна держава, а як мережа держав, об'єднаних спільним суверенітетом».

Звичайно, регіоналізм, безсумнівно, має багато позитивних аспектів. Однак, як зазначив Стігліц, «прозорість кордонів для товарів і послуг також означає прозорість їх для таких поганих речей як міжнародна злочинність і тероризм».

В рамках аналізу процесів регіоналізму, не можна не відзначити його форми. Ми вже торкнулися таких форм як старий регіоналізм і новий. Розглянемо докладніше їх особливості. Аналізуючи основні їх ознаки, ми можемо сказати, що для старого регіоналізму було характерно наступне:

- існував в умовах біполярності, коли дві супердержави визначали розвиток світу;
- формувався «зверху» під контролем двох конкуруючих держав;
- носив протекціоністський характер;
- орієнтувався на рішення або економічних проблем, або проблем безпеки, оскільки в тих умовах це були найголовніші питання для протиборчих блоків;
- включав в себе виключно відносини між суверенними державами.

Крах біполярної системи міжнародних відносин вніс низку коректив і в сутність нового регіоналізму, який характеризується наступними ознаками:

- розвивається як сучасна версія багатополарності;
- формується «знизу», тобто процес сучасної регіоналізації містить елементи спонтанності і автономії його акторів;
- прагне до реалізації ідей «відкритого регіоналізму», сумісного з економічної взаємозалежністю;
- більш багатовимірний і багатоаспектний, оскільки включає в себе торгово-фінансовий, екологічний, соціально-політичний та інші виміри;
- передбачає участь недержавних і субнаціональних акторів, тобто сьогодні акторами міжнародних відносин виступають не тільки самі держави, але і регіони держав, ТНК, НПО [4, с.44].

Говорячи про відкритий регіоналізм також слід зазначити, що новий регіоналізм захоплює важливість ідеологічного регіоналізму, тобто регіоналізм будується як політичний проект ніж як регіоналізм, який управляється моделями економічної інтеграції. Новий регіоналізм має структурні наслідки над регіоном, в якому він відбувається – зростає кількість організацій і інститутів.

Розглянемо більш детально питання безпеки саме на регіональному рівні, тобто регіональну безпеку.

Під регіональною безпекою зазвичай розуміється складова частина міжнародної безпеки, комплекс узгоджених заходів щодо забезпечення безпеки держав, розташованих в межах певного регіону.

У широкому сенсі регіональну безпеку можна охарактеризувати як здатність суспільної системи регіону забезпечити високий рівень стабільності, стійкості, життєдіяльності її населення і її конкурентні можливості у стосунках із зовнішнім світом з метою надійного існування і стійкого безпечного розвитку. У науковій літературі поняття «регіональна безпека» частіше вживається стосовно зовнішньої безпеки країни, при цьому розуміється група держав, що виділяється на основі загальних географічних, історичних та інших особливостей. Так кажуть про регіональну безпеку стосовно АТР, Центральної Азії, Близького Сходу та інших регіонів.

Сучасна геополітична наука розглядає під терміном «регіональна безпека» здатність держав регіону відбивати агресію і забезпечувати стабільність системи регіональних відносин. Також під «регіональною безпекою» розглядається система факторів безпеки або окремих аспектів: економічна безпека, екологічна, технологічна, інформаційна.

У класичному сенсі регіональна безпека розглядається як збереження конституційного ладу держав регіону, їх суверенітету і незалежності і територіальної цілісності, внутрішньої стабільності та обороноздатності [3, с.5].

2.2. Сучасні теорії та концепції щодо вивчення регіональної безпеки.

Під системою регіональної безпеки розуміється комплекс узгоджених заходів щодо забезпечення безпеки держав, розташованих в межах певного регіону.

Існує багато підходів щодо розмежування регіонів. Так, Баррі Бузан і Оле Уівер, автори роботи «Регіони і держави: структура міжнародної безпеки», вважають, що в даний час існує в повній мірі оформились 9 регіональних комплексів безпеки: 1) Східноазіатський; 2) Південноазійський; 3) Близькосхідний; 4) Південноафриканський; 5) Центральнаафриканська; 6) Північноамериканський; 7) Південноамериканський; 8) Європейський; 9) Пострадянський.

На мій погляд, необхідно виділяти такі регіони: східноазіатський, південноазійський, близькосхідний, центральнаафриканський, північноамериканський, латиноамериканський, європейський, євразійський, арктичний.

Існує ряд концептуальних підходів до розуміння регіональної безпеки. Так, політичний реалізм розглядає міжнародну систему як спочатку анархічною, в якій визначальне значення мають егоїстичні інтереси держав. Різні форми регіоналізму можуть бути наслідком необхідності зміцнення чиїхось геополітичних позицій (імперська версія); спроб збалансувати вплив конкуруючої держави (версія балансу сил); створення системи колективних відносин для захисту загальних економічних інтересів (версія гегемоністської стабільності). У центрі уваги політичного реалізму держава та її інституції. Поняття про безпеку переважно статичні. Акцент робиться на жорсткі чинники безпеки. Межі держави трактуються як бар'єри для стримування експансії зовнішніх ворогів.

Школа мирних досліджень стала одним з напрямків в західній літературі з міжнародних відносин, яку приділяє особливу увагу проблемам безпеки. В рамках даної школи в кінці 20 століття набув поширення термін

«сек'юритизація», що описує конструйовану природу феномена безпеки. Демократичний потенціал концепції полягає в тому, що вона дає більший, ніж традиційні теорії, простір для участі незалежних експертів і НПО в дебатах з безпеки і позбавляє державу монополії в цьому питанні. Саме в рамках цієї школи було здійснено істотну зміну парадигми, яка полягає в переході від розгляду безпеки в дипломатичному і геополітичному аспектах до субнаціонального рівня. Це вивело проблематику ризиків і загроз з традиційних геополітичних рамок, пов'язаних з військовим протистоянням і зовнішньополітичними амбіціями. Школа мирних досліджень орієнтована на пошук внутрішніх чинників безпеки і націлена на пошук ресурсів для підтримки безпеки всередині самого суспільства. Уявлення про безпеку тут більш мобільні. У центрі уваги – м'які, тобто невійськові пріоритети: пошук нових видів торгівлі та інвестицій, інтеграція транспортної інфраструктури, екологія. Кордони розглядаються як джерела нових фінансових та економічних можливостей.

Школа інституціоналізму вважає, що анархія, про яку говорять реалісти, може бути подолана за допомогою сильних і ефективних інститутів, які є каркасом для різного роду регіональних блоків або альянсів. Багато інституціоналістів воліють пояснювати формування транснаціональних регіонів внутрішніми процесами в яких беруть участь держави, що відбуваються між владою різних рівнів.

Школа конструктивізму виходить з того, що процес регіонабудівництва неможливий без потужної інтелектуальної складової. Конструктивістський підхід трактує регіоналізм як соціальну рефлексію, відштовхується від домінуючих на даний момент уявлень про ідентичність і почуття територіальної спільності. Як реакція на це велике поширення набула концепція регіоналізму, що з'являється та регіональна безпека. Наприклад, злам старого біполярного світу спровокував такі нові моделі регіоналізму як ОЧЕС, Північний вимір, Рада держав Балтійського моря [3, с.77].

Неомарксистичні визначають регіоналізацію як процес економічної інтеграції держав, тобто їх об'єднання в торгові блоки на основі географічної близькості і загальних комерційних, фінансових та інших матеріальних процесів (ЄС, НАФТА, Меркосур). Створення цих блоків трактується неомарксистами як захисна реакція держав на виклики і загрози глобалізації з метою забезпечення своєї безпеки. В результаті світового економічного простору дробиться і фрагментується, і зростає рівень конкуренції між регіональними блоками.

Функціоналісти виходили з того, що кордони – це свого роду інструменти інтеграції, якими слід користуватися в залежності від ситуації. Для успішної транскордонної інтеграції, з точки зору прихильників цієї школи, необхідно домогтися зростання ролі так званих функціональних організацій, побудованих на неполітичній, технічній основі. Згідно з цією логікою, неполітизовані експерти в набагато більшому ступені, ніж публічні політики, можуть забезпечити створення і поширення функціональних зв'язків, які в кінцевому підсумку зроблять конфлікти між державами не вигідними [5].

Якщо проаналізувати історію становлення регіональної безпеки, то можна виділяти ряд етапів у його розвитку.

Історія регіональної безпеки поділяється на три стадії: 1 – з 1500 до 1945 рр, 2 – холодна війна і деколонізація (1945 – 1989 гг), 3 – з 1990. Жменька великих держав визначає правила гри, проектуючи силу на віддалені регіони. Для решти світу безпеку визначається найближчими сусідами. Динаміка безпеки на глобальному рівні відрізняється від регіональної. До 1500 р досучасна динаміка визначалася окремими системами, але вони були не регіональні, тому що глобальний рівень був недостатньо сильним щоб стимулювати створення глобальної системи і, таким чином, окремі системи не були регіонами, а дійсно окремими видами світу [6, с.14].

У сучасну епоху (1500-1945 рр) все схиляється до більш глобального рівню. Європейська міжнародна система розширилася, поки не стала

глобальною. Нові європейські держави поширилися економічно, політично і військово, створюючи формальні і неформальні імперії в усьому світі. Іноді це проектування змитами місцевих жителів як в Америці, так і в Австралії. Там, де це сталося, європейські переселенці були вираженням і продовженням європейських сил, які в підсумку стали новими державами. Для неореалістів це період мультиполярності, для глобалістів – це період, під час якого були закладені основи для високоінтенсивної глобальної системи після 1945 року [6, с.15].

Під час другого періоду (холодна війна), холодна війна і деколонізація мали суперечливі ефекти. З одного боку, хвиля деколонізації відкинула імперську силу, створила десятки нових держав і дозволила динаміці регіональної безпеки почати розвиватися серед нових акторів у Африці, на Близькому Сході, в південній і південно-східній Азії. З іншого боку, біполярне протистояння підкорило Європу і Північно-Східну Азію і проникло в нові регіони. СРСР розглядала їх як поширення комунізму, а ЄС з точки зору меркантилізму і тому США надавали свій тиск. Неореалісти розглядають цю теорію з точки зору зсуву від багатополарності до біполярності. Глобалісти розглядають як інтенсифікацію глобальної економіки. Потрібно відзначити, що політична і расова рівність не означала економічну рівність.

Кінець холодної війни мав наступний вплив на регіональну безпеку:

- вивів Європу з розряду суперсили і радикально змінився патерн впровадження наддержав в північно-східну Азію. З розпадом СРСР і Югославії з'явилась 21 нова країна в новій системі регіональної безпеки;

- прибравши ідеологічну конфронтацію і радянську силу з рівняння, це змінило природу і інтенсивність впровадження глобальної сили в структурі регіональної безпеки. Багато країн на регіональному рівні отримали більше автономії через відсутність інтересу з боку наддержав;

- закінчення холодної війни посилило зміну природи порядку денного безпеки і включило невійськові питання і додаткові актори [6, с.17].

Холодна війна надала багатьом регіональним системам оперувати автономно без оглядки на вторгнення наддержав [6, с.19].

Ідея Б.Бузана полягає в тому, що динаміка безпеки має серйозну територіальність і на цій основі вона може пристосовуватися до недержавних гравців без особливих проблем. Але вона несумісна з глобалістською ідеєю про те, що всі рівні безпеки розчиняються в одній. Недолік неореалістичної і глобалістської теорій в тому, що вони перебільшують роль глобального рівня і недооцінюють регіональний [6, с.29].

Без протистояння наддержав, як це було за часів холодної війни, коли вони втручалися в усі регіони, місцеві регіональні сили сьогодні мають більше сил для маневрів. Відносна автономність регіональної безпеки утворює патерн відносин міжнародної безпеки, який відрізняється від жорсткої структури біполярності, яка і визначала холодну війну [6, с.3].

Для рівня субсистеми величезну роль грає локальний регіон. Центральною ідеєю теорії комплексу регіональної безпеки є те, що загрози переходять на короткі дистанції легше, ніж на довгі, взаємозалежність безпеки структурується в регіональні кластери: комплекси безпеки. Процеси сек'юритизації і, таким чином, ступінь взаємозалежності щодо забезпечення безпеки найбільш напружені між акторами всередині цих комплексів, ніж акторами поза конкретного комплексу. У комплекси безпеки можуть втручатися глобальні сили, але їх регіональна динаміка має якусь ступінь автономності від тих патернів, які встановлюються глобальними силами [6, с.4].

Теорія пояснюється з матеріалістичних і конструктивістських підходів. З матеріалістичної боку вона використовує ідеї обмеженої територіальності і розподілу сили, які близькі до неореалізму. Ця теорія наголошує на тому, що регіональний рівень сумісний зі структурною схемою неореалізму, але суперечить тенденції багатьох аналізів неореалістів, які концентруються на структурі глобального рівня. З точки зору конструктивізму, ця теорія

будується на елементах теорії сек'юритизації, яка фокусується на політичних процесах, за допомогою яких структурується система безпеки.

Периферії, або регіонам, на думку Б.Бузана, загрожує два наступних чинника після краху біполярності:

- надмірна військова перевага Заходу в цілому і США зокрема, яка незбалансована наддержавою-противником;

- крах політичного простору сформованого для третього світу протистоянням наддержав під час Другої світової і заміна більш монополітичного домінування Заходу. Без ідеологічного виклику західні сили можуть накласти більш вимогливі юридичні, соціальні та фінансові і політичні умови на периферію як ціну доступу до допомоги, кредитів, визнання і членства в НАТО, ЄС або СОТ. Вони також можуть надавати керований тиск на країни, щоб підігнати їх під певні умови (нерозповсюдження, демократія, антитероризм).

Все це свідчить про те, що центр в системі безпеки стає більш цементуючим, а міжнародна система більш ієрархічна. Глобалізація – це не автономний процес і є способом вираження гегемонії США [6, с.10].

Що стосується регіоналістичного підходу в поясненні системи регіональної безпеки, то зазначається, що регіональний рівень є геном для конфлікту або кооперації країн.

Регіональний підхід корениться в територіальності, від якої і залежить безпека в конкретно взятому регіоні, і в той же самий час регіональна безпека – запорука і ключовий елемент глобальної безпеки.

Існує теорія кластерів регіонального миру і безпеки. Вона була сформульована в 2008 році Родріго Таваресом, дослідником Університету ООН в Бельгії в роботі «Вивчаючи регіональний мир і безпеку: поле для аналізу». Р.Таварес дає наступне визначення кластерів регіонального миру і безпеки: набір відносин в області миру і безпеки, які мають місце на більшій території (регіоні), рухомі акторами, що діють на різних рівнях регіональної інтеграції, які використовують різні інструменти для зміни моделей безпеки,

конфлікту і позитивного світу. На його думку регіональний кластер включає шість ключових основ: агенти миру і безпеки; інструменти для побудови світу; модель безпеки; конфліктна модель; позитивна модель світу; рівень регіональної інтеграції. Під агентами світу і безпеки Таварес має на увазі акторів, які можуть забезпечити трансформацію небезпечного середовища в безпечне. До таких акторів він відносить індивідуумів, національних акторів (держави), регіональних акторів (регіональні організації).

Інструменти для побудови світу – це ініціативи, політика, методи і процеси, які дозволяють управляти погрозами і сконструювати мир. До таких інструментів він відносить збройне насильство, баланс сил, гегемонію, військові альянси, управління регіональним світом.

Модель безпеки Таварес запозичує у Б.Бузана, визнаючи незаперечність його підходу. Модель безпеки базується на підході взаємозалежності в галузі безпеки, рухомої почуттями ворожості або дружби. Таким чином, автор погоджується з трьома моделями безпеки: конфліктна формація, режим безпеки і плюралістичне суспільство безпеки.

Конфліктна модель регіону – це взаємозв'язок двох індикаторів: інтенсивність конфлікту і тривалість світу. Таварес виділяє такі регіони, як схильні до насильства (Близький Схід); регіони з відсутністю насильства, в яких, незважаючи на наявність конфліктних ситуацій, конфлікти не перебувають у військовій стадії (Південно-Східна Азія); регіони з наявністю внутрішніх механізмів вирішення конфліктів, де існують норми і цінності, що розділяються всіма учасниками, і відсутня наявність як така.

Позитивну модель миру Таварес позначає як щось більше, ніж просто відсутність конфлікту. Характеристиками позитивної моделі світу є економічний добробут, персональне самовираження.

Рівень регіональної інтеграції класифікується Таваресом за ступенем інтенсифікації або прогресивності. У соціокультурній сфері це може виражатися в появі плюралістичної спільноти безпеки; в політико-інституційному плані – як поява регіональних інститутів і загального

формулювання політики; в економічній сфері – як політики лібералізації торгівлі, сприяння інвестиціям, свобода пересування людей, міжрегіональна торгівля [7, с.83]

Р.Таварес дає варіації кластерів регіонального миру і безпеки:

- регіональна фрагментація (низький рівень регіональної інтеграції, низький рівень позитивного світу);

- регіональна коаліції (економічне співробітництво, наявність регіональної організації – Південно-Східна Азія та Південна Америка);

- регіональне співтовариство, в якому наявність світу і безпеки визнається всіма учасниками. Це регіон з плюралістичним суспільством безпеки, тут є розуміння і визнання власної регіональної ідентичності (ЄС);

- регіональний державний устрій, в якому заперечується традиційний суверенітет і діють нові наднаціональні механізми. Йому властиві високий ступінь регіональної кооперації та інтерації, об'ємна модель позитивного світу. Цей тип кластера є уможливленим і не має емпіричного прикладу [7, с.86].

Р.Таварес також стверджує, що кожен тип кластера постійно змінюється.

Якщо говорити про акторів міжнародних відносин, то Б.Бузан і О.Уівер ранжують держави по їх можливостям впливати на різних ієрархічних рівнях:

а). супердержава – критерії для визначення цього типу держав вимагає широкого спектру. По-перше, вона повинна мати висококласне озброєння і економіку, яка підтримує цю здатність. Повинна мати здатність глобального військового і політичного тиску. До неї повинні ставитися відповідно інші держави. Вона повинні бути активним гравцем в процесі сек'юритизації і десек'юритизації практично у всіх регіонах, виступати як гарант, союзник, загроза або інтервент. Легітимність суперсил буде визначатися їхньою здатністю встановлювати легітимність своїх цінностей. Беручи до уваги ці фактори протягом 19 століття такими країнами були Британія, Франція і Росія. Після першої світової Британія, США, СРСР. Після другої світової США і СРСР. Після холодної війни – США [100, с.34]. На

сьогоднішній день такої держави не має, хоча деякі експерти вважають США ще супердержавою.

б). великі сили – набуття статусу великої сили менш вимогливо як з точки зору здатності і поведінки. Великі сили необов'язково повинні мати вплив у всіх сферах і не повинні бути присутніми в процесі сек'юритизації всіх регіонів міжнародної системи. Що відрізняє їх від регіональних сил так це підпорядкування іншими їм на основі поділу влади на сьогоднішній день і в найближчому майбутньому. Це передбачає, що у них є економічний, військовий і політичний потенціал, щоб заявити на статус супердержави в найближчому майбутньому. Такі держави не вважають себе регіональними і в перспективі можуть стати супердержавою і здатні оперувати більш ніж в одному регіоні [6, с.35].

с). регіональні сили – регіональні сили визначають полярність системи регіональної безпеки: однополярна в Південній Африці, біполярна в Південній Азії, багатополярної на Близькому Сході, Південній Америці та Південно-Східної Азії, тобто їх здатність поширюються на весь регіон, але особливо не фігурує на глобальному рівні. Вони виключаються з розрахунків системи полярності вищого рівня незалежно від того, що вони про себе думають. (Наприклад, Індія).

На сьогоднішній день США вже не супердержава, але й ще не велика держава, Росія та Китай вже не великі сили, але й ще не супердержави.

Сьогодні все більшу роль на міжнародній арені грає регіон. Із розпадом біполярної системи міжнародних відносин, ми спостерігаємо процес зниження ролі суверенітету держави в контексті процесів глобалізації. Гібридні війни, державні перевороти, що підтримуються чи організуються основними акторами міжнародних відносин, знижують важливість інституту суверенітету. Різні фінансові інституції (МВФ, Світовий банк тощо) лишають державу, яка співпрацює з ними, фінансового/економічного суверенітету. А, оскільки, економічна ситуація в державі визначає її свободу геополітичного

маневрування, вплив на економічну ситуацію в державі прирівнюється впливу на її політичну свободу, а, отже, на суверенітет.

Іншими чинником, що розмиває та підточує суверенітет – це виведення регіону на рівень актора міжнародних відносин. В ЄС давно відоме гасло «Європа майбутнього – це Європа регіонів», в контексті якого наголошується важливість саме регіонів. Крім того, регіонам країн-членів ЄС надаються такі повноваження, коли вони виходять на новий для себе – міждержавний рівень, оминаючи державний центр.

Засновниками і розробниками концепції Європи регіонів є П. Глоц, Д. де Ружмонт, а також М.Кітінг, який вважав, що в умовах глобалізації тільки на основі регіонів можна найбільш ефективно розв'язати проблеми розвитку регіонів. Укріплення внутрішньодержавних та міждержавних регіонів не протиставить наднаціональний вияв глобалізації, та є доповнювальним процесом [8].

Такий підхід було достатньо широко розповсюджено в 1990-ті рр. Значна частина дослідників та представників різноманітних наук вважали, що в умовах глобалізації йде процес зниження ролі держави за рахунок скорочення сфер її діяльності та втрати ними низки своїх функцій.

М. Кітінг вважав, що в рамках європейської інтеграції поняття суверенітету трансформувалося настільки, що вже не співвідноситься з державою, та існує в наднаціональному та внутрішньодержавному вимірах.

Таким чином, «Європа регіонів» виникла як наслідок глобалізації, інтеграції та процесів регіоналізації, а також внаслідок кризи держави-нації з одного боку. З іншого – цьому сприяло пробудження активності на місцях, формування нових просторових територій. Суб'єктами всіх цих процесів стали, як субнаціональні регіони, які мали законодавчо-обґрунтовані адміністративно-територіальні ділення, так і регіони, створені в результаті «транскордонної співпраці».

В 1990-ті починає діяти наступний фактор, який став мати довговічний характер, набуваючи на наступних етапах все більшого впливу на регіональну

політику – це процес регіоналізації, пов'язаний з розвитком нового регіоналізму. Це проявилось в протистоянні регіонів процесу централізації, потребах збільшення їхнього значення, створення ними нових форм інтеграції – євро регіонів.

Регіоналізація стала відповіддю на вимоги автономії, які висувалися деякими групами населення, чия специфічна культура, пов'язана з частиною території, яка має свою історію. Особливістю цього етапу було те, що новий регіоналізм розвивався як зверху так і знизу.

Таким чином, процес регіоналізації або підвищення рівня автономізації регіонів реалізується в рамках концепцій, прийнятих на загальноєвропейському, тобто на наднаціональному рівні.

Іншим чинником, який сприяє автономізації дій регіонів є транскордонне співробітництво.

Як відомо, спровокувати конфлікт може будь-який інцидент, але передбачити інцидент нікому не дано, тому запобігти його неможливо. Ось чому для запобігання конфлікту необхідно знижувати рівень конфліктних настроїв в регіоні/державі, і робити це слід оперативно, мобілізуючи всі наявні ресурси.

На погляд автора для запобігання конфлікту необхідно завчасно створювати такі умови для розвитку держави, щоб міжетнічний/сепаратистський конфлікт не мав навіть фундаменту для свого зародження.

Усі етносепаратистські конфлікти за своїми причинами і моделям розвитку досить схожі один з одним. Однак, в той же самий час, вони мають також і серйозну відмінну базу. Кожен сепаратистський конфлікт також має свою унікальну формулу врегулювання. Але для того щоб уникнути активної фази розвитку подібного роду конфлікту, керівництво держави, регіони якого схильні до сецесії, зобов'язані заздалегідь виявляти подібні тенденції і розробляти спеціальні програми саме для запобігання подібних конфліктів.

Приймаючи до уваги той факт, що регіон – це та одиниця держави, в якій може розвиватися конфлікт, саме транскордонне співробітництво є чинником не лише підвищення автономності регіону, але й чинником зниження міжетнічної напруги.

Прикордонні території мають специфічні фундаментальні якості в інтеграційному процесі – бар'єрність і контактність, завдяки яким вони (разом з функцією переходу від одного народногосподарського комплексу до іншого) забезпечують їх взаємну адаптацію. Під впливом інтеграційних процесів бар'єрні функції кордонів переносяться на зовнішні кордоні інтеграційних утворень

Політолог Р.Туровский виділив ключову роль етнічних громад у розвитку транскордонного взаємин, що самоорганізуються за цільовим принципом. В Європі розділені народи зі спільною історією і мовою сприяли закріпленню в соціальній практиці транскордонної діяльності, наприклад Бельгії, Швейцарії [9, с.29].

Основним результатом функціонування транскордонного співробітництва є розв'язання міжетнічних конфліктів та стимулювання співпраці різних етнічних груп багатонаціональних прикордонних територій [10, с.134].

Створення сприятливих умов для співпраці на регіональному рівні, які змогли переконати мешканців історично проблемних прикордонних регіонів Європи у перевагах європейської інтеграції, а найголовніше, надали їм можливість цими економічними, соціальними та культурними перевагами скористатися, якраз і стало тим сприятливим ґрунтом, який забезпечує високу етнополітичну стабільність прикордонних регіонів країн ЄС. Регіональні еліти цих територій і відповідні національні уряди у спільних рамках євроінтеграційної стратегії та європейських цінностей домоглися бажаного ефекту стабілізації та гармонізації етнонаціональних стосунків [11, с.15].

Принцип транскордонних регіонів дає шанс так званим розділеним народам. Так, фламандці, німці, фрізи проживають на кордонах декількох держав. Надання цим народам і їх територіям статусу транскордонного

регіону, фактично дає їм змогу створити власні державні системи. Подібна ситуація складається на кордонах Франції та Іспанії. В липні 2007 року лідер Баскської націоналістичної партії запропонував створити на території Іспанії та Франції баскський «єврорегіон», до якого будуть включено всі сім історичних регіонів, де проживають етнічні баски [12, с.112].

Український вчений Олена Кривицька в своїй роботі «Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України» висловлює думку про негативні наслідки транскордонного співробітництва. Аналізуючи транскордонне співробітництво між регіонами України та Румунії, авторка вважає, що транскордонну співпрацю можна оцінити як своєрідний механізм контролю Румунією дотримання етнокультурних прав румунської меншини [13, с.133].

Транскордонне співробітництво не змінює і не знищує існуючі кордони, однак дозволяє пом'якшити розділові ефекти державних кордонів. Освіта і культура можуть стати інструментами профілактики міжетнічних, міжнаціональних конфліктів, запобігти появі негативних стереотипів, дискримінацію та ксенофобію. Для ефективного використання потенціалу транскордонного співробітництва необхідні як планомірна програма державних органів, так і активну участь суб'єктів громадянського суспільства [14, с.152].

Як бачимо, транскордонне співробітництво здатне знизити градус невдоволення етнічної групи, яка розділена кордоном та може сприяти збереженню територіальної цілісності держави і мирного співіснування різних етнічних груп. Крім вирішення міжетнічних проблем, транскордонне співробітництво стимулює сталий економічний та інфраструктурний розвиток регіону, знижуючи рівень залежності від центру.

Отже, сьогодні регіон все більше отримує самостійності не лише на своїй території, але й в міжнародних відносинах, вирішуючи нагальні для себе проблеми. Чи повинен центр надавати регіону якомога більше самостійності? Однозначно, так, оскільки якщо регіон буде обмежений в своїй економічній чи гуманітарній сфері, рівень його економічного чи соціокультурного розвитку та

задоволення не буде відповідати сподіванням місцевим мешканцям. Приймаючи до уваги той факт, що для кожної людини важливим є два аспекти – фінансовий достаток та безпека, це автоматично означає, що економічний розвиток та безпека будуть сприяти тому, що схильність регіону до сепаратизму (сецесії) буде на низькому рівні (якщо регіон не буде відчувати політичного та гуманітарного тиску з боку центральної влади). В сучасних умовах держава повинна забезпечити регіон військовою безпекою та економічною свободою. Все це має унеможливити розвиток конфлікту по лінії «центр – регіон». З іншого боку, чим вище рівень автономності регіону, тим нижче рівень суверенітету держави. Але, суверенітет в глобалізованому світі повинен визначатися не диктатом та тотальним контролем над регіонами в межах держави, а протидією зовнішньому втручання та впливу на політичні процеси в середині держави.

Переходячі до аналізу поняття та сутності такого явища як комплекс регіональної безпеки, слід зазначити, що Б.Бузан представив два варіанти визначення комплексу регіонального безпеки (КРБ). Перший з них був сформульований в 1983 році і характеризує КРБ як групу держав, основні проблеми безпеки яких переплетені настільки, що їх питання національної безпеки не можна розглядати в ізоляції один від іншого. Друге визначення, яке вказує на зв'язок цієї концепції з феноменами сек'юритизації/ десек'юритизації, розглядає регіональний комплекс як комплекс елементів, в рамках якого основні процеси сек'юритизації/десек'юритизації або ті чи інші переплетені настільки, що проблеми безпеки одного з них не можна надійним способом аналізувати у відриві від них [6, с.44].

Однакові параметри системи безпеки не можна накласти на всі регіони, оскільки умови в окремо взятому регіоні різні. І знову проблема визначення кордонів регіону – деякі можуть накладатися на інший регіон і тому потрібно чітко на карті визначити країни по регіонах. Комплекси відрізняються ступенем відносної зв'язності і різницею [6, с.47].

Необхідно аналізувати комплекс на 4 рівнях – внутрішня вразливість держави (сильне або слабке); відносини між державами; відносини регіону з сусідніми регіонами; роль глобальних акторів в регіоні [6, с.51].

Еволюції комплексу можуть бути наступні: статус-кво, внутрішня трансформація (поділ держав, зміни відносин), зовнішня трансформація (розширення кордонів через залучення нових держав) [6, с.53].

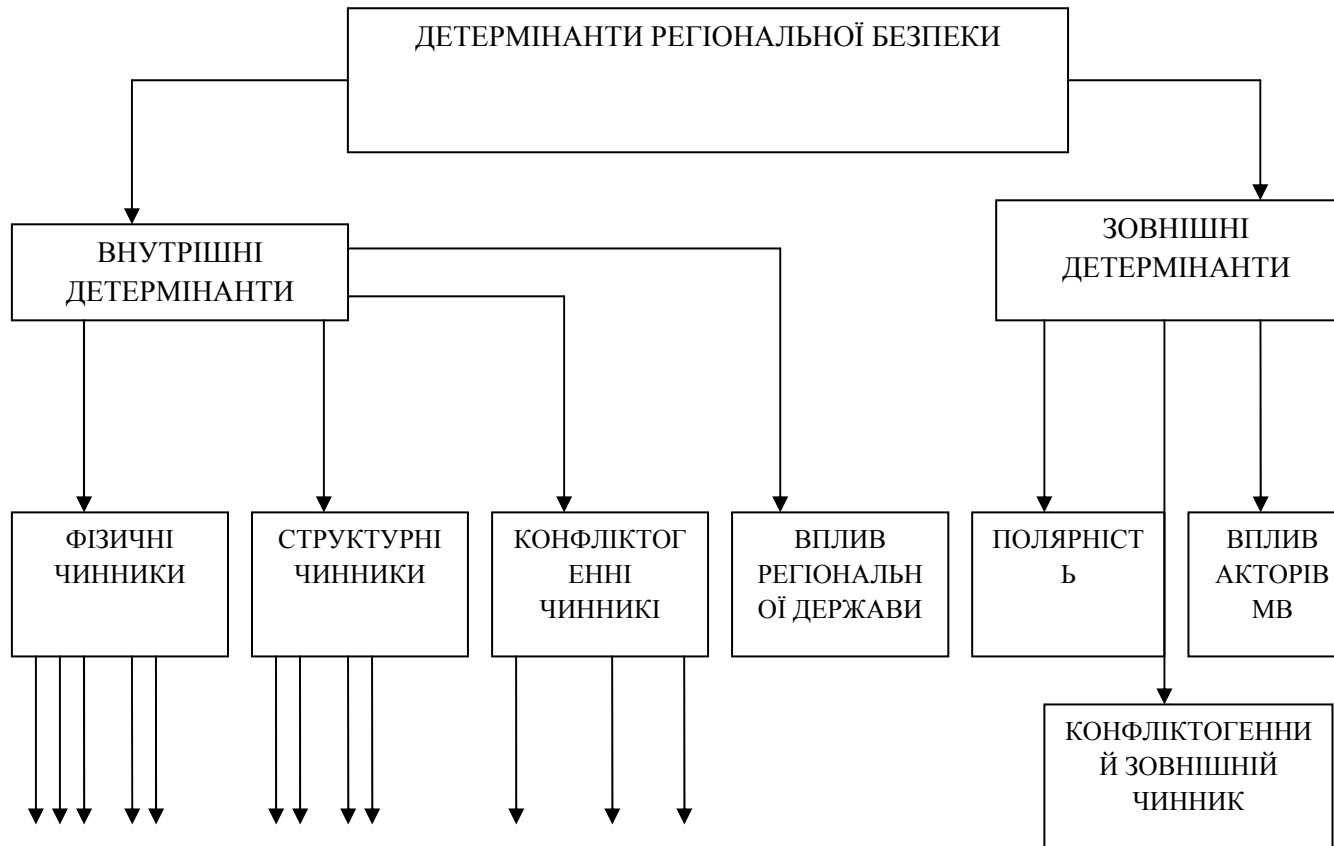
Може і не бути комплексу безпеки, оскільки держави не функціонують на локальному рівні, щоб створити власні патерни взаємозалежної безпеки. Низький рівень відносин між акторами не дає можливості створити комплекс.

Б.Бузан відзначає різницю між стандартними РКБ, динаміка безпеки в межах яких детермінується в першу чергу внутрішньо регіональною полярністю, і централізованими, для яких властива ситуація багатополярності. Особливими випадками КРБ є великодержавні, основні полюси яких є одночасно великими державами на глобальному рівні, а також суперкомплекси, які формуються в результаті з'єднання процесів міжрегіональної динаміки безпеки під зовнішнім впливом великих держав [6, с.62].

На погляд Б.Бузана, ситуацію в регіонах слід аналізувати за такими критеріями:

- політико-економічна характеристика регіону;
- наявність / відсутність конфліктогенного чинника всередині держав;
- наявність / відсутність конфліктогенного чинника між державами регіону;
- актори впливу;
- наявність глобальних проблем на рівні регіону: демографічна проблема, екологічні проблеми, наявність на території регіону терористичних організацій.

Але це коротка схема для аналізу проблем того чи іншого регіону, автор пропонує своє бачення і розширений варіант схеми для аналізу вищевказаної проблеми.

A1 - геополітичне розташування;

A2 - наявність природних ресурсів;

A3 - наявність / відсутність етносепаратистських процесів в країнах регіону;

A4 - демографічна ситуація;

A5 - економічний розвиток.

B1 - наявність різноманітних конфесійних груп;

B2 - рівень співпраці між країнами регіону;

B3 - наявність різних мовних груп;

B4 - етнічна гетерогенність.

B1 - наявність / відсутність конфліктогенного чинника між державами регіону;

B2 - наявність заморожених конфліктів;

B3 - наявність конфліктів в активній фазі [15, с.35].

Автор даного навчального посібника пропонує своє бачення суті регіонального комплексу безпеки. Отже, комплекс регіональної безпеки - це інституціоналізована система заходів і дій, спрямованих на підтримку політичної, військової, економічної та інформаційної безпеки країнами регіону і позарегіональними акторами, які є союзниками країн регіону. комплекс регіональної безпеки може відчувати екзогенний вплив як по зміцненню, так і по руйнуванню системи зацікавленими акторами міжнародних відносин. Прикладом може бути євразійський комплекс регіональної безпеки, який не є остаточно сформованим через вплив США (НАТО).

Виходячи з одвічного конфлікту між ідеалістами і реалістами, можемо прийти до висновку, що на сучасному етапі розвитку превалюють постулати ідеалізму / неоідеалізму. Зокрема, слід відзначити, що неореалісти вважають важливими тільки два типи безпеки: економічну і військову. Неоліберали додають інформаційну, екологічну, проблему гендерної рівності тощо. З урахуванням епідемії COVID-19 можемо додати ще й проблему охорони здоров'я. Слід зазначити, що проблема коронавірусу занадто перебільшена і роздута засобами масової інформації для реалізації цілей впливових акторів міжнародних відносин (банкірів, фінансистів, ТНК). Щороку від респіраторних захворювань в світі помирає 650 тисяч осіб [16], від вірусу COVID-19 померло 250 тисяч. Тому питання здоров'я населення повинно виводитися на перший план і також повинно стати одним з важливих елементів регіональної безпеки. На превеликий жаль, якість медицини прямо залежить від економічних показників. З огляду на те, що рівень економічного розвитку країн колишнього Радянського Союзу в переважній більшості на низькому рівні, відповідно і медицина залишає бажати кращого.

Також необхідно відзначити, що чим більше інституціалізований регіон в різних галузях, тим міцніше буде комплекс регіональної безпеки. З огляду на

той факт, що на території євразійського регіону діє кілька організацій з приблизно одними й тими ж державами, які є їх членами, тим більш згуртованим і міцним буде КРБ. Так, на євразійському просторі в ЄАЕС входять Росія, Казахстан, Білорусь, Вірменія, Киргизія. У СНД входять Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Молдавія, Росія, Таджикистан, Узбекистан; ШОС – Росія, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія (Китай, Індія, Пакистан не беруться до уваги), ОДКБ – Росія, Вірменія, Казахстан, Білорусь, Киргизія, Таджикистан. Тобто ми бачимо, що в ОДКБ і ЄАЕС входять одні й ті ж держави (крім Таджикистану), отже, переплітаються два блоки важливих сфер – економічна і військова. Економічні питання і гуманітарні вирішуються цими ж державами в рамках СНД, куди ще входять Азербайджан і Молдова, які з певних причин не хочуть інтегруватися в ЄАЕС і ОДКБ. Це може бути пояснено геополітичним фактором. По-перше, Молдова нестабільна в своїх геополітичних пріоритетах (частина політичної еліти, як і населення прагнуть до більш тісної співпраці з Румунією, інша частина – з Росією); Азербайджан більш схильний до співпраці з Туреччиною і Іраном і не хоче втрачати частину свого суверенітету, вплітаючись в систему економічної та військової безпеки з країнами євразійського регіону). З огляду на військові конфлікти між Грузією, Україною і Росією, дві вищевказанні держави не входять в КРБ, в якому провідну роль відіграє Росія. Однак, можемо прогнозувати, що через певний проміжок часу в економічні організації може увійти Грузія після того, як радикально зменшиться допомога з боку її західних партнерів. Що стосується Узбекистану, складно спрогнозувати вступ держави в економічні і військові організації після смерті І. Карімова, чия зовнішня політика відрізнялася нестабільністю і непередбачуванністю. При І. Карімові Узбекистан входив, а потім припиняв своє членство в таких організаціях, як ГУУАМ, ОДКБ, ЄврАзЕС. Що стосується зовнішньополітичних пріоритетів президента Ш.Мірзієєва, слід зазначити, що в рамках Стратегії дій Узбекистану на 2017-2021 рр. керівництво Узбекистану заявило про намір сприяти створенню пояса

добросусідства і взаємовигідного співробітництва в Центральній Азії. Головним зовнішньополітичним пріоритетом є посилення економічної і військової кооперації між державами ЦА. Виходячи з цього можемо зробити висновок, що Узбекистан хоче стати субрегіональним лідером, проте це малоймовірно, враховуючи той факт, що в регіоні знаходиться Казахстан, який не здасть свої лідерські позиції. Крім того, всі інші країни ЦА тісно співпрацюють з Росією і беруть участь в її інтеграційних проектах, що дає їм більше вигоди, ніж від співпраці з Узбекистаном, з яким у деяких держав є невирішені територіальні суперечки. Також країни ЦА побоюються посилення діяльності радикальних ісламістів, позиції яких в Узбекистані досить стабільні. Виходячи з вищесказаного, можемо спрогнозувати, що Узбекистан йде по шляху України, яка відмовилася від співпраці з Росією з надією на набуття субрегіонального лідерства, а в результаті втратила євразійський ринок, не закріпившись на європейському.

Якщо говорити про характеристики сучасного світового порядку (який впливає на створення та функціонування різних комплексів регіональної безпеки), слід зазначити наступне:

- зміщення однополярного політичного світу до багатополярного;
- об'єднання низки держав для лобіювання своїх інтересів в сфері економіки і фінансів (приклад, поетапна інституціоналізація БРІКС);
- активна фаза побудови архітектури міжнародних відносин зі зміцненням євразійського блоку (створення ЄАЕС, зміцнення позицій ШОС, ОДКБ);
- посилення функціонування відкритого регіоналізму і зростання ролі регіональних об'єднань для захисту інтересів держав в них входять;
- відновлення впливу Росії і поширення її впливу не тільки на євразійський простір, але і на інше геополітичне простір (Близький Схід, Латинська Америка);
- кінцева фаза зіткнення таласократичної (США) і телурократичної (Росія) держав за розподіл зон впливу в світі;

- остання фаза зіткнення цивілізацій з подальшим розпадом ЄС внаслідок міграційної кризи;

- остаточний етап розпаду розірваних держав в рамках пошуку народами збігу культурних і цивілізаційних кордонів;

- глобальна тоталітаризація процесів життєдіяльності людей для позбавлення людини можливості реалізовувати функцію національного і глобального актора міжнародних відносин;

- посилення впливу регіонів і виведення їх на наднаціональний рівень міжнародних відносин;

- зниження ролі інституту суверенітету.

Існує величезна кількість робіт, присвячених аналізу світового порядку. Однак, практично немає робіт, які аналізували б регіональний порядок. Існує тільки дві роботи, присвячені питанням регіонального міжнародного порядку. Так, Дж.Коттон, австралійський експерт, вважає, що регіональний міжнародний порядок – це зразки і встановлення, виробленні в регіональному середовищі і націленні на підтримку миру в стосунках між державами [17].

Російський вчений М.Панченко вважає, що регіональний міжнародний порядок – це стан регіональної підсистеми міжнародних відносин, яке виражається в підпорядкованості взаємозв'язків її елементів, перш за все держав даного регіону, певним принципам, нормам і правилам [18, с.58].

На погляд автора під регіональним міжнародним порядком слід розуміти формат взаємин між державами певного регіону, який визначається сукупністю цивілізаційних, політико-економічних, військових, культурних чинників. Слід підкреслити, що якщо держави регіону відносяться до одного типу цивілізації, відносини між цими державами будуть набагато стабільніше і передбачуванішими, ніж між державами різних цивілізацій. Теж саме стосується релігійних і культурних аспектів. Саме гуманітарні чинники будуть позитивно/негативно позначатися і на стані економічних і політичних зв'язках.

Важливим засобом для стабільності регіонального порядку є ступінь інституціональності – якщо держави регіону входять в регіональне об'єднання або блок, будь-то військово-політичний або економічний, можна говорити про те, що їхні взаємини будуть характеризуватися мінімальним ступенем конфліктності. Якщо ж держави регіону не здатні створити єдине регіональне угруповання, можна говорити з високою часткою ймовірності про нездатність держав регіону до кооперації, а значить, даний регіон буде відчувати високий рівень впливу з боку зовнішніх акторів міжнародних відносин.

Контрольні питання та завдання.

1. Визначте етапи розвитку процесів регіоналізму.
2. Порівняйте підходи неолібералів та неореалістів до процесів регіоналізму.
3. Надайте інформацію щодо періодизації розвитку процесів регіоналізму.
4. Порівняйте теорії регіональної безпеки Б.Бузана та Р.Тавареса.
5. Проаналізуйте країни євразійського простору з точки зору класифікації акторів міжнародних відносин.
6. Визначте роль транскордонного співробітництва у посиленні кооперації між державами.
7. Проаналізуйте процеси транскордонного співробітництва на євразійському просторі.
8. Проаналізуйте країни регіону, використовуючи схему аналізу детермінантів регіональної безпеки.
9. Дайте характеристику сучасному світовому порядку.

Використані та рекомендовані джерела

1. Маршания З. Феномен постбіполярного регіоналізму в Європе. URL: http://www.ca-c.org/c-g/2011/journal_rus/c-g-1-2/03.shtml
2. Teld Mario. Globalization, new regionalism and the role of European Union. / Mario Teld // European Union and new regionalism. – Hampshire. – Ashgate publishing limited. 2007. P. 1–18

3. Горациу Р. Регионализм: краеугольный камень или камень преткновения? URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page20067.html>
4. Рябинин Е. Региональное измерение геополитических конфликтов / Е.Рябинин. – Донецк: Изд-во «Ноулидж», 2013. 311 с.
5. Чепалыга А.Л. Региональная группировка стран. URL:: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200300207>
6. Buzan B., Waves O. Regions and powers. The structure of international security // B.Buzan, O.Waves // Cambridge university press. New York. 2003. 564 p.
7. Михайленко Е.Б. «Старый» и «Новый» регионализм: теоретический дискурс. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2014. 221 с.
8. Keating M. Europeanism and regionalism // The European Union and the Regions / Ed. by M.Keating, B.Jones. Oxford: Oxford University Press., 1995. P. 12-37.
9. Зыков А.А. Этнокультурный фактор трансграничного сотрудничества Дальнего Востока России // Вестник Челябинского государственного университета, 2013. №23. (314). Вып 14. С.29–34.
10. Петренко З.О. Прикордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України: дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 / Зоя Олегівна Петренко; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2001. – 230 с.
11. Круглашов А. Етнополітична гармонізація: чи під силу це завдання новоутвореним євро регіонам? // Євро регіони:: потенціал міжетнічної гармонізації. Збірка наукових праць. Чернівці: Букрек, 2004. 256 с.
12. Дівак В.В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти. К.: Логос, 2010. – 224 с.
13. Кривицька О. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України / О.Кривицька. – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАНУ, 2015. – 328 с.

- 14.Рябінін Є.В. Транскордонне співробітництво як механізм попередження сепаратистських конфліктів // Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів ХІХ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг.ред. К.В.Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2017. С. 152–154.
- 15.Рябинин Е. Ближний Восток: проблемы региональной безопасности. Нежин: Издатель ЧП Лысенко Н.М., 2018. 312 с.
- 16.Каждый год от респираторных заболеваний, связанных с гриппом, умирает до 650 тысяч человек. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/detail/14-12-2017-up-to-650-000-people-die-of-respiratory-diseases-linked-to-seasonal-flu-each-year>
- 17.Cotton J. East Timor, Australia and Regional Order / J.Cotton // L. And N.Y., 2004. –84 p.
- 18.Панченко М.Ю. Понятие «региональный международный порядок»: межпарадигмальный подход // Власть. 2010. №4. С.56-59.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ НА ЄВРАЗІЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ

3.1. Історія розвитку євразійського простору після розпаду СРСР.

Якщо ми проаналізуємо майже тридцятирічну історію незалежного існування країн колишнього СРСР, то нічого крім кризи ми не побачимо. Відносини між державами регіону характеризуються настроєм дезінтеграції і прохолодою (а іноді і відвертої ворожості, що призводить до міждержавних конфліктів) ніж прагненням до побудови стабільного в політичному і економічному плані інтеграційного об'єднання. Навіть ті організації, які були створені з початку здобуття незалежності, характеризуються або безглуздістю і безперспективністю, або недостатнім рівнем інтеграції у зв'язку з якимось рівнем взаємної недовіри.

Замість Радянського Союзу був створений Союз Незалежних Держав, який слабо нагадував дієву організацію. Більшою мірою СНД нагадувала майданчик для діалогу. Усвідомивши безперспективність свого «незалежного» існування, деякі актори на пострадянському просторі почали генерувати ідеї щодо інтеграції колишніх радянських республік.

29 березня 1994 року Н.Назарбаєв виступив в МДУ, де ясно і чітко позначив своє розуміння перспектив розвитку держав пострадянського простору і висунув ідею нового об'єднання країн – Євразійський Союз. Він зазначив, що народам колишнього СРСР властиві однаковий менталітет, традиції, форми і механізми управління. Проблема полягає в тому, що у деяких політичних лідерів існує політична боязнь відродження імперії. Але на

це вже ніхто не піде. Дана подія, в якійсь мірі, корелюється з ідеєю євразійства.

Саме поняття «євразійство» як певна ідейно-політична і геополітична концепція з'явилася в російській післяреволюційної еміграції 20-х років після видання в Софії в 1921 році першої збірки євразійців «Вихід до Сходу. Передчуття і звершення. Твердження євразійців». Авторами статей були молоді філософи, економісти, етнолінгвісти П.М. Савицький, Н.С.Трубецької, П.П.Сувчінський. Як вважають сучасні російські автори, головні затвердження євразійців зводилися до небагатьох основних положень: «Росія – це не Європа і не Азія, а Євразія, тому вона має особливий шлях розвитку. Нації – це не просто сукупність індивідуальностей, а єдиний колектив, а що стосується російської нації її симфонізм розвивається на основі православ'я».

Бердяєв писав, що «євразійці хочуть залишитися націоналістами, що замикаються від Європи і ворожими до Європи».

Д.Ліхачов говорив, що «насправді Росія – це ніяка не Євразія. Якщо дивитися на Росію з Заходу, то вона, звичайно, лежить між Заходом і Сходом. Але це чисто географічна точка зору. Бо Захід від Сходу відокремлює різниця культур, а не умовна межа, проведена на карті. Росія – безсумнівна Європа з точки зору релігії і культури».

Провідні держави світу завжди прагнули до створення не тільки політичного, економічного, а й ідеологічного образу, привабливого для своїх громадян, так і для інших країн. Якщо держава допускає в цій сфері вакуум, то він нерідко заповнюється світоглядними установками іншого роду. По суті, ідеологія – це минулий перевірений часом спосіб консолідації і мобілізації спільноти людей щодо вирішення політичних і економічних завдань, це механізм формування соціальної поведінки. Але це не примусовий метод, а цивілізований вплив на уми людей, що здійснюється державою і розділяють його платформи партіями і громадськими рухами.

Виступ Н.Назарбаєва викликало вельми жваве обговорення. При цьому багато експертів і вчені досить активно підтримували його ідеї, в той час як

провідні політики країн СНД або просто проігнорували, або поставилися до них явно негативно. Так, вельми критично відгукнувся про Євразійський проект президент Узбекистану Іслам Карімов: «Що нового в ідеї Євразії? Ще раз кажу: створити політичні надбудовні структури і в цих структурах зайняти відповідну полку. Грубо, жорстко, але це правда». Ця оцінка була несправедлива і спотворювала суть ідей Назарбаєва. Йшлося про більш тісне економічне співробітництво та співробітництво в галузі безпеки. Що стосується вислову І.Карімова не треба приймати серйозно до уваги, оскільки, аналізуючи поведінку Узбекистану за часів І.Карімова на міжнародній арені, слід зазначити, що Узбекистан не був надійним партнером, постійно змінюючи свої пріоритети у зовнішній політиці. Крім того, І.Карімов остерігався зовнішнього втручання та волів бути єдиним «господарем» держави.

Б. Єльцин публічно не висловив ніяких думок з приводу проекту, але направив своєму колезі в Астану конфіденційний лист, який містив різного роду відмовки і сумніви. «СНД, - писав він, - все ж послужило нам всім непогану службу. Намагаючись створити щось нове, не варто руйнувати те, що ми маємо. Скажу прямо і наступне: мені не імponує ідея відлучення від ЄС деяких держав - як тих, чиї лідери не готові ще до тісної інтеграції, так і тих, які конфліктують між собою. Навряд чи це допоможе їм вирішити існуючі суперечки між ними. Та й не можемо ми з вами від них відгородитися – спільність долі зв'язала наші народи».

Н.Назарбаєв заявляв, що «Захід створює нові системи безпеки, об'єднуючи свої економічні системи і просуваючи НАТО на Схід. На Сході та Південному Сході азіатські країни продовжують шукати шляхи політичного і військового взаємодії в рамках своїх структур. Якщо дивитися на географічну карту, то неважко помітити, що суцільний вертикальний ряд країн Євразії від Росії на півночі і до Індії на півдні, і в тому числі країни Центральної Азії, Іран, Пакистан поки не примикають ні до Заходу, ні до Сходу. Я б назвав цей суцільний геополітичний пояс країн, розташованих уздовж меридіана центру

Євразії, «поясом вичікування». Незважаючи на всі відмінності між цими країнами, вони представляють собою досить цільну групу з точки зору потенційних ресурсів, можливості впливу не тільки на баланс сил в Азії або в Євразії, а й на світовий політичний баланс. Безпека в Європі і, особливо, в Азії, відносини між світовими економічними центрами Західної Європи і Південно-Східної Азії будуть в значній мірі залежати від того, як визначати свої позиції і орієнтацію країни цього геополітичного поясу вичікування.

З 1997 року дезінтеграційні процеси в СНД різко посилювалися. Не без підстав на московській зустрічі глав держав СНД у березні 1997 року Б. Єльцин поставив запитання, чи зацікавлені ще члени співдружності взагалі в його подальшому існуванні? У свою чергу, деякі з президентів на кишинівській зустрічі в жовтні 1997 року піддали різкій критиці Росію. Йшлося про те, що Москва виявилася нездатна зробити цей форум корисним для всіх учасників інтеграційним співтовариством рівноправних держав.

Які основні причини невдач СНД в тому вигляді, в якому воно існувало до тих пір?

- криза СНД була обумовлена генетично: Співдружність була створена в 1991 році в якості заміни ліквідованого СРСР, але в основу якого було закладено принципово нову концепцію. В цих умовах усі проекти інтеграції – самі по собі надзвичайно різноманітні – пропадали даремно (наприклад, ідея Б. Єльцина про співтовариство з різними швидкостями, Н.Назарбаєва - про Євразійський союз). Росія з її ВВП, порівнянним з французьким або бразильським на той момент, і колосальними темпами зростання, не мала матеріальних ресурсів для здійснення нової інтеграції і не чинила досить привабливого політико-культурного впливу на своїх партнерів;

- СНД не вистачало єдиної «несучої» ідеї, воно не було ні спільнотою цінностей, ні спільнотою інтересів. У міру зміцнення власної державності інтереси і політика держав-членів неминуче розходилися все далі, в області зовнішньої політики і політики безпеки так само, як і у зовнішньоекономічних і культурних зв'язках. До того ж не було такої зовнішньої або внутрішньої,

глобальної або регіональної загрози, яка сприймалася б як спільна небезпека усіма державами-членами СНД.

Навпаки, їх уявлення про загрозу часто не збігалися, а то і суперечили один одному. Найбільш яскравий приклад тому – розбіжності у ставленні до НАТО: тоді як Росія і Білорусія оцінюють НАТО як потенційну загрозу для себе, багато інших держав співдружності бачать в ньому надійного партнера по забезпеченню безпеки і прагнуть до тісної співпраці з ним.

Більшість членів СНД ставлять в заслугу те, що розпад СРСР не пішов за югославським сценарієм, однак не вдається досягти серйозного успіху у вирішенні таких конфліктів, як придністровський, нагірно-карабаський, південно-осетинський;

- не вдалося остаточно реалізувати ідею поступової економічної інтеграції. Сильні відмінності в характері і темпах процесів перетворень в країнах СНД робили практично неможливим їх взаємодію на основі єдиних економічних правил. Об'єктивний розпад радянського планового господарства неможливо ні повернути назад шляхом створення нових організацій або інститутів, ні перевести відразу на стадію нової інтеграції, перескочивши через фазу дезінтеграції;

- Росія перебувала в стані серйозного сепаратистського конфлікту в Чечні, що могло надалі поставити під загрозу сам факт існування Росії, а, отже, не було можливості активно займатися питаннями реінтеграції пострадянських країн;

- Росія перебувала, як і всі інші країни колишнього СРСР, в стадії повної трансформації всіх сфер життєдіяльності, від чого страждала зовнішньополітична складова.

Після ліквідації СРСР Росія виходила з того, що держави СНД, надані самі собі, виявилися нежиттєздатними, і тому рано чи пізно знову зберуться навколо Росії. Для того щоб підтримати такий процес реінтеграції, Москва укладала з ними двосторонні договори, які повинні були привести до гармонізації економіки, зовнішньої політики, політики безпеки, а також

військової стратегії. З 1997 року Москва подавала чіткі сигнали своєї лінії щодо СНД, переміщаючи центр ваги на просторі СНД на економічні відносини. При цьому російське керівництво не мало на увазі відновлення структур планового господарства, мова йшла скоріше про економічне проникнення в держави СНД шляхом стимулювання діяльності російського приватного підприємництва і тим самим зміцненні свого контролю і впливу.

У 2010-і роки політико-економічна інтеграція на євразійському просторі посилилася і результатом цих процесів стало створення Євразійського економічного союзу, договір про який було підписано 29 травня 2014 року і набув чинності 1 січня 2015 року. На даний момент членами ЄАЕС є Росія, Казахстан, Білорусь, Вірменія, Таджикистан.

Одним з активних ідеологів створення був знову Н.Назарбаєв. 25 жовтня 2011 року в газеті «Известия» була опублікована його стаття «Євразійський Союз: від ідеї до історії майбутнього», в якій лідер Казахстану висловив свою думку про перспективи євразійської інтеграції. Н.Назарбаєв будує свою аргументацію, виходячи з потреб економік пострадянських країн і аналізу досвіду співпраці країн в попередні роки. У статті він акцентує увагу на принципах, які він ставить на чільне місце в інтеграційному будівництві. По перше, він пропонував будувати інтеграцію на основі економічного прагматизму, а не абстрактних геополітичних ідей і гасел, але при цьому не заперечуючи значення культурних і цивілізаційних факторів. По-друге, участь в інтеграції повинна бути добровільною, виходячи з інтересів народу і країни. По-третє, об'єднання повинно здійснюватися на основі принципів рівності, невтручання у внутрішні справи один одного, поваги суверенітету і недоторканності державних кордонів. І, по-четверте, функціонування наднаціональних органів Н.Назарбаєв бачить на основі консенсусу, з урахуванням інтересів кожної країни-учасниці, без передачі політичного суверенітету [1, с.410].

На думку казахстанського політолога Аскара Нурші прискорення інтеграційного процесу і перехід на більш високі стадії інтеграції

здійснювалися вольовим політичним рішенням лідерів країн «інтеграційної трійки», які розраховували, що наявні проблеми будуть подолані в процесі інтеграційної взаємодії. Тобто в значній мірі в даному випадку ми спостерігаємо феномен «інтеграції зверху», тоді як національні економіки країн трійки, їх соціально-політичні системи і суспільства не завжди виявлялися підготовлені до нових інтеграційних ініціатив [1, с.424].

Напередодні президентських виборів в Росії в 2012 році кандидат на пост президента В.Путін опублікував ряд статей, які були присвячені насущним проблемам внутрішньої і зовнішньої політики держави. На мій погляд, саме в цих статтях були висвітлені основні стратегічні напрями зовнішньої політики Росії на найближчий час.

Зокрема, в статті «Новий інтеграційний проект для Євразії – майбутнє, яке народжується сьогодні», говориться наступне: «ми пропонуємо модель потужного наднаціонального об'єднання, здатного стати одним з полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної зв'язки між Європою і динамічним Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. У тому числі це означає, що на базі Митного союзу і ЄПІ необхідно перейти до більш тісної координації економічної і валютної політики, створити повноцінний економічний союз.

По-друге, Євразійський союз послужить свого роду центром подальших інтеграційних процесів. Тобто буде формуватися шляхом поступового злиття існуючих структур – Митного союзу, Єдиного економічного простору.

По-третє, було б помилкою протиставляти Євразійський союз і Співдружність Незалежних Держав. У кожній з цих структур є своє місце і своя роль на пострадянському просторі. Росія спільно з партнерами має намір активно працювати над вдосконаленням інститутів Співдружності, насиченням його практичної повістки» [2].

Таким чином, ми бачимо, що для Росії на той момент важливою складовою зовнішньої політики було створення інтеграційного об'єднання для закріплення пострадянського простору в зоні своїх стратегічних інтересів.

Як показує практика Президент Росії вибрав роль «яструба» у зовнішній політиці, що обумовлюється бажанням Заходу, як уже зазначалося вище, не тільки знизити фактор впливу Росії в світі, але і за певних умов розколоти державу за прикладом СРСР. Досить активна позиція Росії на міжнародній арені після 2012 року свідчить про те, що Росія вже вийшла зі стану забезпечення виключно внутрішньої безпеки і вийшла за рамки своїх кордонів у плані захисту своїх геополітичних інтересів. На превеликий жаль, Україна стала жертвою агресивної зовнішньої політики РФ в момент її активного повернення на міжнародну арену.

Питання військово-політичної безпеки в зовнішній політиці Росії на пострадянському просторі формують самостійний порядок денний. Найбільш деструктивний потенціал несе в собі вірмено-азербайджанський конфлікт, не тільки тому, що в останні два роки знаходиться в найбільш гострій фазі з моменту його початку, а й тому, що провокує додаткові протиріччя між державами – партнерами по багатостороннім форматами (ЄАЕС і ОДКБ) . Необхідність для Росії зберігати в конфлікті позицію активного медіатора виявилось ускладненим непорозуміннями у відносинах між Казахстаном і Вірменією, відокремленою позицією Білорусі. Нові пропозиції щодо дипломатичного врегулювання конфлікту, вироблені в 2016 р, не привели до бажаних результатів, хоча позиція Москви була підтримана основними позарегіональними гравцями, в першу чергу Францією і США.

Головним антагоністом Росії несподівано виявилася Вірменія, яка намагається змусити Росію зайняти однозначно проармянську позицію в конфлікті. Невдоволення Єревана викликано військово-технічним співробітництвом Москви і Баку, а також відсутністю консенсусу щодо нагірно-карабахського конфлікту в ОДКБ і ЄАЕС.

Крім того, в останній час, безперечно, головною проблемою безпеки євразійського простору є російсько-український конфлікт.

3.2. Основні чинники загрози системі регіональної безпеки євразійського простору.

Якщо розглядати більш детально основні проблеми євразійського простору, які є загрозами безпеці регіону, слід виокремити декілька чинників: 1). сепаратизм в державах регіону та міжетнічні конфлікти; 2). військові конфлікти між державами регіону; 3). відсутність політико-економічної стабільності держав регіону через втручання країн Заходу; 4) зміна політичної влади.

Розглянемо докладніше ці чинники.

1. Сепаратизм в державах регіону та міжетнічні конфлікти

Розпад Радянського Союзу став каталізатором погіршення відносин між народами, що мешкали на території країни, в деяких випадках ситуація загострилася настільки, що розпочались військові конфлікти. Які ж були основні причини для такого різкого росту конфліктів на території держави, в якій протягом десятиліть мирно уживалися сотні народів, етносів, народностей?

О.Юрек зазначає, що проблема країн колишнього СРСР полягає в тому, що були створені держави за національною ознакою, але на їх території жили меншини, які тяжіли до сусідніх країн, титульною нацією в яких були представники їх спорідненого народу. Тобто перша і основна, причина ескалації міжетнічних. етносепаратистських конфліктів, лежить у площині невірному і недалекоглядного способу формування кордонів, при яких не враховувався фактор проживання народів і етносів. У зв'язку з таким формальним підходом представники деяких народів опинилися в складі іншої республіки, а потім і держави, будучи відірваними від свого народу [3].

Соціалістична система стримувала всі протиріччя. Єдність Радянського Союзу ґрунтувалася на ідеологічній основі комунізму і насильстві, який був опорою тоталітарного режиму. Але, коли вплив ідеології серйозно похитнувся, силова складова також не змогла втримати державу від розпаду. Звичайно, не можна не брати до уваги зовнішній фактор, який постійно

підривав єдність радянської держави, однак, він усього лише, на наш погляд, зумів знайти слабкі сторони держави і використати його в необхідний момент. Після розпаду СРСР всі проблеми національних питань вирвалися назовні, і їх проблема полягала в тому, що замість їх вирішення, вони придушувалися довгий період, посилюючи ситуацію депортацією народів.

Це є другою причиною, тобто радянська система могла стримувати всі міжетнічні протиріччя, а коли республіки отримали незалежність, зник єдиний центр контролю і придушення конфліктів на етнічному ґрунті. Незалежні республіки самі визначали національну політику і не завжди інтереси національних меншин бралися до уваги, а частіше їх права порушувалися з причини заборони мови, культури, або ж вони піддавалися депортації та етнічним чисткам.

Третьою причиною ми можемо назвати зовнішній фактор, геополітичний. Так, на Донбасі переважна більшість населення воліла стратегічних відносин з Росією, ніж західні регіони. У Придністров'ї населення не хотіло піддаватися процесу румунізації. Багато конфліктів носили антиросійську спрямованість - для Заходу ці конфлікти були вигідні, оскільки навколо Росії створювалося коло держав, які внаслідок цих конфліктів, мали негативне ставлення до Росії - Грузія, Україна, Молдова, в деякій мірі Азербайджан. В цілому лише за період з 1988 по 1991 рік на етнічному ґрунті в колишніх радянських республіках сталося більше 150 конфліктів, у тому числі близько 20 спричинили людські жертви.

Існує деякі класифікації етнічних конфліктів на пострадянському просторі. Найбільш точними є класифікації, представлені С.Ланцовим і Я.Етінгером. Автор статті пропонує свою класифікацію конфліктів на пострадянському просторі, а саме:

1. територіальні конфлікти, породжені прагненням етнічної меншини реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежної держави (П.Осетія, Абхазія);

2. конфлікти, в основі яких лежать довільна передача територій в рамках СРСР (Нагірний Карабах, Крим);

3. етнокультурні та лінгвістичні конфлікти, більшою мірою пов'язані з дискримінацією російськомовного населення (Придністров'я, Донбас, Прибалтика, Казахстан);

4. конфлікти, пов'язані з анклавним розселенням народів;

5. конфлікти, пов'язані з неврегульованістю кордонів (Узбекистан-Таджикистан);

6. конфлікти, пов'язані з поверненням депортованих народів (татари в Криму);

7. конфлікти, засновані на геополітичних інтересах (чеченський конфлікт в Росії).

Якщо говорити про етносепаратистські конфлікти на пострадянському просторі, їх внутрішні та зовнішні фактори впливу, слід проаналізувати їх детально. Автор вважає за потрібне проаналізувати ті конфлікти, які вже завершилися або знаходяться в «замороженому» стані та відзначалися особливою гостротою свого протикання, а саме, конфлікт в Чечні, ПМР, П.Осетії та Абхазії, Нагорному Карабаху.

Ескалація конфліктів на території Росії розпочалась в період розпаду СРСР та отримання Росією незалежності.

Гостро постало питання в автономних республіках, де були титульні національності. В етнофедералістській комуністичній системі вони користувалися деякими привілеями, а тепер стали смертельною загрозою єдності посткомуністичної Росії. Заява Б.Єльцина в Казані про те, «що республіки можуть брати собі стільки суверенітету, скільки зможуть проковтнути», була проявом її схильності до децентралізації. У серпні-вересні 1990 року про свій суверенітет заявили Північна Осетія, Татарстан і п'ять інших автономних республік; через два місяці також це зробили ще 10 автономій, в тому числі і Башкортостан. Чечня 1 листопада 1991 року заявила про незалежність від Москви, а в Татарстані 21 березня 1992 року пройшов

референдум з питання того, що Татарстан - суверенна держава, суб'єкт міжнародного права. 61% населення проголосувало за цю пропозицію [4, с.337].

В 1992-93 роках Чечня, Татарстан, Башкортостан, Саха та Тува стали першими республіками, що почали вживати таких заходів, як прийняття законів про мови, відмова від участі у всеросійських референдумах і від переведення в центр податків, проголошення пріоритету республіканських законів і конституцій над російськими.

Звичайно ж, варто відзначити, що зовнішній фактор етносепаратистських процесів буде неможливий без внутрішнього фундаменту. У випадку з Росією розвал економіки, галопуюча інфляція, ослаблення вертикалі влади підготували ґрунт для активізації зовнішніх факторів для стимулювання сепаратистських процесів в РФ [4, с.339].

Зовнішній чинник підтримки етносепаратистських конфліктів у Росії можна розділити на наступні групи: 1). політична підтримка; 2). фінансова; 3). військова.

Розглянемо детально кожен з цих груп. У зовнішній підтримці сецесії Чечні від Росії було близьке та далеке коло. Близьке – це та частина російського суспільства, яка розділяла доктрину етнічного самовизначення для унікального чеченського народу і підтримувала неминучий вихід Чечні зі складу Росії в силу своєї цивілізаційно-культурної несумісності. Серед прихильників чеченської незалежності були не тільки радикально налаштовані демократи-правозахисники, а й серйозні академічні експерти і чиновники високого рангу. Особливу мобілізуючу роль зіграло дальнє зовнішнє коло прихильників чеченської незалежності від Росії. З моменту виникнення етнополітичного конфлікту в Чечні у нього виявилось величезне коло симпатиків в країнах колишнього СРСР, в ісламському світі і країна Заходу. В Саудівській Аравії та Туреччині збиралися гроші, рекрутувалися найманці, фінансова підтримка і волонтерська допомога йшла із багатьох країн Заходу. Як висловився спеціальний посол ОБСЄ в Чечні Тім Гульдїман після

підписання документа в Хасав'юрті в серпні 1996 року «ми доведемо до кінця процес чеченського самовизначення» [5, с.645].

Влада Туреччини займала досить лицемірну позицію. Як відзначали у своїй роботі А. Малашенко і Д. Тренін, «різко критикуючи дії російської армії в Чечні, турецьке керівництво нетерпимо ставилося до будь-яких сепаратистських дій на своїй території. Хоча між курдським сепаратизмом і сепаратизмом чеченців існує очевидний зв'язок. Незалежна Чечня - приклад для тих, хто виступає за незалежність Курдистану, і навпаки. Очевидна паралель між військовою операцією на Північному Кавказі і діями турецької армії в населених курдами провінціях Східної Анатолії в 80-90-х рр». Можна говорити про зовнішньополітичні, економічні, інформаційні складові політики Туреччини в цьому питанні. Не ризикуючи надати відкриту дипломатичну підтримку чеченським сепаратистам, офіційна Анкара здійснювала це через свого сателіта – самопроголошена Турецька республіка Північного Кіпру визнала незалежність Чечні [6].

Пакістан – це будинок 6 000 релігійні семінарій з 500 тисячами студентів, які потім беруть участь в різних військових операціях. У Чечні найбільше підтримувала бойовиків група Ямаат-і-Ісламі супорт. Професор Гафур Ахмед оголосив в Карачі воювати проти росіян в Чечні. Він також встановив Чеченський фонд джихаду. Первез Мушараф також відкрито підтримував Чечню. Зеліхан Яндарбієв проводив активну діяльність з фандрейзінгу. Талібан свого часу визнав Ічкерію незалежною державою і надавав їй підтримку. Лідер Талібану Мулла Мохаммед Омар підтримав президента Аслана Масхадова [7].

Іншою країною, яка підтримувала чеченських терористів, були Сполученні Штати. Важливе місце в планах США по дестабілізації обстановки в Росії відводилося цьому конфлікту. Основні центри підтримки чеченських бойовиків в ісламському світі були розташовані в країнах традиційних партнерах США, таких як Саудівська Аравія, ОАЕ, Пакістан, Ємен, Іорданія, Туреччина.

У світлі того, що США на офіційному рівні проголосили Кавказ зоною своїх інтересів, відторгнення Чечні від Росії могло представлятися важливою метою зовнішньої політики США. Вельми примітно, що навіть один з видних представників чеченських сепаратистів М. Удугов висловив припущення, що «чеченська війна відноситься до числа регульованих воєн з боку Заходу, мета якої створити вогнище війни на пострадянському просторі і не дати зміцніти Російській Федерації».

Депутат Європарламенту Джузеппе К'єза свого часу стверджував, що «чеченська війна була розроблена американцями. Важливу роль зіграла Туреччина, свою лепту внесли спецслужби. Вони дозволили діяти тим, хто фінансував чеченський тероризм - саудівським ваххабітам, пакистанській ІСІ, турецьким спецслужбам».

На думку міжнародних аналітиків, активізація на Кавказі американської політики мала на меті не тільки забезпечення безперервного транспортування каспійської нафти, а й посилення впливу США на ситуацію в регіоні, послабивши в ньому позиції Росії. До того ж у зміцненні позицій на Південному Кавказі вони бачили перспективу розширення можливостей американської політики в прилеглих до нього районах Близького та Середнього Сходу. Колишній заступник державного секретаря США Струоб Телботт підкреслював, що «американській стороні глибоко не байдуже, що відбувається в регіоні, де знаходяться запаси нафти в 200 млрд барелів».

Цілком очевидно, що в конкретних умовах російської дійсності можливість здійснити будь-який сценарій сепаратистської спрямованості вище за все в тих регіонах, де вже є відповідні передумови історичного, економічного, політичного, демографічного та іншого характеру. С.А. Модестов вважає, що Росія виявилася безпосереднім учасником найбільш гострого геополітичного протистояння зі світовим ісламом, геополітичні інтереси якого висловлюють як зовнішні (Туреччина, Азербайджан, Іран, Афганістан), так і внутрішні сили (чеченські сепаратисти, націоналісти

Татарстану). Націоналізм в окремих регіонах, як правило, отримує підтримку з боку різного роду релігійних організацій.

Геополітичні задуми ісламістів на території Росії були орієнтовані насамперед на перетворення Чечні в основний плацдарм геополітичної експансії ісламу. З цією метою протягом 1990 років було здійснено комплекс різних заходів, спрямованих на досягнення цієї мети. Зокрема, деякі мусульманські країни доклали чимало зусиль щодо поширення в Росії вкрай ортодоксальної версії ісламу. Місіонерська діяльність здійснювалася безпосередньо через мечеті, отримували зовнішнє фінансування релігійні навчальні заклади, а також шляхом формування так званих літніх таборів, учасники яких знайомилися з не традиційними для російських мусульман інтерпретаціями ісламу. Наставниками в цих таборах виступали проповідники з Саудівської Аравії, ОАЕ, а також із Судану, Йорданії, Єгипту та деяких інших держав.

Однак, без серйозної фінансової підтримки, дана боротьба не могла б відбутися, і це друга складова екзогенного чинника етносепаратистських процесів в Росії.

Одним із спонсорів бандформувань у Чечні донедавна був мусульманський благодійний фонд «Аль-Бір аль-давалу», заснований саудівським шейхом А. Бетарджі, який був пов'язаний з Бен Ладеном. Офіційно метою організації було надання гуманітарної допомоги мусульманам в зоні конфліктів. Реально гроші направлялися на закупівлю зброї, фінансування терористичної та диверсійної діяльності на Балканах, Північному Кавказі та в центральноазіатських країнах СНД. Гроші надходили на рахунки філій цієї організації, відкритих в Грузії, Азербайджані, Латвії. Лише за чотири місяці 2000 року бандформування Хаттаба і Басаєва отримали з цих відділень майже \$700 тис. Усього таких спонсорів виявлено майже два десятки. За оцінками експертів, на збереження вогнища напруженості на півдні Росії міжнародними терористичними організаціями щорічно виділяється від \$20 до 30 млн.

Значна частина фінансових коштів збиралася так званими представниками Чеченської Республіки Ічкерія. Виявлено понад 100 активних емісарів чеченських бойовиків в 24 державах. Вони займалися організацією та проведенням закупівель, а також їх переправленням на територію республіки. Внаслідок допомоги чеченським бойовикам з боку міжнародних радикальних ісламських організацій антитерористична операція перетворилася на багаторічну війну.

Чеченських бойовиків підтримували і приватні особи. Так, у лютому 2000 року заможний єгиптянин Талаат Фіки пожертвував фонду «Аль-Харамейн» \$150 тис., який хотів взяти участь у допомозі «братом-мусульманам» в Чечні [8].

Р.Кадиров в лютому 2006 року заявив, що «за наявними у них даними, через Ахмеда Закаєва були направлені гроші в розмірі \$1 млн на організацію теракту проти Ахмада Кадирова».

Також Р.Кадиров звинуватив опального російського бізнесмена Б.Березовського у фінансуванні чеченських бойовиків в 90-х роках. «Березовський неодноразово зустрічався з лідерами бойовиків і запропонував їм схему фінансування. Оскільки він не міг безпосередньо давати гроші бойовикам, і тому запропонував викрадати громадян і військовослужбовців Російської Федерації в Чечні, і під виглядом їх викупу він пообіцяв платити мільйони доларів». За словами Кадирова, таким способом ватажкам сепаратистів було передано \$30 млн. Саме з тих пір в Чечні почалися викрадення людей [9].

Ісламські благодійні організації, що базувалися в Саудівській Аравії, виступали в якості постійних каналів фінансування мусульманських бойовиків в неспокоїному кавказькому регіоні.

У Чечні не було своїх банків, таким чином, гроші повинні були надходити у вигляді готівки. Кошти розбивалися на невеликі суми і потрапляли в Чечню контрабандними маршрутами, що пролягали через важкопрохідні гірські райони [10].

Колишній помічник президента РФ С.Ястржембський свого часу звинуватив Microsoft, Hewlett-Packard, які були причетні до фінансування чеченських терористів. Доведено, що в 2000-2001 роках понад 40% фінансових коштів було переведено в Чечню фондом «Бініволенс інтернешнл Організейшн». Тільки за чотири місяці 2000 року з рахунків фонду в Сіті-банку було направлено \$17 тис. Процес обналічування грошей відбувався в Тбілісі, Баку, Ризі [11]. «Бініволенс інтернешнл Організейшн» використовувала свої фінансові кошти для закупівель великих партій автоматів і гранатометів, які потім передавалися в табори підготовки терористів «Аль-Каїди» в різних країнах. «Бініволенс інтернешнл Організейшн» вважається однією з найбільших благодійних організацій США, що діє в Чикаго з 1992 року і має річний оборот в \$4 млн. [12].

Третім екзогенним чинником є воєнна складова. Слід зазначити, що грузинська територія тривалий час використовувалася в якості базового району для підготовки бандформувань. Самі керівники силових структур Грузії визнавали наявність у Панкиській ущелині до 800 озброєних чеченських і близько 100 арабських бойовиків. Практично безперешкодно бойовикам завозили великовантажними машинами зброю, включаючи переносні зенітні комплекси, засоби зв'язку, спорядження. Окремі загони чеченських бойовиків були обмундировані в нову форму військ НАТО, мали гірське спорядження. У чеченських бойовиків, які пробралися на територію Росії, малося не тільки автоматична зброя, але і армійські біноклі та засоби спостереження в умовах обмеженої видимості.

Значну роль у розвитку ісламського тероризму в Росії і сусідніх державах зіграла мережу терористичної організації «Аль-Каїда». За даними ЦРУ, тільки через тренувальні табори «Аль-Каїди» в Афганістані за 1989-2001 рр пройшло від 25 до 100 тис. рекрутів. Аналогічні табори були створені і функціонували в Судані, на Кавказі, на Балканах і в інших державах Близького та Далекого Сходу. Членами «Аль-Каїди» є вихідці практично з усіх мусульманських

держав і регіонів світу, в тому числі узбеки, казахи, киргизи, туркмени, таджики, азербайджанці, дагестанці, чеченці.

Коли Д. Дудаєв почав кампанію з набуття Чечнею незалежності, «Аль-Каїда» вже приступила до активних дій на території Росії. Після закінчення вірмено-азербайджанського конфлікту низка афганських бійців приєдналися до чеченських моджахедів. Ш. Басаєв проходив підготовку в Афганістані та мав тісні зв'язки з «Аль-Каїдой». У серпні 1996 р з 6 тис. найманців, які брали участь у війні проти російських військ, 300 були афганськими арабами (вихідцями з арабських країн, що мали бойовий досвід війни в Афганістані проти радянських військ). Моджахеди з БіГ та Азербайджану також приєдналися до чеченських моджахедів. Розвідслужби Саудівської Аравії, Лівану, Ірану підтримували чеченських бойовиків.

Бен Ладен підтримував тісні ідеологічні, фінансові та технічні відносини з Хаттабом. За фінансової підтримки «Аль-Каїди» для боротьби проти федеральних сил Хаттаб мобілізував моджахедів з Інгушетії, Осетії, Грузії та Азербайджану. Вдобавок до арабської присутності в Чечні кілька сот чеченців тренувалися в афганських таборах «Аль-Каїди». «Аль-Каїда» вербувала рекрутів і в республіках Середньої Азії, що призвело до різкого сплеску активності ісламістів в цих країнах. У 1990 р. таджицькими інтелектуалами була створена Партія Ісламського відродження, яка ставила своїм завданням поширення шариату. Незабаром після цього стали виникати й інші організації радикального спрямування, наприклад, «Хізб-ут-Тахрір», «Брати-мусульмани», «Ісламський рух Узбекистану». Таким чином, сепаратизм в Росії активно підтримувався ісламістськими радикальними організаціями та терористичними структурами, які діяли в різних районах земної кулі, в тому числі в країнах, які розташовані в безпосередній близькості від російських кордонів.

Воїни Хаттаба були нечисленні, але вони забезпечували доступ чеченських бойовиків до фінансування, до напівофіційних благодійних фондів Саудівської Аравії. Хаттаб відкрив тренувальні табори в південно-східній

Чечні, де тренувалися безробітні чеченці і мусульмани з усього СНД. Чеченців підтримували єгиптяни, турки, саудіти, пакистанці. Бен Ладен запропонував \$1.500 кожній людині бути волонтером джихаду і поїхати в Чечню щоб боротися з росіянами [13].

Таким чином, проти Росії були акумульовані серйозні фінансові, військові сили, а також держави, зацікавлені в ослабленні Росії.

Зростаючі на тлі дезінтеграційного процесу в СРСР національні устремління Молдавії та кінець комуністичного правління в сусідній Румунії в грудні 1989 року спричинили швидкий процес зближення між двома державами. Російськомовне населення побоювалося, що воно більше не зможе вимагати повернення російській мові статусу офіційної. Під час війни по обидві сторони конфлікту широко була поширена думка про те, що в найближчому майбутньому Молдавія, швидше за все, возз'єднатися з Румунією, що призведе до відчуження російського населення. Ці побоювання призвели до створення в 1990 р. Придністровської молдавської радянської соціалістичної республіки, яка в 1991 році змінила назву на Придністровську молдавську республіку. Війна в Придністров'ї являла собою ряд збройних зіткнень обмеженого масштабу, в яких брали участь Республіканська гвардія ПМР, ополченці і козачі формування, Підтримувані 14-ю армією РФ, з одного боку, і молдавською поліцією, з іншого. Ці сутички почалися ще в листопаді 1990 року в Дубоссари, загострилися на хвилі місцевих інцидентів, що сталися 1 березня 1992 роки після прийняття Молдавії в ООН. Зіткнення тривали протягом всієї весни-початку літа 1992 року, тобто в цьому конфлікті Росія була також стороною конфлікту [14].

Що стосується Грузії, то в конфлікті з Абхазією і П.Осетією зовнішнім фактором виступала також Росія.

Як відомо, перший етап розпаду Радянського Союзу супроводжувався посиленням націоналістичних процесів в республіках. У Грузії проблема ускладнилася після того, як Тбілісі вирішив ввести в республіці обов'язкове володіння грузинською мовою. Це рішення викликало вибух обурення в

Південній Осетії (ПО), слідом за цим послідували звернення до Москви з вимогою возз'єднання з Північною Осетією. Парламент ПО зробив спробу підвищити статус республіки. 10 листопада 1989 року він прийняв рішення про перетворення республіки в Південноосетинську АРСР у складі Грузії. Наступного дня грузинський парламент скасував рішення південноосетинського парламенту. Перша стадія конфлікту тривала з листопада по січень 1989 р і почалася з маршу більше 20 тисяч грузин на Цхінвалі, організованого Гамсахурдія. Пролилася перша кров. У серпні 1990 грузинський парламент ввів заборону на участь регіональних партій у виборах, що було направлено на недопущення участі національних рухів в грузинських виборах. Південноосетинська обласна рада на протипагу цьому кроці оголосив область Південноосетинської Радянської Демократичної Республіки і звернувся до Москви з проханням про визнання її незалежним суб'єктом радянської федерації [15, с.81].

6 січня 1991 в Цхінвал увійшли сили грузинської міліції і вчинили жорстку розправу над цивільним населенням. До весни конфлікт було практично врегульовано і на територію ПО було введено миротворчий контингент російських і грузинських військ в кількості 400 чоловік [15, с.83].

На початку 2002 року в Грузію в рамках програми підготовки та оснащення прибули американські військові радники. З їх допомогою почалося переозброєння грузинської армії. Вони також брали участь у невдалій операції по захопленню Цхінвалі влітку 2004 року. За інформацією журналістів і низки незалежних експертів, в об'єднаному штабі грузинського військового угруповання тоді перебували 11 співробітників ЦРУ і офіцерів армії США. У складі підрозділів армійської авіації діяли два екіпажі американських вертолітників, що займалися веденням розвідки, доставкою військовослужбовців і вантажів в нічний час, а у складі бойових підрозділів виявилися 25 американських військових радників [15, с.104].

12 листопада 2006 в Південній Осетії пройшов референдум, на якому 99% населення проголосувало за незалежність республіки. Перестрілки і вибухи поновилися і проходили протягом усього періоду 2006-08 рр [15, с.117].

В ніч з 7 на 8 серпня 2008 року грузинська армія атакувала Цхінвалі, обстрілявши миротворчий контингент РФ і мирних жителів. Росія негайно відреагувала на цей злочинний акт і ввела свій контингент, звільнивши П.Осетію від грузинських військ і, таким чином, сприяти реальному набуттю республікою незалежності. Згодом РФ визнала ПО як незалежну державу 15, с.123].

23 липня 1992 року парламент Абхазії ухвалив, що конституція 1978 втрачає чинність і набуває чинності конституція 1925 року, яка передбачала договірні відносини з Грузією. 14 серпня грузинська війська увійшли до Абхазії [15, с.214].

Росія не могла залишатися осторонь конфлікту, оскільки стояло питання збереження життя російського населення (близько 100 000).

23 червня 1994 року в Абхазію були введені військові підрозділи колективних сил з підтримки миру, а 21 липня 1994 СБ ООН схвалив розгортання російських міротворців [15, с.227].

З приходом М.Саакашвілі ситуація погіршилася, у серпні 2004 року було прийнято рішення про морську блокаду узбережжя Абхазії. Грузинський Парламент 18 липня 2006 прийняв постанову «Про миротворчі сили в конфліктних зонах» в якому зобов'язав грузинський уряд почати процедури з якнайшвидшого припинення миротворчих операцій в Абхазії та ПО та виведенню миротворчих контингентів. Після подій у П.Осетії, РФ визнала незалежність також і Абхазії [15, с.249].

Стосовно конфлікту в Нагорному Карабаху (НК) Туреччина виступала послідовним прихильником Азербайджану та противником вірмен. Протягом усього конфлікту Туреччина надавала фінансову і матеріальну допомогу Азербайджану і здійснювала навчання азербайджанських солдатів. Під час наступу вірмен в 1991-92 в турецькому суспільстві піднялася хвиля обурення,

і турецький уряд опинився під тиском вимог про необхідність підтримати етнічно та релігійно споріднений народ. Після початку війни 366-й механізований полк російської армії, що базувався в НК, зіграв вирішальну роль у вірменській атаці на місто Ходжали. Згодом у бойових діях також брали участь частини російського спецназу. Взимку 1992-93 років, коли Вірменія страждала від турецького ембарго, вона була врятована від абсолютного економічного краху вливанням мільярдів рублів у вигляді кредитів від Росії. Тієї ж весни російські війська спільними діями допомогли регулярним вірменським військам пробити коридор, що зв'язує Вірменію з НК. Потім російські бронетанкові частини загальним числом в сорок танків брали участь в карабахському наступі влітку 1993 року [16, с.452].

Значну роль в якості екзогенного чинника відіграла численна вірменська діаспора в Західній Європі та Північній Америці, яка включає приблизно 1 млн. вірмен в США та 450 тис. у Франції. Їхня допомога грошима і продовольством допомогла Вірменії пережити турецьку блокаду, вони надали чиновників для вірменського уряду і добровольців для збройних сил. У середині 1990 років розмір допомоги вірменам з боку американського суспільства становив від \$50 до 75 млн. на рік. Також під тиском вірменського лобі Конгрес США наклав заборону на будь-яку іноземну допомогу Азербайджану, а Вірменія стала третьою країною у світі за розміром американської допомоги в перерахунку на душу населення [16, с.455].

Всі перераховані вище процеси відбувалися практично відразу після розпаду Радянського Союзу і були пов'язані з процесом розпаду регіону як такого.

Окремо стоїть ситуація в Україні після політичної кризи 2013-2014 року, який, в принципі, триває і до нинішнього моменту, визначаючи неможливість української держави вийти на траєкторію стабільного економічного розвитку. Анексія Криму та активна підтримка Росією бунтівників регіонів Донбасу визначають поточну геополітичну ситуацію України в світі. Починаючи з березня 2014 року, провідні актори міжнародних відносин, такі як Німеччина і

Франція активно підтримували Україну в її прагненні зберегти територіальну цілісність. Останнім часом підтримка України ослабла.

Свого часу міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив, що «Європа опинилася в гіршому становищі з часів закінчення холодної війни». Німецькі чиновники виявилися між двох вогнів, тому що, з одного боку, їм доводилося реагувати на дану ситуацію як лідери ЄС, але, з іншого боку, вони не хотіли знижувати рівень співпраці з Росією, тому що це могло негативно вплинути на показники їх економіки. До 2014 року Росія була основним (і зараз залишається таким) постачальником сировини до Німеччини. У 2013 році (в доконфліктний період) Росія поставила 35% сирої нафти, 38% природного газу і 27% кам'яного вугілля.

Тісні німецько-російські економічні відносини традиційно є одним з ключових факторів, коли справа доходить до пояснення особливих відносин між Берліном і Москвою. Річний товарообмін між цими двома країнами був на рівні 76,5 млрд євро в 2013 році, і, за словами Райнера Лінднера, директора Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft, 300 000 робочих місць в Німеччині залежать від бізнесу з Росією. У той час як Німеччина сильно залежить від поставок російської енергії, на частку яких припадає 37% свого газу і 35% її імпорту нафти, Росія є величезним ринком для потужної німецької автомобільної промисловості і для її машинного і хімічного сектора [17].

З іншого боку, позитивне сальдо торгового балансу Німеччини з Росією також є істотним. Німеччина експортує до Росії близько 2,1 млрд євро (1,7 млрд дол., 3 млрд дол.) [18].

Думка в Німеччині про те, як вирішити конфлікт в Україні, розділилася. Прихильники співпраці з Росією розглядають цю країну як ключового економічного партнера Європейського Союзу, з яким необхідно співпрацювати для встановлення стабільного європейського порядку безпеки. На їхню думку, стабільність в Європі вимагає стратегічного партнерства з Росією, навіть якщо це передбачає поступки, особливо з огляду на безпекові виклики на пострадянському просторі, яке розглядається як природна «сфера

впливу Росії». Інший підхід є наслідком розчарування у зв'язку з відсутністю успіху політики щодо Росії і ґрунтується на переконанні, що сила цієї країни повинна вимірюватися її руйнівним потенціалом, а не прагненням до конструктивних дій. Такий підхід був сформований в результаті подій в самій Росії, тобто в зв'язку з поверненням В.Путіна до влади і його все більш агресивної політики, спрямованої на те, щоб Росія повернула собі статус наддержави і відновила свої сфери впливу.

Більшість політичних партій підтримали дії А.Меркель і міністра закордонних справ Штайнмаера, вжиті у відповідь на українську кризу. Вони вважають, що Заходу довелося жорстко відреагувати на порушення Росією територіальної цілісності України, але вони скептично ставляться до можливого введення жорстких санкцій [19].

Говорячи про думку канцлера А.Меркель, потрібно відзначити, що вона змінювалася протягом усього періоду української кризи та може бути розглянута в контексті трьох періодів: 1.2014 – 2016: явно проукраїнська і антиросійська. На цьому етапі у цілому, підхід Німеччини щодо врегулювання конфлікту на Південному Сході України містить 3 складові: санкції проти Росії, фінансову підтримку України і використання Нормандського формату переговорів для врегулювання певних аспектів конфлікту дипломатичним шляхом. Німеччина рішуче підтримує санкції проти Росії з метою вчинення тиску на Москву задля припинення бойових дій на сході України [20, с.28]; 2.2016 - 2017 рр.: нейтральна, але близька до української позиції, що підкреслює необхідність дипломатичного вирішення проблеми; 3. З 2017 року – дотепер: нейтральна, але близька до проросійської позиції [20, с.28].

На початку та на етапі ескалації конфлікту, А.Меркель продовжувала говорити про важливість територіальної цілісності України, вважаючи її першочерговим завданням німецької політики [21].

Коли ситуація зайшла в глухий кут навіть після підписання перших Мінських угод, А.Меркель продовжувала наполягати на дипломатичному вирішенні проблеми, заявляючи що «після жаху Другої світової війни ця

ситуація загрожує всьому європейському світопорядку. На ситуацію в Східній Україні негативно впливає Росія. Криза в Україні – не регіональна проблема. Це стосується всіх».

Тут ми бачимо, що Німеччина трансливала світовій спільноті свою позицію, яка полягала в тому, що Росія є агресором.

У 2015 році Німеччина не змінила свою позицію по відношенню до українського кризи. На прес-конференції в лютому 2015 року А.Меркель заявила, що «територіальна цілісність і суверенітет України порушені. Поведінка Росії порушує ключові статті меморандуму в Будапешті» [22].

З плином часу, німецький дискурс став доповнюватися новими аргументами. На сьогоднішній день німецька дипломатія працює над розблокуванням мінського процесу, відновленням переговорів в рамках ОБСЄ з контролю над звичайними озброєннями та контактам в Раді Росія-НАТО. Крім того, Берлін активізував деякі формати двостороннього співробітництва з Москвою, такі як стратегічна група з економіки та Санкт-Петербурзький діалог. Німецька влада все частіше підкреслюють, що вони зацікавлені в добрих відносинах з Росією, незважаючи на те, що Москва виявляється «важким партнером».

У цьому контексті слід зазначити, що багато німецьких політиків критикують Європейський Союз за помилки, зроблені в минулому щодо європейської політики по відношенню до Росії. Так, зокрема, є думка, що політична помилка полягала в тому, що Москва не брала участі в переговорах щодо «Східного партнерства» з самого початку. ЄС на початковому етапі Ініціативи заявив, що дана програма абсолютно не стосується Москви [22].

Протягом останніх двох років риторика щодо військового конфлікту на Донбасі пом'якшала і вже була більш антиукраїнською. У 2016 році Меркель вже назвала військовий конфлікт громадянською війною і це формулювання не було прийнято офіційним Києвом [23].

У 2016 році А.Меркель продовжувала наполягати на дипломатичному вирішенні проблеми, заявивши, «що інтенсивність бойових дій знизилася, але

миру ще не досягнуто». Також вона додала, що неможливо розв'язати конфлікт військовим шляхом, тільки дипломатичним.

На думку автора, пом'якшення риторики пов'язано з будівництвом «Північного потоку-2», який може замінити український трубопровід. Незважаючи на те, що А.Меркель постійно стверджує, що Україна повинна залишатися транзитною державою, кількість фінансів, які будуть надходити в бюджет України від транзиту газу, різко знизиться з введенням «Північного потоку – 2». А після введення в експлуатацію Турецького потоку, важливість України в контексті транзиту газу в Європу виявиться під великим питанням [24].

Говорячи про поточну позицію А.Меркель щодо військового конфлікту на Донбасі, вона вважає за необхідне реанімувати Мінські домовленості і підтримує розгортання миротворчих сил ООН на сході України. Але проблема полягає в тому, що немає єдиної думки щодо того, як і де вони повинні знаходитися.

Таким чином, тенденція пом'якшення риторики А.Меркель щодо військового конфлікту на Донбасі характеризується економічними інтересами Німеччини, її тісним економічним співробітництвом з Росією і будівництвом «Північного потоку-2», який дозволить Німеччині стати головним газовим хабом в Європі. Ця думка отримала підтвердження в квітні 2020 року, коли на офіційному сайті німецького бундестагу [25] з'явилася інформація про підтримку завершення будівництва «Північного потоку – 2» та підтримку усіх компаній, які будуть цьому сприяти.

В інших державах конфлікти мали не сепаратистський, а міжетнічний характер. Так, в перші роки незалежності були деякі конфлікти між казахами і росіянами, у зв'язку з чим державу покинуло більше мільйона росіян. Слід зазначити, що Казахстан умовно розділений за етнічним принципом, тобто росіяни та представники інших національностей проживають на півночі країни, а казахи, в основному, на півдні. Між казахами і російськими є деяка напруженість. Політика казахізації видаляє росіян з суспільного життя, і

російські сепаратисти вимагають більшої автономії своїх областей і навіть об'єднання з Росією. Масова еміграція з країни росіян і німців є відображенням серйозного етнічного конфлікту [26, с.146].

У Киргизії основний етнічний конфлікт існує між киргизькј. більшістю (65%) і узбецькј. меншістю (14%). Росіяни становлять 12% населення. Етнічні меншини висловлювали невдоволення дискримінацією, а узбеки на півдні країни вимагали великих політичних прав і культурної автономії. У киргизько-узбецьких зіткненнях 1990 року загинули сотні людей. Етнічні тертя між киргизами і узбеками продовжилися, і в 2010 році спалахнув новий насильницький конфлікт, в ході якого було вбито близько 2000 чоловік і близько 400 000 були змушені тимчасово покинути місця свого проживання [26, с.146].

У Таджикистані населення країни етнічно неоднорідне: таджицька більшість складає 80% населення. Етнічні меншини представлені узбеками (15%), росіянами (1%) і киргизами (1%). Після проголошення незалежності в 1991 році між ісламістами та прихильниками світської держави спалахнула громадянська війна. Громадянська війна мобілізувала учасників ідеологічного конфлікту між ісламізмом і секуляризмом, і претендентів на владу в країні по регіональним, етнічним і клановим лініям. Війна тривала майже десятиліття і привела до загибелі майже 100 000 чоловік і появи мільйона біженців. Більшість росіян і значна частина узбеків залишили країну, що посилювало гегемонію таджиків, але з огляду на що зберігається істотна узбецька меншина в східній частині Ферганської долини можливий новий спалах етнічного насильства [26, с.160].

В Узбекистані узбеки складають більшість населення (80%), але є невеликі групи росіян (5%), таджиків (5%), казахів (3%) і інші етнічні меншини. Після розпаду СРСР більшість росіян і німців емігрувало з Узбекистану. Еміграція меншин вказує на наявність етнічних конфліктів. Деякі етнічні меншини, особливо таджики, піддавалися дискримінації,

відбулося кілька серйозних зіткнень. 13 травня 2005 року біля 750 чоловік були вбиті в Андижані узбецькими урядовими військами [26, с.164].

Населення Туркменістану порівняно однорідне, більшість складають туркмени (85%), етнічні меншини включають узбеків (5%), росіян (4%) та інші нечисленні етнічні групи. Особливих етнічних конфліктів не було, оскільки авторитарний уряд був досить сильним для підтримки етнічного миру. Економічний і освітній рівні російської меншини залишаються досить високими. Більш серйозну загрозу етнічному миру представляє сконцентроване в деяких регіонах узбецьке населення [26, с.223].

2. Військові конфлікти між державами регіону.

Міждержавні конфлікти в регіоні безпосередньо пов'язані з сепаратистськими конфліктами, в переважній більшості з яких безпосередньо зацікавлена Росія або побічно пов'язана з сепаратистськими процесами. У ситуації в ПМР, в Криму і на Донбасі основними акторами сепаратистських процесів виступало російськомовне населення, яке в контексті цивілізаційно-ідентичностної парадигми співвідносили/співвідносять себе з пострадянським/російським простором/цивілізацією. Відповідно, Росії не потрібно було робити особливих дій для розгойдування децентралізованих процесів в Молдові і Україні. Але, якщо в другому випадку Росія була зацікавлена в сепаратистських процесах в Україні та сприяла цьому, то в разі Молдови цей процес почався до розпаду СРСР і після розпаду Союзу лише посилив конфліктогенні процеси.

В контексті абхазького і південноосетинського сепартизму Росія в 1990-х виступала в якості арбітра. Миротворча активність Росії пояснювалася бажанням загасити конфлікт в Грузії, з іншого боку, латентно Росія дотримувалася плану ослаблення і чинення тиску на Грузію, щоб контролювати її геополітичну незалежність і драйвування в сторону НАТО. У ситуації 2008 року, і це визнали провідні країни Європейського Союзу,

грузинське керівництво виступило провокатором при обстрілі Цхвінвалі, в результаті чого наткнулися на відповідну реакцію Росії і остаточно втратили можливість повернути Абхазію та Південну Осетію до складу своєї держави. В даному випадку, як бачимо на відміну від Молдови та України, діє не цивілізаційно-ідентичностний фактор конфлікту, а виключно фактор захисту геополітичних інтересів. Грузія не може подати заявку на вступ в НАТО, оскільки має латентний конфлікт на своїй території. Грузія може стати членом НАТО тільки в разі визнання незалежності відокремилися республік, однак, це неможливо, що робить і неможливим її вступ до північноатлантичного блоку. З іншого боку конфлікт в Україні також має відтінок геополітичного оскільки для Росії важливо недопущення вступу України в НАТО, що ускладнить її потенційну безпеку на південно-західних кордонах. Щодо вірмено-азербайджанського конфлікту, Росія не є однією з конфліктує сторін, однак, опосередковано залучена в нього, поставляючи озброєння обом сторонам конфлікту.

Якщо говорити про країни Центральної Азії, то між ними зберігаються територіальні суперечки, іноді переходять в зіткнення на кордонах.

Таким чином, ми бачимо, що між державами регіону спостерігається високий ступінь напруженості, яка доходила в деяких випадках до відкритих військових конфліктів.

3. Відсутність політико-економічної стабільності держав регіону через втручання країн Заходу.

Євразійський регіон завжди привертав увагу різних акторів міжнародних відносин. Серед основних акторів слід зазначити нерегіональні США, регіональний Китай на сході, Туреччину та Іран на півдні, Євросоюз в особі Румунії, Польщі, Угорщини на заході.

Після розпаду Радянського Союзу вплив США був безмежним – США контролювали усі сфери життєдіяльності всіх без винятку держав колишнього

Радянського Союзу, формували їх політичну систему, лобіювали свої інтереси. Надалі після виходу Росії на новий рівень свого політико-економічного розвитку, США змушені були змінити свої підходи до впливу на євразійський простір, використовуючи ефект м'якої сили, фінальним акордом якої є проведення кольорової революції.

Ведення військових дій у всіх регіонах, які становлять інтерес для США, неможливий, але для цієї держави було вкрай необхідно вирішувати питання зміцнення свого впливу в країнах колишнього СРСР. «Кольорові революції», які беруть свій початок у Франції за часів студентських протестів, «народних повстань» в Угорщині та Чехії, пройшли обкатку в Сербії і потім широко використовувалися в країнах колишнього Союзу і на Близькому Сході. Першою пострадянською державою, в якому стався державний переворот, стала Грузія. У 1990-х - початку 2000-х років функціонували тисячі неурядових організацій. Активну діяльність в Тбілісі і деяких регіонах розгорнули Агенство США з міжнародного розвитку (USAID) в тісному зв'язку з посольством США в Тбілісі, національний демократичний (NDI) та Міжнародний республіканський (IRI) інститути – структурні підрозділи національного фонду підтримки демократії. Поряд з ними діяли численні «приватні» організації - Freedom House, Фонд Сороса тощо [27, с.113]. Робота цих структур впливала на діяльність слабкого грузинського уряду і пік прийшовся на парламентські вибори 2 листопада 2003 року. Опозиція робила заяви щодо фальсифікацій задовго до виборів, що було підтримано західними ЗМІ. В результаті «злагодженої» діяльності опозиційних сил, ЗМІ та західних кураторів влада в Грузії була змінена на ту, яка б влаштувала США. Україна стала другою державою і в 2004 році знову використовувався фактор «фальсифікації» результатів президентських виборів. В результаті неконституційного «третього туру» до влади прийшов В.Ющенко, який в тандемі з М.Саакашвілі реалізовували проєвроатлантичну зовнішню політику. Подібні механізми використовувалися в Киргизії в 2005 і в 2010 роках. У 2013-2014 роках ситуація знову повторилася в Україні та події на майдані

широко підтримувалися представниками західного світу. Довгий час не виходило провести зміну влади у Вірменії. Західні куратори використовували різні приводи для народних хвилювань. Використовувався навіть факт підвищення ціни на електропостачання для населення, однак, «лампочне» повстання не пройшло. Зміна влади була реалізована лише в 2018 році. Однак, слід зазначити, що зовнішня політика Вірменії не стала радикально антиросійською, хоча у відносинах між країнами спостерігається якась прохолода. В інших державах колишнього Союзу також розвинена мережа НУО, офіційна мета діяльності яких є просування демократії і розвиток громадянського суспільства. Росія, Білорусь, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан свого часу на законодавчому рівні обмежили діяльність некомерційних організацій, що стало досить складно, і навіть неможливим, для західного світу підтримувати і розвивати в цих країнах мережі неурядових організацій, які фактично займаються питанням підготовки і проведення державних переворотів.

Існують різні точки зору щодо подій кольорових революцій в країнах колишнього Союзу, однак, слід зазначити один дуже важливий момент: без підтримки місцевого населення ці події не могли б відбутися. Так чому ж вони були підтримані населенням країн? У всіх країнах колишнього СРСР до влади прийшли колишні партробітники, які отримали підтримку з боку кримінальних структур, надалі стали олігархатом. Високий рівень корупції, слабе функціонування соціального ліфта, судове і поліцейське свавілля, тиск на малий і середній бізнес і, як результат, низький рівень добробуту населення стали основними факторами, які сприяли тому, що населення відкрито підтримувало можливі зміни, беручи участь в демонстраціях і/або голосуючи за опозиційні політичні сили. З іншого боку, слід зазначити, що їх надії не особливо виправдалися і добробут населення країн, в яких відбулися державні перевороти, не тільки не збільшився, але і погіршився, оскільки дані події привели до влади популістів, які не впоралися з економічними проблемами, або їх дії викликали ще більший розкол в суспільстві. Детальний аналіз

економічної та політичної ситуації в країнах євразійського регіону можна зробити, опираючись на дані, наведені в Додатку 1.

Військово-політичний інтерес Вашингтона щодо держав пострадянського простору в даний час пов'язаний як з проблемами на Близькому Сході, з яким стикаються багато країн цього регіону, так і зі зміцненням взаємин з європейськими союзниками в контексті «Трансатлантичного партнерства», де США спільно з ЄС здійснюють свою співпрацю на пострадянському просторі. Тут економічні інтереси США полягають у розвитку економічних зв'язків та пошуку нових ринків збуту і альтернативних постачальників енергоресурсів в Європу з метою зниження залежності європейських партнерів від поставок з Росії. Важливими важелями впливу на процеси, що відбуваються в колишніх радянських республіках, є: фінансова допомога, і, в першу чергу – позики, що надаються міжнародними фінансовими установами, що контролюються США; гуманітарна допомога (включаючи продовольчу допомогу в кризові періоди); допомога на всебічну підтримку і зміцнення демократичних інститутів в процесі національного будівництва, яка здатна забезпечити прихід до влади політичних лідерів, що відповідають стандартам американської демократії, створення в цих країнах великої мережі радників-консультантів, співробітництво з ними у всіх сферах, так само як і підтримка при вступі пострадянських країн в різні міжнародні організації; економічна допомога, яка передбачає розвиток національних ринкових економік, що могло б сприяти їх інтеграції в світову економіку; соціальна підтримка та допомога в сфері безпеки. Американська допомога пострадянським державам здійснюється за двома напрямками. Перше – це програми, що здійснюються по лінії Державного департаменту/Агентства міжнародного розвитку та фінансуються в рамках «Закону про підтримку свободи» (Freedom Support Act), підписаного 24 жовтня 1992 Президентом Дж. Бушем-ст. і представляє собою правову основу американської допомоги новим незалежним державам (ННД). Другий напрямок – програми допомоги, що фінансуються окремими міністерствами і

відомствами (Міністерство оборони, Міністерство енергетики, Міністерство сільського господарства і низка інших федеральних відомств) [28, с.95].

Таким чином, Сполучені Штати проводять курс, спрямований на дроблення євразійського простору і включення тієї чи іншої країни в євроатлантичні структури. На прикладі Грузії, України та Молдови США, ймовірно, будуть прагнути до відокремлення цілісного ядра цих держав (тобто територій, не охоплених конфліктами), щоб забезпечити їх підключення до євроатлантичних структур, незважаючи на наявні там конфлікти, що є в даний час серйозною перешкодою на шляху їх членства в НАТО [28, с.99].

На західному напрямку також активно діють Угорщина, Румунія, Польща. Особливо активно діють перші два згадані держави, активно підтримуючи угорську та румунську діаспори в Україні відповідно. Туреччина та Іран щільно присутні в центральноазіатському регіоні, в якому також проводить агресивну економічну політику Китай.

На даний момент ситуація може змінитися – США будуть намагатися лобіювати свої інтереси через Україну, ядро євразійського регіону може бути недоступним, але за умови економічного зростання самої Росії і її здатності посилити інтеграційні процеси. Ослабнуть позиції Китаю в контексті серйозних наслідків пандемії COVID-19, враховуючи, що Китаю належить 30% світового експорту, а Європа і США ще довго не будуть здатні купувати китайські товари, це може серйозно підірвати економічний потенціал Китаю аж до повернення країни в розряд держав третього світу. Туреччина є абсолютно не прогнозованим союзником Росії, яка завжди буде думати тільки про свої інтереси. Економічно Туреччина сьогодні присутня не тільки в центральноазіатському регіоні, але і в регіоні Південного Кавказу, підтримуючи також мусульманське населення Азербайджану і особливо Грузії, що може стати приводом в недалекому майбутньому для міжконфесійного конфлікту з активною участю турецьких збройних сил стосовно захисту своїх інтересів за прикладом з Сирією .

4. Зміна політичної влади.

Якщо проаналізувати ситуацію зі зміною політичної влади в державах євразійського регіону, слід зазначити, що деяким державам вдалося уникнути високого ступеня конфліктогенності завдяки тотальному контролю над ситуацією. Так, у Росії в 2000 році влада була передана В.Путіну на тлі складної економічної та політичної ситуації в Росії. У Білорусі О.Лукашенко прийшов до влади, перемігши на легітимних виборах, в Казахстані через тотальний контроль політичної ситуації в країні кланом Н.Назарбаєва відбулася зміна влади безконфліктним шляхом. В Узбекистані і Туркменістані перезавантаження влади відбулося лише після смерті І. Карімова і С.Ніязова. У Таджикистані першим президентів був Кахар Махкамов, який пробув на цій посаді з 30 листопада 1990 по 25 червня 1991 року. Виконуючими обов'язки президента були також Кабріддін Аслонов (31 серпня - 23 вересня 1991), Акбаршо Іскандаров (7 жовтня - 2 грудня 1991/7 вересня - 19 листопада 1992), Рахмон Набієв (2 грудня 1991 - 7 вересня 1992). 20 листопада 1992 годв посадф президента була скасована і верховна влада була передана Голові Парламенту Емомалі Рахмонову. У 1994 році посаду президента було відновлено і з цього моменту президентом є Е.Рахмонов. Цілком ймовірно, зміна влади в Таджикистані також зміниться тільки після смерті нинішнього президента. У Молдавії довгий час президент обирався парламентом республіки, виборчі кампанії супроводжувалися вуличними заворушеннями, які не переходили в серйозні зіткнення з поліцією чи між демонстрантами.

Найбільш проблематично відбувалася зміна влади в Україні, Киргизії і Грузії, що супроводжувалися серйозними людськими втратами, економічним спадом, політичною кризою, військовими діями.

Слід зазначити, що країни євразійського регіону ще не вийшли на той рівень, коли процес зміни політичної влади буде відбувається мирним волевиявленням виборців, а не під тиском і під диктовку олігархічних кіл, які контролюються впливовими акторами міжнародних відносин. У найближчому

майбутньому ймовірність серйозних проблем при зміні влади / політичних сил може спостерігатися в Росії, Білорусі, а також в Україні.

3.3. Чинники та політика забезпечення регіональної безпеки євразійського регіону.

Якщо говорити про регіональну безпеку євразійського простору, слід зазначити, що в якості компонентів системи регіональної безпеки євразійського простору виділяються:

- цілі системи як відображення об'єктивної потреби держав у більш надійній захищеності національних інтересів, що виражаються в захисті територіально-державної цілісності та суверенітету країни;

- регіональна реінтеграція як сукупність відтворення цілісних об'єктивних і матеріальних умов, що дозволяють зберегти і відтворювати кооперацію важливих національних інтересів у всіх сферах;

- консолідована мобілізація коштів і ресурсів забезпечення регіональної безпеки;

- узгоджена взаємодія зусиль основних суб'єктів та об'єктів національної безпеки при забезпеченні регіональної безпеки [29, с.77].

Розвал єдиного господарського механізму, загально] грошово-кредитної системи, міждержавні бар'єри на шляху руху товарів і послуг, неузгоджене проведення різнохарактерних економічних реформ вкинули нові незалежні держави в безпрецедентне системне кризе, піддали небезпеці руйнування військово-політичн] системв регіональної безпеки. Амбітні спроби національних політичних еліт знайти свій шлях подолання зовнішньої незахищеності і внутрішньої економічної кризи не дали позитивних результатів [29, с.86].

Захід робить сильний дезінтеграційниq вплив на євразійський простір, генеруючи в ньому дезінтеграційні процеси [29, с.91].

На ситуацію в сфері безпеки впливає і процес розширення НАТО на Схід. Зусилля західних держав націлені на подальше зниження військово-політичного впливу Росії при одночасному нарощуванні своєї військової присутності в районі Балтійського моря [29, с.104].

Цілі провідних західних держав щодо Росії:

- обмеження геополітичного впливу Росії в світі і життєво важливих для неї регіонів;

- ослаблення російської економічної та військової могутності, протидія створенню оборонного, економічного союзу і єдиного інформаційного простору СНД;

- нав'язування Росії нового світопорядку в інтересах Заходу під керівництвом США, підготовка їх можливого втручання в рішення конфліктів на російській території і території держав СНД [29, с.131].

Євразійський простір займає в системі національних інтересів Росії особливе місце. Російські національні інтереси щодо країн СНД мають не емоційну і не кон'юнктуру забарвлення, а обумовлені культурними, духовними, соціально-політичними та морально-етичними факторами. Розвиток співпраці Росії з іншими країнами СНД не спрямован проти якихось третіх суверенних держав, на обмеження або ущемлення їх національних інтересів. Розширення НАТО на Схід підштовхує Росію до створення надійної системи регіональної безпеки за своєю моделлю. Глобальні загрози – тероризм, енергетична криза, забруднення навколишнього середовища, кліматичні зміни, штучно розроблені віруси – наочно демонструють безперспективність відокремленого розвитку. Країни євразійського простору сьогодні стоять перед дилеммою – створити союз на пострадянському просторі або поодинокі примкнути до вже існуючих в світі регіональних союзів держав [29, с.145], в яких, наразі, вони будуть грати другу або, навіть. Третю роль.

Основною організацією, яка є безпосереднім інструментом формування комплексу регіональної безпеки євразійського регіону, є ОДКБ.

Американські аналітики побоюються, що на базі Шанхайської організації співпраці, ОДКБ, а також китайсько-венесуельської і китайсько-іранської взаємодії може бути створений «нафтогазовий ОПЕК з ядерною зброєю», який буде протидіяти Заходу та який за аналогією з союзом часів Другої світової війни між гітлерівською Німеччиною, фашистською Італією і милітаристською Японією, вже встигли охрестити «віссю», вважаючи цю «вісь» смертельно небезпечною для США і Заходу в цілому. Хоча по суті свого функціонування і позиціонування в світі, саме США претендують повною мірою називатися центром осі зла, враховуючи загарбницьку та агресивну зовнішню політику.

Договір про колективну безпеку був підписаний в 1992 році і в 2001 році цей договір трансформувався в організацію, членами якої на сьогоднішній день є Росія, Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизія, Таджикистан.

Незважаючи на те, що на цьому етапі ОДКБ демонструє свою ефективність, здійснення її діяльності зіткнулося з низкою проблем, до числа яких відносяться наступні:

- по-перше, фактична відсутність єдиного євразійського простору безпеки, воно залишається фрагментарним, розмитим і внутрішньо суперечливим, коли окремі його елементи не тільки не гармоніюють, а й навпаки, конкурують один з одним;

- по-друге, невизначеність подальшої еволюції. Не відбувшись як повноцінний військово-політичний блок, сьогодні ОДКБ, мабуть, за прикладом НАТО прагне позиціонувати себе як універсальна організація по забезпеченню регіональної безпеки. Хоча Д.Медведєв під час перебування президентом Росії не раз заявляв, що ОДКБ створювалося і функціонує не за лекалом НАТО і Організації Варшавського договору. У своїй думці він має рацію, адже НАТО створювалося з метою ослаблення СРСР і функціонує сьогодні для контролю над усім світом. ОДКБ повинна ж вирішувати питання регіональної безпеки, яка буде включати не тільки безпосередню охорону території, але і захист від реалізації «кольорових» революцій. Як показала практика, будь-яка держава після проведення кольорової революції завжди

ставало слабкіше за своїм потенціалом і вазі на світовій арені і йшла у фарватері американської зовнішньої політики.

Цінність ОДКБ в контексті регіональної безпеки як раз і полягає в тому, що на сьогоднішній день на пострадянському просторі ця організація є єдиною спеціалізованою регіональною організацією безпеки, яка не має додаткових вимірів. За останні кілька років в рамках ОДКБ створені Колективні сили оперативного реагування та Центр кризового реагування, йде опрацювання можливості створення авіагрупи ОДКБ;

- по-третє, якщо ОДКБ претендує на роль організації колективної безпеки, то вона змушена буде робити акцент на розвитку політичних компонентів, працювати з конфліктами на території країн-учасниць, займатися предконфліктним моніторингом і розвивати арсенал попереджувальних заходів і санкцій, організувати переговорні процеси і постконфліктне врегулювання. «Угода про миротворчу діяльність» та «Положення про КМС ОДКБ» мають сенс, тільки якщо ОДКБ візьме орієнтацію на активні посередництво у врегулюванні конфліктів, хоча б на території країн-членів. Поки цього не спостерігається, про що свідчить пасивна роль спостерігача, яку зайняла ОДКБ під час подій в Киргизстані та Узбекистані. А Президент Білорусі О.Лукашенко негативно відгукнувся про те, що організація зайняла позицію спостерігача під час подій в Киргизії. Він підкреслив, що якщо організація не може вирішити питання в країнах-членах цієї організації, то яка ж її ефективність? [30, с.31].

Домагаючись підвищення ефективності системи колективної безпеки в зоні відповідальності ОДКБ, її члени прагнуть удосконалити нормативноправовий механізм діяльності цієї організації. При цьому відбувається розширення самого поняття безпеки. Поряд із зміцненням багатосторонньої співпраці по боротьбі з тероризмом, політичним і релігійним екстремізмом, наркотрафіком, незаконними поставками зброї і вибухових речовин і відмиванням грошей до порядку денного організації включені завдання боротьби з кіберзагрозами і інформаційними атаками, що

проводяться з метою втручання у внутрішні справи країн і підризу державної стабільності.

Відповідаючи на виклики і загрози національній і регіональній безпеці, стало також за необхідне прийняття і проведення комплексу взаємодоповнюючих заходів політичного, юридичного і силового характеру на території країн-членів ОДКБ, пов'язаних з транскордонною трудовою міграцією та проникненням в її середовище екстремістських елементів. Цим цілям відповідає прийняття в кінці 2016 р стратегії колективної безпеки ОДКБ на період до 2025 р, включаючи визначення додаткових заходів по боротьбі з терористичними погрозами і формування єдиного списку терористичних організацій, що функціонують на території країн-членів ОДКБ. Що ж стосується заходів суто силового характеру, які безпосередньо входять в компетенцію ОДКБ, то проводиться вдосконалення здатності членів цієї організації швидко і ефективно реагувати на різні категорії існуючих і потенційних викликів і загроз національній безпеці членів ОДКБ – від військових і прикордонних конфліктів до терористичних актів та інших видів організованої збройної злочинності – використовуючи в цих цілях поряд з національними засобами багатofункціональні колективні сили оперативного реагування (КСОР). Як було відзначено в декларації глав держав-членів ОДКБ, прийнятої в кінці листопада 2017 року в Мінську, Організація, «віддаючи пріоритет використанню політико-дипломатичних засобів, на постійній основі здійснює кроки для підвищення бойового потенціалу сил і засобів колективної безпеки [31, с.23]

Що стосується Росії, вона є стрижневою державою на євразійському просторі і претендує поряд з США і Китаєм бути світовим центром впливу. Відповідно, США роблять все можливе, щоб знищити і економічно, можливо і територіально, державу, яка здатна об'єднати навколо себе і своєї філософії міжнародних відносин чималу кількість держав. Росія завжди формувалася шляхом приєднання та завоювання земель, тому її нинішня зовнішня політика формується на тих же принципах. Тут слід зазначити, що якщо кілька років

тому США оприлюднили концепцію забезпечення національної безпеки, яка полягала в тому, що США мали право завдати превентивного удару по будь-якій державі, яке розробляло ядерну зброю, то сьогодні превентивний удар може завдати по будь-якій державі, яка становить загрозу національній безпеці США. Звідси можемо зробити висновок, що такою може бути будь-яка держава.

3.4. Місце та роль України в процесі забезпечення регіональної безпеки євразійського простору.

Повертаючись до питання про Україну як важливого компонента регіональної безпеки євразійського простору, слід відзначити, що багато експертів неодноразово висловлювали думку про вигідне геополітичне розташування України. З. Бжезинський зазначав, що поява на політичній карті світу незалежної України за значимістю можна порівняти з об'єднанням Німеччини. Однак, не все так райдужно, якщо детально проаналізувати ситуацію. Україна є лімітрофною, тобто проміжною державою. Лімітроф України може бути виражений за кількома параметрами:

- в геополітичному плані Україна знаходиться між Європейським Союзом і територією колишнього Радянського Союзу з домінуючою позицією Росією;
- в економічному - між ЄС і Росією зі своїми моделями і правилами функціонування економіки;
- в культурному - між європейською людино центричною філософією та високим рівнем впливу православ'я в Росії;
- у військовому - між НАТО і ОДКБ;
- в географічному - займає транзитне положення між державами Азії та Європи, внаслідок чого по її території проходять транзитні шляхи транспорту і зв'язку, що робить її, з іншого боку, державою, по території якої нелегально перевозиться зброя, наркотики, нелегали; розташована біля центрів політичної і військової напруги (Близький Схід, Кавказ);
- в цивілізаційному - між західною і православною цивілізаціями;

Як бачимо, ситуація в Україні з геополітичним вибором досить складна, враховуючи її внутрішній розкол. Протягом 30 років політики наполягали на тому, що Україна єдина і неподільна, в країні панує злагода і міжрегіональна кооперація. Однак подібне недалекоглядне відношення до серйозної проблеми привело до того, що сьогодні Україна перебуває в стані системного кризи. Американський політолог С. Гантінгтон свого часу відзначав в роботі «Зіткнення цивілізацій» про те, що західна і азійська цивілізації зустрічаються по лінії Дніпра. Цим і пояснюється протиріччя західних регіонів і східних. Крім того, західні регіони увійшли до складу України тільки в 1939 році за підсумками радянсько-німецьких домовленостей про розподіл сфер впливу. Реальність полягає в тому, що кожні вибори, будь-то парламентські, чи президентські, свідчать про те, що західні регіони постійно голосують за прозахідних політиків і партії, східні регіони віддають перевагу проросійським політичним силам. І ця лінія політичних уподобань збігається і з лінією О. Субтельного, і з лінією С.Гантінгтона.

Якщо говорити про інтеграційні процеси, в яких брала участь Україна, слід відзначити ОДЕР-ГУАМ і Східне партнерство.

Створення ГУАМ було варіантом розвитку практичного субрегіонального співробітництва в різних сферах.

Створенню ГУАМ сприяв цілий комплекс причин та обставин. Безпосередньо метою союзу було ослаблення економічної, перш за все енергетичної залежності країн-членів від Росії і розвиток транзиту енергоносіїв за маршрутом Азія (Каспій) – Кавказ – Європа в обхід території Росії. Деякі експерти вважають проблему безпеки наріжною у створенні ГУАМ. Адже саме на території цих країн поширювалися так звані «флангові обмеження» стосовно розміщення озброєнь за Договором про звичайні збройні сили в Європі 1990 р. Особливо болючими були ці обмеження для країн, змушених боротися з войовничим сепаратизмом або агресією ззовні (Азербайджан, Грузія, Молдова), що становили загрозу їх територіальній цілісності. Серед політичних причин називалося підписання Російсько-

Білоруського договору про союз у квітні 1997 року, що окреслило російський сценарій жорсткої інтеграції на теренах СНД, що явно не влаштовувало країни ГУАМ. Відтак прагнення ствердити ГУАМ як нову політичну платформу для самостійного виходу периферійних пострадянських держав з-під опіки Росії видавалось цілком логічним.

В інституціональному становленні ГУАМ пройшла кілька етапів: 1) Консультативний форум ГУАМ – заснований 10 жовтня 1997 року в рамках саміту Ради Європи в м.Страсбурзі 2) Об'єднання ГУАМ – було засновано 7 червня 2001 року з підписанням Ялтинської декларації 3) ОДЕР-ГУАМ – створена 23 травня 2006 року на Київському саміті ГУАМ.

Парадокс полягає в тому, що держави ГУАМ орієнтуються в деякій мірі більше на США, а не на Європу, і саме США активно підтримують цю структуру. Учасники ГУАМ планували створити якусь альтернативу московським проектам, намагаючись підготувати свої країни до вступу в євроатлантичні структури. При цьому вони рухаються на захід на різних швидкостях, мають індивідуальні плани партнерства з ЄС та НАТО.

Учасники ГУАМ намагаються всіляко дистанціюватися від Росії та бачать своє існування за межами СНД. За світовими стандартами, ГУАМ – об'єднання бідних країн з невисоким рівнем людського потенціалу, який у сучасній глобальній економіці є вирішальним фактором конкурентоспроможності і динамічного розвитку. Держави ГУАМ бачили в організації засіб для вирішення власних цілей, але ці цілі не завжди корелювалися. Молдова та Узбекистан не підтримували нарощування співробітництва в военній сфері, а Грузія й Азербайджан розглядали ГУАМ і як один з механізмів активізації контактів з НАТО.

Проект не отримав належної підтримки Заходу, який не бачив в організації перспективи.

Співробітництво у военній сфері відсутньо за наступними причинами:

- по-перше, досі чітко не визначені об'єднавчі пріоритети ГУАМ;

- по-друге, сьогодні не існує спільної загрози військового характеру, яка б спонукала ГУАМ до об'єднання зусиль у сфері оборони;

- по-третє, різко негативне ставлення до ГУАМ з боку Росії.

ГУАМ відсторонився від Росії і протиставив себе російським інтеграційним моделям.

Європейський фактор у розвитку ГУАМ має так само вкрай важливе значення. Однак, сьогодні навряд чи можна говорити про ефективну політичну й економічну підтримку становлення ГУАМ з боку європейських структур. По-перше, сьогодні головна проблема для Західної Європи – реформування та розширення ЄС та НАТО. А тому підтримка становлення нового регіонального об'єднання не належить до пріоритетів західноєвропейських держав. По-друге, триває активне зближення Росії і ЄС у галузі енергетики. ЄС підтримує будівництво газопроводу в обхід України. По-третє, європейські інституції розглядають забезпечення демократичних свобод у країнах ГУАМ як дуже серйозну проблему, що стримує зближення з ЄС. По-четверте, ГУАМ залишається структурою, що містить чимало внутрішніх суперечностей, не має ресурсів для реалізації успішних пілотних проектів власними силами, а крім того, знаходиться в зоні зіткнення інтересів впливових держав. По-п'яте, попри численні декларації намірів, країни ГУАМ ще не проводили активної та скоординованої політики, спрямованої на просування конкретних спільних інтересів.

Отже, ГУАМ є свого роду квінтесенцією нереалізованих зовнішньополітичних потуг, в першу чергу для України. Спроба створити багатопрофільне об'єднання обернулася створенням чергового клубу по інтересам та зайвим свідченням фрагментованості та конфліктності пострадянського простору у його політичному та економічному прострі.

Модель ГУАМ є другою після СНД моделлю нового регіоналізму. Національні інтереси і пріоритети Грузії, України, Азербайджану і Молдови якщо в окремих пунктах і не збігаються, то, принаймні, не суперечать один одному. Учасники ГУАМ зацікавлені у збереженні політичної стабільності й

безпеки регіону, сталому розвитку й безперервному функціонуванню транспортних коридорів. Саме в рамках такої моделі є можливості для узгодження взаємовигідних національно-державних інтересів [32, с.83].

Передусім модель ГУАМ могла «сприяти формуванню регіональної зони економічного співробітництва як орган органічної складової системи міжнародного поділу праці та розбудови сучасного варіанту Шовкового шляху». Таким чином, зміцнення ГУАМ забезпечило б надійне функціонування транспортного коридору Європа – Кавказ – ЦА. Але ГУАМ мав перетворитися на конкурента РФ, що й спричинило негативну реакцію. Об'єктивно, Україна, очоливши завдяки своїм потенціальним можливостям ГУАМ мала стати й регіональним лідером. Очікування саме такої ролі з боку Києва не приховувала іще шеварнадзівська Грузія, зв'язка з якою була б максимально корисною для України з огляду на спільність офіційних європейського і євроатлантичного векторів. Але лідерська місія в ГУАМ вимагала від України здійснення справді незалежного від Кремля зовнішньополітичного курсу, що виявилось непосильним. Унаслідок цього після червневого саміту 2001 р. співпрацю в рамках ГУАМ було фактично законсервовано, а наприкінці 2001 майже заморожено. За президентства В.Ющенка ГУАМ була трансформована в ОДЕР-ГУАМ, але її діяльність залишилась малоефективною.

3.5.Потенційні чинники загрози регіональній безпеці регіону.

Питання безпеки досить таки актуальне для будь-якого регіону світу, особливо актуальний він для євразійського регіону. Кожна держава зокрема, і весь регіон в цілому повинні проранжувати ризики для своєї держави і визначити методи та шляхи їх запобігання. На превеликий жаль, регіон не є цілісним, відповідно, держави не можуть вирішувати проблеми регіону комплексно. Якщо не працювати з виявленням ризиків, вони можуть легко трансформуватися в загрози. Автором даного посібника була проведена спроба визначити основні сфери безпеки євразійського регіону, які

викликають найбільшу загрозу для його стабільності. При аналізі проблем регіональної безпеки регіону Центральної Азії С.Шохзода [33] навів приблизний алгоритм можливого перетворення ризику для регіону, використовуючи такі складові як ризики, небезпеки і загрози. На мій погляд, ризики в даному випадку - це ймовірність несприятливих подій, які призводять до небезпеки виникнення певних умов, що несуть деструктивний потенціал загрози для стабільності як такої. Автор представляє своє бачення потенційних загроз різних сфер безпеки саме євразійського простору.

Сфера безпеки	ризик	небезпека	загроза
<i>економічна</i>	падіння економічних показників через економічну кризу	посилення залежності від міжнародних фінансових інститутів (Світовий банк, МВФ)	втрата фінансової та економічної безпеки; прийняття законів, які негативно впливають на незалежність держави
<i>політична</i>	активізація політичної опозиції за підтримки зовнішніх сил	масові протести, які мають змогу перейти у стан «кольорових революцій»	державний переворот із наступної кризою державної влади, громадянська війна, розпад держави
<i>екологічна</i>	зменшення природних ресурсів	вимушена міграція	зменшення населення, нерівномірний розподіл населення по території країни

інформаційна	акцент на негативном кримінальном ЗМІ-контенті	фокусування на негативній інформації подіях	погіршення кримінальної ситуації
фінансова	зниження фінансової незалежності та стабільності населення	зниження платоспроможності населення	Збільшення рівня безробіття, погіршення криміногенної ситуації
культурна	недостатнє фінансування сфери культури, пропаганда негативних західних цінностей	зниження рівня культурного розвитку населення	деградація суспільних цінностей
освітня	зниження фінансування освіти	погіршення рівня освіти населення	Зменшення рівня конкурентоздатності на міжнародному ринку праці, відсутність потенціалу роста та розвитку, відсутність модернізації
охорона здоров'я	зниження фінансування сфери охорони здоров'я	погіршення системи охорони здоров'я, погіршення	погіршення генофонду, демографічна криза

		загальних показників здоров'я населення	
<i>військова</i>	зменшення фінансування військової сфери	зниження обороноздатності держави	нездатність протистояти зовнішній агресії
<i>суспільна</i>	погіршення міжетнічних та міжконфесійних взаємовідносин	поляризація суспільства	етнічні чистки, громадянська війна, розпад держави, поява «заморожених» конфліктів

Підводячи підсумок аналізу стану регіональної безпеки євразійського простору, слід зазначити, що США намагаються створити кільце нестабільності навколо Росії для того, щоб Росія займалася «гасінням геополітичних пожеж» на своїх кордонах і не намагалася вийти із зони свого впливу. Однак, як бачимо, за останні кілька років Росія серйозно просунулася в сфері забезпечення як національної безпеки, так і регіональної, впливаючи на геополітичну ситуацію не лише в євразійському регіоні, ай далеко від нього (Близький Схід, Венесуела).

3.6. Характеристика військового потенціалу держав євразійського простору.

Для подальшого аналізу ситуації з регіональною безпекою, необхідно проаналізувати потенціал збройних сил країн регіону. На озброєнні Білорусії є 500 основних танків і 1000 бойових машин піхоти. Бойові літаки Мінськ планує закуповувати в Росії. Збройні сили Білорусі не брали участь в бойових операціях. Війська розгорнуті в складі миротворчої місії ООН в Лівані і місії

ОБСЄ в Україні. Чисельність ЗС - 48 000 чоловік активного складу, 289 500 осіб резерву, в тому числі: армія 16 500 осіб, ВПС і ППО 15 000 чоловік, Сили спеціальних операцій 6 000 осіб, інші сили центрального підпорядкування 10 500 осіб, 289 500 резервістів. Основна ударна сила Сухопутних військ Республіки Білорусь – чотири механізованих бригади. Незважаючи на відносно невелику чисельність армія Білорусь має високу кількість бронетехніки – тільки основних танків і бойових машин піхоти близько 500 і 1000 відповідно. У мирний час велика частина техніки знаходиться на зберіганні. На озброєнні складаються тактичні ракетні комплекси «Точка» і «Ельбрус» і важкі реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) «Смерч». Ведеться закупівля важких РСЗВ «Полонез» спільної з Китаєм розробки. Військово-повітряні сили і війська ППО Республіки Білорусь призначені в першу чергу для забезпечення ППО, проте можуть виконувати і завдання підтримки сухопутних військ. Основні бойові літаки – 24 винищувачі МіГ-29 і 12 штурмовиків Су-25 [34, с.242].

Формування збройних сил Молдови почалося в зв'язку з придністровським конфліктом. Чисельність ЗС – 5 350 осіб активного складу, 58 000 чоловік резерву, в тому числі: армія 3 250 осіб (в тому числі 1 950 призовників), ВПС 800 осіб (в тому числі 250 призовників), інші допоміжні сили 1 300 осіб, 58 000 резервісти. Сухопутні війська Молдавії складаються з трьох легких піхотних бригад. В якості бойових машин піхоти виступають БМД-1, що дісталися від радянських повітряно-десантних військ. Значна частина особового складу проходять на ротаційній основі службу в миротворчих силах. Військово-повітряні сили Республіки Молдова призначені для забезпечення ППО повітряного простору країни і забезпечення транспортних перевезень, для чого в їх складі є невелика кількість транспортних літаків радянського виробництва і один зенітно-ракетний полк з ЗРК С-125 [34, с.243].

Чисельність ЗС України важко оцінити, проте, за оцінками «Military Balance 2016», вона є наступною – 204 000 чоловік активного складу, до 900

000 резерву, в тому числі: армія 153 000 чоловік, високомобільні десантні війська 8 000 осіб, ВМС 6 000 осіб, ВПС 45 000 чоловік, близько 900 000 резервістів. Крім того, існує Національна Гвардія чисельністю 52 000 чоловік і парамілітарні організації. Сухопутні війська України – основний як за чисельністю, так і за важливістю, вид збройних сил. Значна частина підрозділів брала участь в бойових діях на Південному Сході країни. Основною ударною силою є дві бронетанкові і десять механізованих бригад, високо насичених бронетехнікою, переважно радянського виробництва. У строю знаходяться близько 800 основних танків, переважно, Т-64, експлуатація та модернізація яких полегшена тим, що він був створений на Харківському бронетанковому заводі. Понад 1300 танків знаходяться на зберіганні і служать основним джерелом поповнення бойового складу – виробництво нових машин ведеться повільно. Специфіка конфлікту на Південному Сході України привела до особливо активного застосування сторонами артилерії, в зв'язку з чим українські артилеристи набули значного бойового досвіду. У підготовці військовослужбовців української армії беруть активну участь інструктори Армії США та інших країн НАТО. На момент створення ВПС України в Європі за чисельністю поступалися лише російським. Військово-морські сили України утворені за підсумками розділу Чорноморського флоту СРСР між Україною і Росією, процес затягнувся до 1997 р. З огляду на недофінансування більшість отриманого майна прийшло в непридатність. Повітряні сили Збройних сил України також були складені з авіаційних частин ВПС СРСР. На момент утворення – найбільші в Європі, не рахуючи російських. Надалі частина авіатехніки була продана, велика частина прийшла в непридатність через брак фінансування [34, с.245].

Азербайджан був членом договору про Колективну безпеку з 1993 року, проте в 1999 р відмовився продовжувати свою участь і покинув її до формування ОДКБ. Протиріччя між Азербайджаном і НКР одні з найбільш небезпечних на пострадянському просторі, так як триває мілітаризація, різкість і непримиренність позицій сторін з високою ймовірністю можуть

привести до подальших зіткнень, а якщо НКР виявиться перед загрозою великої військової поразки – і до повномасштабної війни Азербайджану і Вірменії. Азербайджан закуповує багато озброєння у Росії, Ізраїля та Туреччини. Азербайджан активно закуповує за кордоном сучасні озброєння, особливо цей процес активізувався з ростом доходів від продажу енергоресурсів. Основним партнером традиційно виступає Росія, яка поставляє, зокрема, сучасні танки Т-90С, бойові машини піхоти БМП-3, самохідні артилерійські комплекси «Мста-С», «Відень» та реактивні вогнеметні системи «Солнцепек». Однак, з огляду на той факт, що вона дотримується політики підтримки балансу між Азербайджаном і Вірменією, останніми роками активізувалася співпраця і з іншими країнами, в першу чергу Китаєм, Туреччиною та Ізраїлем. В Азербайджані діє загальний військовий призов на термін 12 або 18 місяців, в залежності від освіти. Військовослужбовці Азербайджану розгорнуті в складі сил міжнародної коаліції в Афганістані, брали участь у миротворчій місії в Косово. Чисельність ЗС - 66 950 осіб активного складу, до 300 000 резерву, в тому числі: Армія 56 850 осіб, ВПС 7 900 осіб, ВМС 2 200 чоловік, 300 000 резервістів. Сухопутні війська Азербайджану – основа збройних сил і включають в себе п'ять армійських корпусів складаються з 25 мотострілкових бригад і допоміжних частин. Висока механізація і насичення бронетехнікою – основних танків більше 400 (близько ста – застарілі Т-55, що знаходяться на зберіганні). В артилерії відставання від Вірменії з тактичних ракетних комплексів (на озброєнні складаються тільки застарілі «Точка-У») намагаються компенсувати великою кількістю РСЗВ, в тому числі великокаліберних як російського («Смерч») так і турецького («Kasirga») або ізраїльського («Lynx») виробництва. Військово-повітряні сили і Війська протиповітряної оборони Азербайджану призначені в першу чергу для забезпечення ППО країни і безпосередньої підтримки військ. Високо насичені сучасним ЗРК в тому числі російськими С-300ПМУ2, ведуться закупівлі ізраїльських ЗРК. У зв'язку з тим, що потенційний противник також добре оснащений засобами ППО

реактивна авіація відіграє допоміжну роль – на озброєнні перебуває одна ескадрилья винищувачів МіГ-29 і одна зведена ударна ескадрилья (переважно штурмовики Су-25). Основний засіб підтримки військ – це модернізовані ПАР і Україною вертольоти Мі-24. Активно закуповуються БПЛА, в першу чергу як засіб розвідки і цілевказівки артилерії. Військово-морські сили Азербайджану сформовані на основі розділеної між Росією, Азербайджаном, Казахстаном і Туркменією Каспійської флотилії. Призначені в першу чергу для патрулювання прибережної зони Каспійського моря і захисту економічних інтересів, складаються переважно з катерів [34, с.247].

Збройні сили Республіки Вірменія створені офіційно в 1992 р. Формувалися на основі загонів ополчення, яке брало участь в міжетнічному конфлікті з Азербайджаном з використанням техніки 7-ї армії СРСР. Збройні сили Вірменії тісно пов'язані з загонами самооборони НКР досі. Незважаючи на те, що Вірменія не визнає НКР, внутрішньополітичні зобов'язання щодо забезпечення її безпеки надзвичайно сильні і в разі великого конфлікту, при якому її існування опиниться під загрозою, ймовірність початку війни Азербайджану і Вірменії вкрай велика. Вироблені в Росії «Іскандери» стоять тільки на озброєнні Вірменії. Вірменія – активний учасник ОДКБ з початку формування організації. На території країни в Гюмрі розміщується 102-а російська військова база, яка є найбільшим постійно діючої російським військовим об'єктом – в складі угруповання ЗРК С-300, винищувачі МіГ-29 і бронетехніка. Вірменія не володіє достатніми фінансовими і виробничими можливостями для самостійного оновлення техніки збройних сил. Засобами підтримки рівноваги є, крім безпосереднього російського військового, поставлені Росією в значній кількості ЗРК С-300, а також тактичні ракетні комплекси – як «Ельбрус» радянського виробництва, так і новітні «Іскандер». Вірменія – єдина країна отримала ці ракетні комплекси. У Вірменії діє загальний військовий призов на термін 2 роки. Військовослужбовці Вірменії розгорнуті в складі сил міжнародної коаліції в Афганістані, в миротворчій місії в Косово, місії ООН в Малі, Лівані, місії ОБСЄ в Україні. Чисельність ЗС

- 44 800 чоловік активного складу, до 210 000 резерву, в тому числі: Армія 41 850 осіб (в тому числі 18 950 призовників), ВПС і ППО 2 950 осіб, до 210 000 резервістів. Вірменська армія – основа збройних сил і включає в себе п'ять механізованих армійських корпусів, основою яких є мотострілкові полки, три з корпусів включають в себе по танковому батальйону. На озброєнні перебувають близько 100 танків Т-72. Слід зазначити, що значна кількість бронетехніки знаходиться в складі збройних сил НКР, за деякими оцінками – понад 200 танків. Крім тактичних ракетних комплексів «Ельбрус» і «Іскандер» засіб ураження розташованих в тилу стратегічних цілей противника – це невелика кількість важких РСЗВ російського («Смерч») і китайського (AR1A, WM-80) виробництва. Військово-повітряні сили Вірменії призначені в першу чергу для забезпечення ППО повітряного простору країни. На озброєнні перебуває п'ять батальйонів ЗРК С-300, що багато для невеликої за площею країни. Реактивна бойова авіація представлена однією ескадрильєю штурмовиків Су-25 [34, с.248].

Збройні сили Грузії створені на основі утвореної в 1990 р Національної гвардії. Подібно арміям цілого ряду держав пострадянського простору військово будівництво здійснювалося на тлі міжетнічних і громадянських конфліктів – в грузинському випадку це війни з Абхазькою та Південно-Осетинською республіками і громадянська війна між прихильниками Гамсахурдія і Шеварднадзе. Активні фази цих конфліктів закінчилися в 1993 р, конфлікт перейшов в заморожену фазу. Збройні сили Грузії в основному використовуються в якості інструменту для інтеграції з ЄС і НАТО. Грузія була членом Договору про колективну безпеку з 1993 р, проте в 1999 р відмовилася продовжувати свою участь і покинула її до формування ОДКБ. З 1995 по 2007 рр. на території Грузії розміщувалися російські військові бази, багато в чому як гарант стабільності та неповторення конфліктів. Однак після революції 2003 р Грузія почала дотримуватися різко прозахідного курсу і встала на шлях мілітаризації і силового вирішення питання з відновленням територіальної цілісності. Спроба була зроблена в 2008 р, що призвело до

прямого військового зіткнення з Росією. Наслідки цього виявилися вкрай важкими, так як за підсумками конфлікту Росія не просто визнала Абхазію і Південну Осетію, але і уклала з ними союзні договори – фактично зараз безпека обох республік безпосередньо забезпечується російською армією, і Грузія не має ніякої можливості для силового вирішення. Також в результаті конфлікту були розформовані ВМС Грузії, які зазнали значних втрат в техніці. В галузі поновлення озброєнь Грузія поряд із закупівлями за кордоном (в першу чергу в країнах Східної Європи, Туреччині та Ізраїлі) все більше намагається спиратися на національний ВПК, після періоду розрухи створений практично з нуля. У Грузії до недавнього часу діяв загальний військовий призов на термін 12 місяців, скасований влітку 2016 р Військовослужбовці Грузії розгорнуті в складі сил міжнародної коаліції в Афганістані, миротворчих місій ЄС в ЦАР і Малі, місій ОБСЄ в Косово і на Україні. Чисельність ЗС - 20 650 осіб активного складу, в тому числі: Армія 17 750 осіб, ВВС 1 300 осіб, Національна гвардія 1 600. Сухопутні війська Грузії – єдиний вид збройних сил після скасування в 2009 р ВМС і перепідпорядкування на правах роду військ в 2010 р ВВС сухопутним військам. Хоча, по ряду оцінок, їх бойовий потенціал відновлений до рівня 2008 р. Багато в чому армія використовується як політичний інструмент інтеграції з НАТО і ЄС, що пояснює активну участь в миротворчих місіях і спільних навчаннях. На озброєнні перебувають близько 100 основних танків Т-72 і значна кількість разнотипної легкої бронетехніки, в тому числі і національного виробництва. На озброєнні військово-повітряних сил перебуває одна ескадрилья штурмовиків Су-25 і невелика кількість вертольотів. Засоби ППО представлені ЗРК радянського виробництва [34, с.249].

Казахстан – єдина з країн регіону, що закуповує сучасні озброєння, в тому числі і авіацію. При модернізації армії робиться ставка на побудову ВПК країни за рахунок організації ліцензійного виробництва або спільні проекти. Крім Росії активно ведеться співпраця з такими країнами як Ізраїль і ПАР. У Казахстані діє загальний військовий призов на термін 12 місяців.

Військовослужбовці Казахстану розгорнуті в складі миротворчих місій ООН в Західній Сахарі і Кот-д'Івуарі. Казахстан разом з Росією бере активну участь у формуванні Колективних сил організаційної безпеки ОДКБ. Чисельність ЗС - 39 000 чоловік активного складу, в тому числі: армія 20 000 чоловік, ВПС 12 000 чоловік, ВМС 3 000 чоловік. Основна ударна сила сухопутних військ Казахстану – танкова і три механізованих бригади. Сухопутні війська високо насичені бронетехнікою, переважно модернізованого радянського виробництва (близько 300 Т-72, 500 БМП-2), однак ведеться розробка і нових зразків, часто з перспективою виробництва на території республіки. Сили повітряної оборони Казахстану кращі після російських на пострадянському просторі. Тільки вони ведуть закупівлі такої складної і дорогої техніки, як сучасні багатоцільові винищувачі – для поновлення своїх ВПС Казахстан вибрав російські Су-30СМ, аналогічні закуповуються ВКС Росії. Крім того, Казахстан – єдина країна, крім Росії, яка експлуатує перехоплювачі МіГ-31. В цілому в складі ВПС близько ста реактивних бойових літаків. Казахські льотчики регулярно беруть участь в навчаннях, в тому числі спільних з Росією. Військово-Морські Сили Республіки Казахстан виконують завдання патрулювання прибережної смуги та захисту економічних інтересів республіки на Каспійському морі. Складаються з невеликої кількості патрульних катерів [34, с.250].

Збройні сили Киргизької Республіки створено в 1992 р на основі частин Радянської армії, що знаходилися на території, коли була проголошена незалежність, зокрема 17-го армійського корпусу. Киргизи брали участь в спільній охороні кордону Таджикистану. У 1999-2000 рр. республіка зазнала нападу бойовиків Ісламського Руху Узбекистану. Киргизія – член Договору про колективну безпеку з 1992 року. В Киргизії розташована російська авіабаза «Кант». З 2001 по 2014 р авіабаза Манас використовувалася американською авіацією для забезпечення кампанії в Афганістані. У Киргизії діє загальний військовий призов на термін 12 місяців.

Військовослужбовці Киргизії розгорнуті в складі миротворчої місії ООН в Судані та Лівані і місій ОБСЄ в Сербії, Молдові та в Україні. Чисельність ЗС – 10 900 осіб активного складу, в тому числі: армія 8 500 осіб, ВПС 2 400 осіб. Киргизія активно закуповує сучасне озброєння і екіпіровку в Росії та інших країнах. Ядром Сухопутних військ Киргизії є 8-а гвардійська стрілецька дивізія, що носить ім'я Героя Радянського Союзу генерал-майора Панфілова. На озброєнні Киргизії числяться 150 танків Т-72 і близько 300 БМП, проте частка боєготовності техніки невідома. Okремо варто відзначити 25-ту бригаду спеціального призначення «Скорпіон», що є елітним підрозділом «Коммандос». На відміну від решти армії, що відчуває постійний брак фінансування, вона комплектується виключно контрактами і для їх оснащення закуповується новітнє російська і західна зброя військово-промислового комплексу. Сили повітряної оборони Киргизії призначені для забезпечення ППО країни і транспортних перевезень в гірських умовах. В наявності невелика кількість транспортних літаків і вертольотів. Засоби ППО представлені застарілими ЗРК С-75, С-125 і «Коло» неясного рівня боєготовності [34, с.252].

Збройні сили Республіки Таджикистан офіційно були сформовані тільки в 1994 році. Це викликано складним становищем в якому знаходилася республіка – громадянська війна і напад бойовиків з Афганістану. Кордон з Афганістаном охороняли переважно іноземні сили, в першу чергу російські прикордонники. Після встановлення центральної влади, було взято курс на створення дисциплінованих і підготовлених збройних сил. В кінці 2004 р. охорона кордону передана місцевим силам, однак російські військові радники продовжують надавати допомогу таджицькій стороні. Таджикистан – член Договору про колективну безпеку з 1992 року. На території країни розташована 201-я військова база ВС Росії і оптико-електронний комплекс «Вікно» ВКС Росії, що використовується для контролю космічного простору. Таджикистан постійно стикається із загрозою з боку бандформувань Афганістану. У разі загострення обстановки він знову опиниться під загрозою

повномасштабного вторгнення. Є висока ймовірність того, що в цьому випадку, щоб утримати ворога на далекому підступі, до охорони кордону підключаться контингенти країн ОДКБ, в першу чергу знову російська армія і Прикордонна служба ФСБ.

Є ймовірність, що Росія буде постачати Таджикистану власну техніку, зняту з озброєння. У Таджикистані діє загальний військовий призов на термін 12 або 24 місяці, в залежності від освіти. Чисельність ЗС – 8 800 осіб активного складу, в тому числі: армія 7 300 осіб, ВВС 1 500 осіб. З 2016 року оголошено про плани збільшити чисельність армії до 20 000 чоловік. Сухопутні війська Таджикистану представлені в першу чергу трьома мотострілковими бригадами. З огляду на те, що країні практично не дісталася техніка радянської армії, рівень оснащення технікою досить низький – в складі збройних сил числяться тільки близько 30 танків, 20 БМП і 20 БТР. Кількість артилерії також вкрай мало. Ймовірно, що в рамках збільшення розмірів і підвищення боєздатності військ Таджикистану буде безоплатно передана російська техніка. Військово-повітряні сили і сили протиповітряної оборони Таджикистану представлені невеликою кількістю транспортних і бойових вертольотів і застарілими ЗРК С-75 і С-125 неясного рівня боєготовності [34, с.254].

Збройні сили Туркменістану створені в 1992-1993 рр. на основі частин радянської армії, зокрема 52-ї армії. Туркменія дотримується нейтралітету і не входить у військово-політичні союзи і не бере участі в зарубіжних миротворчих місіях. Загроза безпеки країни потенційно йде від прикордонного Афганістану. У Туркменії діє загальний військовий призов на термін 24 місяці, є інформація про збільшення терміну служби до 36 місяців. Військові сили Туркменістану представлені сухопутними військами, а також великою кількістю військової техніки. При цьому рівень їх боєготовності неясний. Чисельність ЗС – 36 500 осіб активного складу, в тому числі: армія 33 000 чоловік, ВПС 3 000 чоловік, ВМС 500 осіб. Сухопутні війська Туркменії – основний вид збройних сил республіки. Ядром є бронетанкова бригада, дві

мотострілкові дивізії і чотири бригади. На озброєнні числяться 650 танків Т-72, понад тисячу бойових машин піхоти і велика кількість артилерії, однак рівень боєготовності техніки неясний. На озброєнні складаються тактичні ракетні комплекси «Ельбрус». Військово-повітряні сили і війська ППО Туркменії призначені для забезпечення ППО країни і підтримки сухопутних військ. З реактивних бойових літаків на озброєнні перебуває дві ескадрильї винищувачів МіГ-29 і ескадрилья штурмовиків Су-25. Старіння парку становить серйозну загрозу. Засоби ППО представлені застарілими ЗРК С-75, С-125 і С-200. Військово-морський флот Туркменії підпорядкований прикордонним військам та виконує завдання патрулювання кордону і захисту економічних інтересів країни на Каспії [34, с.255].

Збройні сили Узбекистану створені в 1992 році на основі частин радянської армії. Узбекистан дотримується нейтралітету, що викликало призупинення його членства в ОДКБ в 2012 році. Основну загрозу для республіки представляють радикальні бандформування ісламістського толку - як внутрішні, так і з сусіднього Афганістану. Незважаючи на нейтральний статус в 2001-2005 рр. Узбекистан надавав авіабазу Карші-Ханабад ВВС США для операцій в Афганістані. Хоча припинення використання бази супроводжувалося дипломатичними конфліктами, США пізніше безоплатно передали Узбекистану велику кількість бронетехніки. ВВС Узбекистану представлені в основному російської військової технікою. Крім того, є свідчення про співпрацю з Китаєм. В Узбекистані діє загальний військовий призов на термін 12 місяців. Чисельність ЗС – 48 000 чоловік активного складу, в тому числі: армія 24 500 осіб, ВПС 7 500 осіб, допоміжні війська 16 000. Ядром сухопутних військ Узбекистану є одна танкова і 11 моторизованих бригад. На озброєнні числяться 340 основних танків (половина застарілі Т-62, ймовірно, знаходяться на зберіганні) і 400 БМП різних типів. США передали Узбекистану велику кількість (до 300) броньованих машин, що раніше використовувалися в Афганістані. Крім великої кількості ствольної і реактивної артилерії на озброєнні складаються тактичні ракетні комплекси

«Точка-У». Війська протиповітряної оборони та військово-повітряні сили Узбекистану призначені для забезпечення ППО країни і підтримки сухопутних військ. Реактивна авіація представлена двома ескадрильями винищувачів (по одній МіГ-29 і Су-27) і двома ескадрильями штурмовиків Су-25. Засоби ППО в основному представлені застарілими ЗРК С-75, С-125 і С-200 [34, с.256].

Отже, як свідчить аналіз військової потужності країн євразійського простору, лише Росія має здатність не лише до забезпечення оборони своїх кордонів, але й наступальних дій. Казахстан та Білорусь можуть отримати захист з боку Росії в будь-якому випадку. Що стосується України. Слід зазначити, що через військовий конфлікт керівництво держави стало більше уваги приділяти військовому потенціалу країни, але через економічні проблеми та фінансову кризу, держава не має, на жаль, змоги вийти на високий рівень технічного забезпечення армії.

Контрольні питання та завдання.

1. Проаналізуйте етапи розвитку євразійського простору.
2. Порівняйте роль СНД на різних етапах розвитку цієї організації.
3. Надайте детальну характеристику основним проблемам регіону.
4. Проаналізуйте таблицю основних загроз для регіона та доповніть її.
5. Проаналізуйте військовий потенціал всіх країн євразійського регіону.

Використані та рекомендовані джерела

1. Нурша А.К. Путинская Россия: геополитический реванш или агрессивная оборона? Print House Gerona, Алматы, 2018. – 672 с.
2. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. URL: <http://www.izvestia.ru/news/502761>
3. Jourek O. Ethno-political conflicts in post-communist societies: prospects for resolution and prevention in the context of international law. URL: <http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/jourek.pdf>
4. Колтон Т. Ельцин. М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2013. 752 с.

5. Этничность и религия в современных конфликтах / отв.ред. В.А.Тишков, В.А.Шнирельман; Ин-т этнологии и антропологии им.Н.Н.Миклухо-Маклая РАН. – М.: Наука, 2012. 650 с.
6. Ziya O. Turkey and post-soviet states: potential and limits of regional power influence. URL: www.gloria-center.org/meria/2001/06/onis.pdf
7. Vinod A. Export of Holy Terror to Chechnya From Pakistan and Afghanistan. URL: <http://www.idsa-india.org/an-jun-700.html>
8. Скойбеда У. «Три кита» финансировали войну Чечни против России? URL: <http://www.kp.ru/daily/23845.5/62676/>
9. Кадыров: Березовский финансировал чеченских боевиков. URL: <http://korrespondent.net/world/145886-kadyrov-berezovskij-finansiroval-chechenskih-boevikov>
10. Барнард Д. Благотворительные организации финансировали боевиков. URL: <http://inosmi.ru/russia/20100901/162612625.html#ixzz35InkUw2k>
11. Иваницкий А. Microsoft финансировала чеченских боевиков. URL: http://www.compromat.ru/page_12798.htm
12. США: благотворительная организация финансировала чеченских боевиков. URL: <http://podrobnosti.ua/accidents/2002/10/10/38634.html>;
13. Glyn B. The 'Chechen Arabs': An Introduction To The Real Al-Qaeda Terrorists From Chechnya. URL: [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=435#.U6GB00Bn2So](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=435#.U6GB00Bn2So)
14. Арбатова Н. Замороженные конфликты в контексте европейской безопасности. URL: www.pircenter.org/media/content/files/0/13407022410.pdf
15. Гаврилов В., Шепова Н. Нетрадиционные войны на постсоветском пространстве. Южный Кавказ. – М., Центр стратегических и политических исследований, 2009. – 416 с.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.

- 17.«Der Kalte Krieg ist zu Ende. Die Länder müssen freiwillig entscheiden dürfen». URL: <https://www.stern.de/politik/ausland/krise-in-der-ukraine-in-25-zitaten-an-den-rand-eines-krieges-3682270.html>
- 18.Corruption perception index 2017. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017#table
- 19.Evans S. Ukraine crisis: Germany's Russian conundrum. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26440560>
- 20.Рябинин Е. Хронологический анализ отношения А.Меркель к конфликту на Донбассе / Европейський Донбас: внесок німців у розвиток Донецького Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) й уроки для сьогодення: матеріали Круглого столу, Маріуполь, 19 жовтня 2019 р. /за ред.С.Пахоменка. Маріуполь, 2018. 48 с.
- 21.André Härtel Germany and the crisis in Ukraine: divided over Moscow? URL: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari24-2014-hartel-germany-ukraine-crisis-divided-over-moscow
- 22.Popławski K., Anna Kwiatkowska-Drożdż A.The German reaction to the Russian-Ukrainian conflict – shock and disbelief. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-04-03/german-reaction-to-russian-ukrainian-conflict-shock-and-disbelief>
- 23.Noack R. Why do nearly 40 percent of Germans endorse Russia's annexation of Crimea? URL: <http://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-angela-merkel-ist-hoffnungstraegerin-in-der-krise-a-987736.html>
- 24.Merkel warnt vor Flächenbrand durch Ukraine-Krise. URL: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2014-11/merkel-ukraine-australien>
- 25.Einschätzung zu Pipelineprojekt. URL: <https://www.bundestag.de/presse/hib/693758-693758>

26. Ванханен Т: етнічні конфлікти. Їх біологічні коріння в етнічному фаворитизм. - М.: Кучкова поле, 2014. 288 с.
27. Убийство демократии: операции ЦРУ и Пентагона в постсоветский период. Сборник статей международного авторского коллектива. – М.: АНО «Институт внешнеполитических исследований и инициатив», Кучково поле, 2014. 480 с.
28. Гегелашвили Н.А.. Политика США на постсоветском пространстве / Постсоветское пространство: роль внешнего фактора. Сб.ст. – М. ИМЭМО РАН, 2018. С.99 – 111.
29. Региональная безопасность: геополитические и геоэкономические аспекты (теория и практика): Монография / Под общ. ред. А.В.Возженикова. – М.: Изд-во РАГС, 2006. 262 с.
30. Рябінін Є.В. Чи стануть ШОС та ОДКБ стати євразійськими ЄС та НАТО? // Зовнішні справи. 2011. № 9. С.50-52
31. Г.Чуфрин. Концептуальные аспекты внешнеполитической стратегии постсоветских стран. Постсоветское пространство: роль внешнего фактора. Сб.ст. – М. ИМЭМО РАН, С.10-26.
32. Рябінін Є.В. Міжнародні організації країн Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2016. – 154 с.
33. Шохзода С. Проблема региональной безопасности Центральной Азии: внутренние аспекты в теории и на практике. URL: <http://ca-cpp.org/dri/17-problemy-regionalnoy-bezopasnosti-centralnoy-azii-vnutrennie-aspekty-v-teorii-i-na-praktike.html>
34. Ермаков А. Вооруженные силы государств постсоветского пространства // Эволюция постсоветского пространства: прошлое, настоящее, будущее. – М.: ИП РСМД, 2017. С.241-257

РОЗДІЛ 4. ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ГЕОПОЛІТИЧНА ВАЖЛИВІСТЬ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

4.1. Характеристика Чорноморського регіону.

Однією з головних цілей сьогоденного переділу світу – контроль над природними ресурсами і геостратегічними і військово-морськими шляхами до них, за це і ведуться війни сучасності. В умовах ведення четвертої світової ресурсної війни, для основних акторів міжнародних відносин дуже важливо впливати на держави/регіони, які мають серйозні запаси нафти і газу. Постійні війни на Близькому Сході, перманентна політична нестабільність в Венесуелі, військові агресії проти Лівії, Сирії та прагнення зміни державного ладу в Ірані свідчить про те, що основні споживачі нафти (США і ЄС), будуть використовувати своє дипломатичне, а в більшості випадків, військові можливості для досягнення своїх цілей.

Чорноморський регіон (Росія, Україна, Болгарія, Румунія, Грузія, Туреччина) не відрізняється особливими запасами нафти, проте, цей регіон важливий з точки зору своєї транзитності і геополітичної важливості в контексті потенційного впливу на РФ.

Чорноморський регіон об'єднує держави, які мають спільність історичних і культурних традицій, входить до низки пріоритетів зовнішньої політики США, Росії, ЄС і Туреччини. Український дослідник Б.Парахонській пояснює інтерес до регіону наступним чином: тема Чорноморського регіону останнім часом актуалізується через масштабні проекти розробки нових транспортних і

енергетичних коридорів з Азії до Європи. Раніше мало хто розглядав регіон як окремий простір, сьогодні ж він має певні спільні риси, які дозволяють розглядати територію як єдине ціле, а саме:

- загальне комуністичне і радянське минуле нових держав регіону, особливості периферійного існування, що відображає спільність сучасних соціально-економічних і політичних процесів;

- вимушена перебудова нових держав регіону в вакуумі безпеки, який з'явився після розпаду СРСР, схожість зовнішньополітичних орієнтацій і ставлення до країн регіону з боку інших держав;

- цивілізаційна і етнічна гетерогенність більшості країн регіону, яка в умовах відсутності громадянського суспільства, створює конфліктні ситуації;

- актуалізація ресурсного і транзитного потенціалу регіону для світових економічних сил.

Можна вести мову про те, що цей регіон знаходиться в трикутнику між ісламським світом, Росією і Європою [1].

Зміни в регіоні після розпаду соціалістичної системи вплинули на геополітичну ситуацію в регіоні, а саме звільнили Чорне море від іміджу «моря на двох», тобто простору протистояння Заходу і СРСР.

З іншого боку, незважаючи на значні зміни, за три десятиліття регіон не сформувався як цілісне утворення, як певна регіональна ідентичність, багатосторонній союз країн, які мають спільні цілі та інтереси і спільними зусиллями намагаються просувати їх у світовій політиці. Сьогодні причорноморські держави належать різним економічним, політичним і військово-політичним макрорегіональним структурам (ЄС, НАТО, ОДКБ, СНД, ЄАЕС). І саме ця приналежність визначає їх позиції в регіоні. Єдина організація, яка охоплює всі країни регіону – ОЧЕС, є занадто аморфною і слабкою, щоб формувати і реалізовувати політику, яку можна було б назвати дійсно регіональною.

Географічне розташування чорноморського регіону – як сполучної ланки між Каспієм і Середземномор'ям – робить його чутливим з точки зору

геополітики. Останнім часом регіон знайшов нове геополітичне значення як важлива складова в транспортуванні енергоносіїв з Каспійського регіону до Європи, а також став ареною боротьби за вплив на процеси в широкому географічному просторі, який охоплює Європу, Центральну Азію і Близький Схід. Тут стикаються політичні та економічні інтереси багатьох регіональних і глобальних гравців.

Не тільки відсутність регіональної ідентичності, але і різноманітність культур, а також факт того, що регіон знаходиться на стику цивілізацій, економічна і політична нестабільність в більшості країн регіону, характеризує цей регіон з точки зору високого ступеня нестабільності.

Свого часу З. Бжезинський зазначав, що свого часу поряд з Німеччиною, Францією та Польщею, Україна здатна була стати полюсом впливу. Якщо Німеччина контролює і впливає на Північно-Центральну Європу, Франція на Південно-Західну, Польща на Центрально-Східну, Україна здатна впливати на Східну Європу, а також на кавказький регіон і Середню Азію. Дуже багато надій покладав американський політолог на Україну, яка так і не зуміла стати регіональним лідером. А регіональне лідерство для України полягало в реальній можливості впливати на процеси в Чорноморсько-Каспійському регіоні, який є одним з найбільш нестабільних (через присутність тут країн колишнього СРСР, які знаходяться в стадії перехідного періоду, а значить, априорі, є нестабільними) і, одночасно, перспективних регіонів, враховуючи його транзитний потенціал. За часів президентства Л.Кучми Україна здатна була стати регіональним лідером, проте, в той момент імідж України був «зіпсований» Сполученими Штатами, які звинуватили державу в постачанні Іраку систем ППО «Кольчуга», хоча, по завершенню військової операції цієї техніки на території Іраку знайдено не було, як і хімічної і біобіологічної зброї, в чому і був звинувачений Ірак. Тобто Україна, на думку З. Бжезинського, повинна була взяти на себе відповідальність за процеси, що відбуваються в Чорноморському регіоні і стати регіональною державою.

З огляду на перманентну політичну нестабільність в Україні, цілком ймовірно, роль «куратора» регіону відведена Румунії. Румунія свого часу погодилася розмістити на своїй території елементи ПРО, що робить цю державу відкритим прихильником зовнішньої політики США. Крім того, Румунія розраховує на великі фінансові вливання з боку Сполучених Штатів, а також її патронат в сферах, вигідних їй.

4 лютого 2010 президент Румунії Траян Бесеску заявив, що Бухарест, незважаючи на російсько-американське перезавантаження, має намір розмістити на своїй території елементи американської ракетної системи ПРО. А у вересні 2011 Румунія і США підписали договір про розміщення ПРО на румунській території.

Отже, полюс впливу Бжезинського Франція-Німеччина-Польща-Україна так і не відбувся і ми можемо сьогодні говорити, що Німеччина є єдиним полюсом Європи. Франція після президентства Н.Саркозі втратила свій вплив і активність на зовнішньополітичній арені і сьогодні відіграє роль переговорного майданчика стосовно вирішення геополітичних проблем головними акторами міжнародних відносин. Відносини Варшави і Брюсселя характеризуються антагонізмом, Будапешт позиціонує себе занадто антиєвропейські, не бажаючи реалізовувати загальноєвропейську політику. Бухарест більш проамериканський, ніж проєвропейський, і слабкий з економічної точки зору. Тому в даний період, коли Європа перебуває в стані глибокої економічної рецесії і вражена пандемією COVID-19, Берлін намагається контролювати функціонування всіх інститутів Європейського Союзу та його внутрішню і зовнішню політику.

Чорноморський регіон знаходиться на території, яка є важливою складовою загальноєвропейської безпеки і стабільності. Геополітична важливість чорноморського регіону в цілому протягом багатьох століть привертала особливу увагу. Це стосувалося не тільки держав, які знаходяться в басейні Чорного і Каспійського морів, а й інших геополітичних гравців, які намагалися використовувати даний регіон в своїх цілях. Після Першої світової

війни Франція і Великобританія проявляли інтерес до цього регіону, усвідомлюючи його важливість з геополітичної і ресурсної точок зору. Як ланка, яка об'єднує Європу і Азію в єдиний географічний економічний простір, регіон ставав протягом багатьох століть предметом конфронтації багатьох великих держав і імперій. По суті, така ситуація спостерігається і в нинішній час.

Крім того, даний регіон важливий для багатьох геополітичних гравців, оскільки: 1) даний регіон є постачальником і одночасно транзитером енергоносіїв (по Чорному морю експортується майже 25% всієї російської нафти, 74% - казахстанської і 65% - азербайджанської); 2) існує проблема з нелегальною міграцією і контрабандою наркотиків з Азії в Європу; 3) стабільність всього континенту в деякій мірі залежить від стабільності даного регіону, оскільки, на мій погляд, цей регіон входить в фазу своєї геополітичної визначеності.

4.2. Геополітична структура регіону та актори впливу.

Геополітична структура регіону на сьогоднішній день складається з декількох рівнів. Перш за все, це великі світові держави, які є суб'єктами геополітики. До них можна віднести США, Росію і в меншій мірі Китай. По-друге, це регіональні сили, тобто Туреччина, Румунія. Україна, на жаль, свій шанс упустила. По-третє, це міжнародні організації, в яких і Росія, і США відіграють не останню роль, а саме, ЄС, СНД, ОЧЕС, НАТО.

З 1997 року Чорноморський також як і Каспійський регіон оголошений зоною американських національних інтересів і розглядається як джерело енергоресурсів, альтернативний Перській затоці.

Прикаспійська нафта, яка транспортується через Кавказ, може забезпечити до 25% приросту загальносвітового видобутку нафти в найближчі п'ять років. За деякими даними, доведені запаси енергоресурсів каспійського регіону оцінюються від 2,1 до 3,9 млрд тонн (15,4-29,0 млрд барелів), що становить від 1,5% до 2,8% світових підтверджених запасів нафти. З

урахуванням прогнозованих ресурсів, загальна кількість запасів нафти в каспійському регіоні може становити 24-26 млрд тонн (178-191 млрд барелів), що становить близько 10% від прогнозованих світових ресурсів нафти.

Про значимість регіону для США свідчить те, що в складі Ради національної безпеки при президентові США був створений спеціальний відділ, введений пост спеціального радника президента і держсекретаря з проблем регіону. ЦРУ створило спеціальний оперативний підрозділ по відстеженню політичних процесів в причорноморських і прикаспійських країнах.

У стратегії національної безпеки США, представленої Президентом США Джорджем Бушем у вересні 2002 року, Чорноморський і Каспійський регіони розглядаються не тільки як життєво важливий стратегічне альтернативне джерело нафти, але і як плацдарм подальшого доступу США до перспективних ринків Китаю, Пакистану, Індії та Південно-Східної Азії.

Головне військово-стратегічне завдання США полягає в тому, щоб перешкодити об'єднанню трьох геополітичних суперників США в Євразії – Росії, Китаю та Ірану – в єдиний блок. Однак, як бачимо з останніх подій, ці три держави активно співпрацюють і реалізують спільні економічні проекти.

Для вирішення цього завдання Вашингтон прагне мати з Азербайджаном, Казахстаном, Туркменістаном (країнами-постачальниками енергоносіїв), а також з Грузією, Україною, Румунією, Молдовою та Болгарією (країнами транзитерами енергоносіїв) відносини стратегічного партнерства.

Довгострокова мета США є обмеження політичного, економічного та військового впливу Росії на країни регіону, зокрема Казахстан, Туркменію, Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну [2]. Підтвердження цьому ми знаходимо в серії кольорових революцій, які відбулися в деяких з перерахованих вище держав, і серйозному дипломатичному впливу на всі держави регіону.

Якщо говорити про вплив і інтересах США в чорноморському регіоні, слід зазначити, що в період холодної війни США були позбавлені доступу до

Чорного моря, якщо не брати до уваги ту частину узбережжя, контроль над яким мала Туреччина, тобто Чорне море було морем «радянським». Перші спроби ВМС США заявити про себе в чорноморському регіоні, причому відверто і певною мірою провокаційно, були зроблені в 1986 році. Тоді біля берегів Криму в районі Феодосії з'явилися крейсер «Йорктаун» і есмінець «Керон». Після нетривалого плавання американські кораблі відійшли від кримських берегів. Потім в 1988 році, ті ж кораблі ВМС США знову з'явилися біля радянського узбережжя з боку Севастополя, порушивши державний кордон. Сторожовий корабель «Беззавітний» двічі таранив «Йорктаун», після чого американські кораблі вийшли з радянських територіальних вод. Одним з ключових подій, що докорінно змінило військово-політичну ситуацію в чорноморському регіоні, став розпад СРСР. В результаті розстановка сил в регіоні зазнала серйозних змін [3, с.235].

З моменту розпаду СРСР інтереси США в регіоні стосувалися енергетики, військової безпеки й обмеження впливу Росії на країни регіону.

В середині 1990-х років політика США щодо країн чорноморського регіону стала розділятися на вирішення декількох ключових завдань. Керівництво США не без підстав побоювалося виникнення на пострадянському просторі реінтеграційних тенденцій. З цієї причини США робили величезні зусилля для того, щоб не допустити співпраці України з Росією, сформувати прозахідний і антиросійський зовнішньополітичний курс у Грузії. Одночасно активна підтримка надавалася Болгарії і Румунії. В цілому ж політика зводилася до питання забезпечення безпеки та стабільного транзиту вуглеводневої сировини [3, с.239].

Якщо говорити про головні стратегічні завданнями США в регіоні, то експерт фонду «Спадщина» Аріель Коен виділив наступну групу завдань, які США належить вирішити:

- виробити реалістичну стратегію, спрямовану на зміцнення безпеки і досягнення стабільності в Чорноморському регіоні. Це передбачає координацію політики ЄС і США в регіоні з урахуванням політики сусідства;

- розширити співпрацю НАТО з країнами, що не входять в блок, через програму «Партнерство заради миру», США повинні продовжувати зміцнення двосторонніх військових відносин з Україною;

- проводити консультації з Румунією, Болгарією і Туреччиною, з тим, щоб розвіяти турецькі побоювання щодо втрати свого домінуючого положення в басейні Чорного моря за рахунок впливу США;

- сприяти роботі існуючих регіональних структур безпеки в якості або безпосереднього учасника, або спостерігача. Це може включати в себе надання необхідних технічних засобів ведення розвідки, організації повітряних перевезень;

- стабільність в регіоні повинна бути забезпечена відновленням багатосторонніх переговорів щодо розв'язання заморожених конфліктів;

- сприяти тому, щоб приморські держави, особливо Болгарія і Румунія, виступали в багатосторонніх регіональних організаціях, наприклад в ОЧЕС, з ініціативами, мета яких – поліпшити економічну безпеку і стабільність в регіоні;

- зміцнювати альянси з Болгарією і Румунією через сприяння в питаннях військової підготовки, підготовки до дій у надзвичайних ситуаціях і технологічного навчання румунських і болгарських сил, пов'язуючи це з присутністю там США;

- розширювати двосторонні торговельні відносини з країнами Чорноморського регіону, приділяючи особливу увагу питанням енергетичної безпеки та інвестицій в інфраструктуру з транспортування нафти і газу з Каспійського регіону до Європи [3, с.263].

Якщо говорити про вплив НАТО в регіоні, слід зазначити, що з моменту набуття державами колишнього СРСР незалежності, даний блок почав проводити активну політику, спрямовану на залучення цих країн до зони свого впливу, особливо в рамках навчань «Партнерство заради миру». У регіоні також діють програми «Sea Breeze», і BLACKSEAFOR, які було ініційовано Туреччиною.

У квітні 1997 р Туреччина висунула ініціативу про створення багатонаціонального оперативного об'єднання ВМС у Чорному морі – Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR), яке в кінцевому підсумку стало основним елементом системи колективної безпеки в Чорноморському регіоні.

Програма «Active Endeavour» (Активні зусилля) – операції ВМС країн НАТО в Середземному морі, які проводяться з метою запобігання терористичним акціям і поширення зброї масового ураження або її компонентів, а також забезпечення безпеки судноплавства.

«Black Sea Harmony» - група ВМС у Чорному морі, створена за ініціативою Туреччини у 2004 р відповідно до резолюцій 1373, 1540, 1566 РБ ООН з метою боротьби з тероризмом і асиметричними загрозами.

Штаб групи розташований в г.Ереглі на чорноморському узбережжі Туреччини. За своїми завданнями «Black Sea Harmony» є тотожною операціям «Active Endeavour» в Середземному морі [2].

Якщо говорити про пріоритети Росії в цьому регіоні, то вона сприймає посилення присутності ЄС, НАТО і США в Чорному морі як посягання на її позиції в регіоні, який вона вважає історичною зоною своїх стратегічних інтересів.

Головними пріоритетами Росії в регіоні є підтримання політичної, економічної і військової переваги, підпорядкування зовнішньої політики країн регіону російським інтересам, недопущення посилення ролі третіх країн, перш за все США, в цьому регіоні. Москва також постійно здійснює тиск на Азербайджан, Грузію, Україну і Молдову, намагаючись повторно втягнути ці країни в орбіту свого впливу, хоча з кожним роком зробити це стає все складніше, у випадку з Україною і Грузією на сьогоднішній день це практично неможливо. Хоча в ситуації з Грузією, керівництво цієї держави час від часу подає позитивні сигнали щодо поліпшення двосторонніх відносин, розуміючи свою економічну залежність від Росії.

Для реалізації цієї стратегічної мети Росія прагне до збереження своєї військової присутності в Абхазії, Південній Осетії, Придністров'ї. Протистояння Заходу і Сходу в Чорноморському регіоні веде до очевидних негативних наслідків. По-перше, зводиться нанівець серйозний інтеграційний потенціал регіону, по-друге, значно скорочується ступінь його демократизації і, по-третє, протистояння тут Заходу і Сходу веде до провокування відцентрових тенденцій в країнах регіону [3, с.275].

Основна проблема регіону, як ми вже відзначали, полягає в його нестабільності. Можна розглядати нестабільність у багатьох сферах: перш за все, це політична нестабільність, оскільки саме цей регіон відрізняється перманентною політичною кризою і протистоянням у суспільстві даних держав. Більшість країн регіону – це колишні республіки СРСР, які до сих пір до кінця не визначилися зі своїми геополітичними та ідеологічними пріоритетами. Регіон є мостом між Європою і Азією, за яким переправляють наркотики, зброю, йдуть потоки нелегальних мігрантів. Також слід зазначити, що регіон перенасичений замороженими і діючими конфліктами, а проблема курдів у Туреччині може перетворити регіон в один з найбільш проблемних на політичній карті світу. З одного боку, стабільність регіону вигідна і США, і Європі, оскільки цей регіон є постачальником енергоресурсів, які так необхідні для західного світу. Але, з іншого боку, навіщо країнам, які звикли тільки диктувати свої умови, укладати якісь договори і брати на себе зобов'язання. На думку автора, в недалекому майбутньому США розіграють карту конфлікту між Вірменією та Азербайджаном і реалізують чергову операцію з експорту демократії. Крім того, в Азербайджані може бути розіграна північноафриканська карта, коли представники однієї сім'ї правили протягом багатьох років і західний світ фінансував опозицію для нібито встановлення демократії. Під прикриттям демократії встановлюється контроль над державою, а значить і над її ресурсами.

Крім Росії, свою роль в регіоні відіграє Туреччина. Відносини між Туреччиною і Росією, як основного актора Чорноморського регіону,

відрізняються нестабільністю. Відразу після розпаду Радянського Союзу Туреччина звернула увагу на країни центральноазіатського регіону для посилення свого впливу. Не залишилися без уваги також Азербайджан, Грузія і Україна. У кожній державі у Туреччині були свої інтереси. Однак, час, коли Росія перебувала в стані політичного і економічного занепаду, була втрачено Туреччиною для досягнення своїх цілей в країнах колишнього Союзу. Це пояснюється тим, що держава була зайнята реалізацією своїх європейських амбіцій, які ніколи не можуть бути реалізовані. На час, коли це керівництво держави усвідомило безперспективність своєї проєвропейської політики, вже було занадто пізно, оскільки Росія завершила процес модернізації та об'єднання населення під керівництвом єдиного політичного проекту і частково повернула свій вплив в деяких республіках. Після інцидента зі збитим російським бомбардувальником в Сирії і вбивства російського посла, відбулось потепління у відносинах, яке характеризувалося початком будівництва атомної електростанції в Туреччині російськими фахівцями і постачанням до Туреччини російського озброєння, зокрема, зенітно-ракетних комплексів С-400. Однак, вони знову перейшли в фазу охолодження в кінці 2019 року у зв'язку з різними підходами до вирішення ідлібської кризи.

Туреччина дивиться в майбутнє, причому це майбутнє досить таки амбітне. У зовнішньополітичній програмі «Цілі 2023» є підзаголовок «Країна-лідер». У ньому підкреслюється, що Туреччина повинна бути не спостерігачем, а направляючою подій і проводити не реакційну, а проактивну і превентивну зовнішню політику.

Крім того, в концепції йдеться про те, що в 21 столітті Туреччина своє зовнішньополітичне бачення буде з опорою на історичну спадщину та геополітичне становище, а також з урахуванням реалій глобалізованого світу.

Туреччина ставить основне завдання стати великим енергетичним вузлом. У Туреччині серйозні інвестиції роблять також в збільшення нафтопереробних потужностей. Згідно вже наявних програм, в найближчі кілька років Анкара більше ніж подвоїть наявні в цій сфері можливості, довівши потужність

зосереджених переважно в своїх середземноморських портах (в першу чергу, в Джейхані) нафтопереробних заводів до 2 млн барелів на день.

За інформацією західних джерел, якщо вищевказані програми стануть реальністю, то Джейхан стане одним з ключових вузлів міжнародного ринку нафти, забезпечуючи (згідно з деякими розрахунками) близько 5.5% транспортування нафти планети. Згідно з іншими даними, якщо на додаток до існуючих нафтопроводів всі вищевказані проекти втіляться в життя, то по території Туреччини будуть проходити 6-7% нафтових потоків планети.

Ще більш вразливі досягнення Туреччини в сфері транспортування природного газу. З 2001 р. діє газопровід «Тебріз-Анкара», щорічно забезпечує турецьку сторону в середньому 7.5 млрд м³ природного газу. Однак останнім часом на тлі турецько-іранського зближення особливо активні переговори ведуться з питання транспортування іранського газу в Європу по території Туреччини і будівництва з цією метою нового ірано-турецького газопроводу. Анкара інвестує близько \$ 12 млрд у видобуток блакитного палива на 22, 23 і 24-ом ділянках найбільшого іранського газового родовища «Південний Парс» і будівництво майже 1850-кілометрового газопроводу, що тягнеться від іранського порту Асалує до турецького населеного пункту Базарган, що знаходиться на турецько-іранському кордоні.

15 грудня 2006 р став функціонувати газопровід «Баку-Тбілісі-Ерзурум» («Південнокавказький» газопровід, South Caucasus Pipeline), щорічна транспортувальна потужність якого становить близько 8 млрд м³. Передбачено, що цей газопровід доставить на європейський ринок спершу турецький, а потім азербайджанський і, не виключено, казахський і туркменський природний газ.

Арабська весна кинула виклик зовнішній політиці Туреччини, яка базується на концепції «нульових проблем з сусідами». Найважливішим завданням для Туреччини є визначення її ролі в новому арабському світі як помірної регіональної сили. Більш того, Анкара стикається з ризиками в

оточенні нестабільного сусідства, яке простягається від Близького Сходу до Середземномор'я.

В останні роки Туреччина надає великого значення підтримці політичного діалогу і розвитку економічного співробітництва з арабськими країнами в рамках концепції «неосманізму». На наш погляд, активна політика Туреччини на Близькому Сході свідчить про те, що спроби реалізації доктрини неосманізму починають приносити перші позитивні результати для Туреччини в регіоні, який ще 100 років тому був частиною Османської імперії. Можливості Туреччини грати роль регіонального лідера на Близькому Сході постійно посилюються, що відкриває перспективи доступу до природних ресурсів і до ринків арабських країн [4, с.50].

Прагнучи посилити свою роль на Близькому Сході в останні роки Туреччина послідовно зміцнює свої двосторонні та багатосторонні відносини з арабськими країнами. З огляду на, що багато арабських країн протягом тривалого періоду були частинами Османської імперії, Туреччина прагне до зміцнення культурних, соціальних і релігійних контактів з арабським світом. Обсяг товарообігу між Туреччиною і арабськими країнами зріс з 13 млрд дол. у 2004 році до 33.5 млрд дол. у 2010. У 2010 році обсяг товарообігу Туреччини з усіма державами світу збільшився в порівнянні з 2009 роком на 24%, склавши близько 300 млрд дол. (185 млрд дол. імпорт і 115 млрд дол. експорт). Арабські інвестиції в Туреччину досягли 14 млрд дол. Турецькі будівельні компанії задіяні в реалізації кількох тисяч проектів загальною вартістю 190 млрд дол. в 80 країнах світу, в число яких входять майже всі арабські країни.

Слід зазначити, що «арабські революції» на початку 2011 року дали Туреччині додаткову можливість проявити свою активність в близькосхідних процесах відповідно до теорії неосманізму. У всякому разі, починаючи з падіння Османської імперії і до цього дня, Туреччина ще ніколи не проявляла в арабському світі такої активності в дипломатичній, економічній і політичній сферах.

Відверта підтримка Туреччиною терористів з ІГ і інцидент з військовим російським літаком, російські санкції проти Туреччини завдали серйозної шкоди цій державі. Тільки через півроку турецька сторона принесла свої вибачення Росії, що вплинуло на поліпшення відносин між країнами (у вересні 2016 року Туреччина погодилася з Росією будівництво «Турецького потоку»).

Туреччина активно розвиває відносини як з Росією, так і з Україною. Якщо з Росією вона вибудовує відносини в енергетичній сфері (хоча військова складова також присутній), з Україною йде співпраця в сфері оборонно-промислового комплексу. Так, в січні 2019 року було офіційно оголошено про те, що Турецька Республіка уклала з Україною Угоду на поставку 6 безпілотних літальних апаратів національного виробництва «Bayraktar T2». І хоча масштаб цієї угоди не варто переоцінювати, вона знаменує одну з віх турецько-українського співробітництва у високотехнологічних сферах, включаючи авіабудування і оборонно-промисловий комплекс. Іншим елементом турецько-українського діалогу є тісна співпраця між країнами в гуманітарній сфері. Цьому сприяє чинна між країнами Угода про безвізовий режим. При цьому варто відзначити не тільки зусилля Туреччини, спрямовані на те, щоб вибудувати особливі відносини з Україною, а й України, щоб перетягнути Туреччину на свою сторону в трикутнику Росія – Туреччина – Україна. Політико-дипломатична боротьба між країнами йде безперервно. Одним з її останніх підсумків стала негласна підтримка керівництвом Туреччини рішення Константинопольського патріархату про автокефалію Української православної церкви. По-друге, Туреччина продовжує реалізовувати проект «Milgem» з нарощування міцці свого Військово-морського флоту.

Ну а основним проектом Туреччини в чорноморському регіоні є ініціативи «Блексіфор», «Black sea harmony». Завдяки переважній морській могутності, Туреччина має серйозну перевагу і вплив в Чорноморському регіоні. Саме відносини між Росією і Туреччиною визначають обстановку в регіоні [5].

Отже, слід зазначити, що регіон є доволі нестабільним, перенасичений конфліктами в активній та латентній фазі, боротьба за лідерство в регіоні відбувається як між країнами регіону, так і поза регіональними акторами, що робить цей регіон малопрогнозованим та вкрай нестабільним.

Контрольні питання та завдання.

1. Дайте характеристику основним проблемам Чорноморського регіону.
2. Визначте основні інтереси та політику РФ в Чорноморському регіоні.
3. Визначте основні інтереси та політику США в Чорноморському регіоні.
4. Визначте основні інтереси та політику ЄС в Чорноморському регіоні.
5. Визначте основні інтереси та політику Туреччини в Чорноморському регіоні.
6. Проаналізуйте замороженні та активні конфлікти в регіоні.
7. Спрогнозуйте можливий розвиток подій в регіоні.
8. Визначте основні пріоритети України в контексті розбудови зони безпеки в регіоні.

Використані та рекомендовані джерела

1. Зевин Л. Глобализм и регионализм в контексте экономического роста // Мировая экономика и международные отношения. 2009. №6. С.43-53.
2. Волович А. Двустороннее сотрудничество НАТО со странами Черноморско-Каспийского региона. URL: <http://www.bigyalta.com.ua/story/3066>
3. Гринивецкий С., Жильцов С., Зонн И. Геополитическое казино Причерноморья. – М.: Восток – Запад. 2009. 352 с.
4. Протопапас Дж. Турция и арабские революции 2011 года // Международная жизнь. 2011. №10. С.50-62.
5. Стародубцев И. Черноморский регион: возможности для сотрудничества России и Турции. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and->

[comments/analytcs/chernomorskiy-region-vozmozhnosti-dlya-sotrudnichestva-rossii-i-turtsii/](https://www.researchgate.net/publication/353111111/comments/analytcs/chernomorskiy-region-vozmozhnosti-dlya-sotrudnichestva-rossii-i-turtsii/)

РОЗДІЛ 5. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В КАВКАЗЬКОМУ РЕГІОНІ.

5.1.Характеристика суб'єктів Кавказького регіону.

Заморожений нагірно-карабаський конфлікт, сепаратистські рухи в Абхазії і Південній Осетії, що перейшли в російсько-грузинську війну, чеченський конфлікт характеризують субрегіон, який складається з двох частин: Північний Кавказ (Чечня, Дагестан, Адигея, Північна Осетія, Карачаєво-Черкесія, Кабардино-Балкарія, Інгушетія) і Південний Кавказ (Вірменія, Азербайджан і Грузія), як максимально нестабільний і непередбачуваний.

Північний Кавказ – це етнічна мозаїка з елементами релігійної радикалізації. Етнічні відносини в Північному Кавказі настільки складні, що, на думку Б.Бузана, в порівнянні з ним стосунки на Балканах занадто прості для аналізу. Найскладніші відносини складаються між етнічними групами в Дагестані. Якщо ситуація в Дагестані дестабілізується через міжетнічні непорозуміння, це викличе радикалізацію на всьому Північному Кавказі, що призведе до зупинки належного функціонування трубопроводів і перекинеться на територію Азербайджану в вигляді лезгинського ірредентизму. Чечня є менш складним елементом для аналізу. Порядок в Чечні був важливий для Росії в 1990-х, оскільки в іншому випадку Чечня стала б центром кавказького

тероризму і чорної зоною за прикладом нинішнього Косова. Крім того, незалежність Чечні викликала б парад незалежності гірських республік від Каспію до Чорного моря.

«Країна Вогнів» як називають Азербайджан, є великим виробником нафти і газу. Розвідані запаси нафти і газу складають 2,95 млрд.т і 3,1 трлн.м3 відповідно. Нафтогазові ресурси Каспію є значною базою для економічного розвитку регіону. З 2013 року Азербайджану будуть потрібні додаткові потужності для транспортування в країни Європи нафти з Каспійського регіону, де, як прогнозується, видобуток чорного золота до 2025 року підвищиться на 150 млн. т. Видобуток газу до 2022 р зросте до 55 млрд.м3, що дозволить експортувати більше 35 млрд.м3 на рік.

Три закавказькі республіки виявляються в суперечливому становищі. Вірменія і Азербайджан залучені в конфлікт через Нагірний Карабах, Грузія не відмовляється від планів повернути колишні автономії Абхазію і Південну Осетію, хоча стоїть за ними Росія – дуже сильний суперник для того, щоб вважати реалістичним силовий сценарій відновлення території колишньої Грузинської РСР [1, с.193].

Геополітичний «розклад» в цьому субрегіоні дуже цікавий своєю непередбачуваною передбачуваністю. Якщо подивитися на зовнішньополітичні пріоритети держав, то ми відразу можемо зрозуміти, що Вірменія є союзником Росії (хоча дуже нестабільним на сьогоднішній день), Грузія – її ворогом, а Азербайджан намагається реалізовувати незалежну політику, не вступаючи в гострі геополітичні протиріччя з РФ. Однак, цим державам слід приділити особливу увагу в цьому регіоні, оскільки саме від них залежить стабільність такого регіону, яким є Чорноморсько-Каспійський. Три держави регіону не можуть мати єдиних геополітичних устремлінь. Це пояснюється тим, що Вірменія і Азербайджан мають тертя стосовно Нагірного Карабаху. Мінська група, створена при ООН в 1992 році, в яку, крім названих держав, входять США, Росія і Франція, до сих пір не змогли знайти прийняттого вирішення проблеми. На наш погляд, проблема Нагірного

Карабаху може стати «надуманою» причиною для можливого втручання в цей регіон з боку держав західної цивілізації, які вкрай потребують нафти регіону. Грузія трохи стоїть осторонь. Однак, як показує досвід, Грузія не стане членом ЄС, що стосується НАТО, то Грузія нецікава для Заходу, що показали події серпня 2008 року. Вірменія є форпостом для Росії, з огляду на те, що там досі є російська військова база в Гюмрі. Однак, у Вірменії є тертя з Грузією щодо Самцхе-Джавахетії, території компактного проживання вірмен в Грузії, що може стати дестабілізуючим фактором в регіоні в перспективі. Вірменія не бере участі в транзиті енергоресурсів, тому до неї знижено увагу з боку головних акторів міжнародних відносин, хоча вона може використовуватися як дратівливий чинник в регіоні. Вірменію підтримує Іран. Цій парі неформально протистоїть пара Туреччина-Азербайджан. Це протистояння, перш за все, по відношенню до Вірменії, ґрунтується на етнічному чиннику (геноцид вірмен в 1914 і Нагірний Карабах). Туреччина і Азербайджан як країни з тюркськими коренями прагнуть до союзу один з одним. З огляду на конфліктний потенціал вірменської діаспори в Грузії, Грузія може стати третім учасником негласного союзу Туреччина-Азербайджан. Зацікавленість Туреччини в регіоні пояснюється її запалими євроінтеграційними устремліннями, що змушує її намагатися посилити свій вплив в якості регіонального гравця. Але, як ми говорили вище, в цьому регіоні є інший амбітний геополітичний гравець – Іран, який буде всіляко стримувати політику регіональної експансії Туреччини. Однак, не можна не згадати про те, що Грузія – християнська держава, а Туреччина – мусульманська. Крім того, Грузія незадоволена будівництвом турецьких культурних центрів, які та спонсорує для грузинських турків в провінції Самцхе-Месхетії. Як бачимо, з короткого аналізу можна зробити висновок, що регіон вкрай нестабільний і локальні союзи малопередбачувані. Росія зацікавлена в стабільності Південного Кавказу, оскільки нестабільність в цьому субрегіоні може перекинутися на Північний Кавказ, що викличе політичну дестабілізацію на південних рубежах Росії з можливими військовими зіткненнями. З іншого

боку, Південний Кавказ може розглядатися євроатлантичними силами як плацдарм проти Ірану, який «поставлений в чергу» на проведення процесу «демократизації і побудови громадянського суспільства» за західними методиками.

Крім Грузії (найскладнішого питання двосторонніх відносин), кавказький порядок денний Росії і США включає в себе такі питання, як нормалізація вірмено-азербайджанських і вірмено-турецьких відносин, вирішення яких здатне вивести з глухого кута ситуацію в Нагірному Карабасі.

5 листопада 2010 р в ексклюзивному інтерв'ю Радіо «Свобода» заступник Держсекретаря США з питань Європи та Євразії Філіп Гордон висловив стурбованість з приводу активізації ролі Росії в питанні врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі, підкресливши, однак, що «США як країна-співголова Мінської групи ОБСЄ є важливим гравцем на Кавказі нарівні з Росією і Францією». Така заява американського високопосадовця може трактуватися в контексті того, що у Вашингтона завжди є свої плани стосовно своєї нової ролі на Південному Кавказі.

Сьогодні Москва робить все для зміцнення лідерства в регіоні, що стало можливим за рахунок явного ослаблення інтересу адміністрації Трампа до Південного Кавказу. Адже для Росії Південний Кавказ – це в першу чергу продовження її північнокавказької політики. Кремль узяв на себе основну роль посередника в територіальній суперечці між Вірменією і Азербайджаном.

Однак основна проблема на шляху врегулювання цього конфлікту – це безкомпромісність двох сторін, а не зовнішній вплив. Якщо нагірно-карабахський конфлікт знову переросте в військовий, він торкнеться не тільки Вірменії і Азербайджану, але й Грузії, Росії, Туреччини, Ірану, а також негативно вплине на виробництво та транспортування нафти і газу в зоні Каспійського моря.

У цьому контексті не можна не сказати, що сьогодні Росія зацікавлена в дозованому посиленні ролі Туреччини на Південному Кавказі, а Туреччина має всі можливості зайняти роль важливого гравця в регіоні. Вигідна

географічна позиція Туреччини дозволяє їй позиціонувати себе як перехрестя конкуруючих напрямків «Північ-Південь» і «Схід-Захід», а також як держава, яка може мати великий вплив на запитання регіонального значення, причому не тільки на Південному Кавказі, а й на Кавказі в цілому. Поки що в цьому питанні Росія намагається всіляко допомогти їй. І дійсно, Москва поспішила закріпити особливі відносини з Туреччиною, розширивши масштаб політичної і торгово-економічної взаємодії з нею. Адже сьогодні у Москви є свої вигоди щодо зближення з Туреччиною. Туреччина має свою особливу позицію по відношенню до Абхазії, що тримає в напрузі Грузію. Взаємний інтерес Росії до Туреччини також підігривається певними вигодами, пов'язаними з енергетичними проектами в контексті «Південного потоку».

Таким чином, визнаючи зростаючу роль Туреччини на Південному Кавказі, Росія, в даний час діє спільно з Анкарою, що не в останню чергу стало можливо за рахунок охолодження відносин між Туреччиною і Сполученими Штатами в зв'язку зі значущими коригуваннями зовнішньої політики Туреччини, зумовленими, головним чином, бажанням Туреччини грати особливу роль на всьому Близькому Сході. Москва також намагається надавати підтримку Стамбулу і з питань нормалізації відносин з Вірменією, а також у врегулюванні карабахського конфлікту.

Однак якщо сьогодні РФ і Туреччина – партнери і їх спільні цілі спрямовані на вирішення спільних завдань, то з урахуванням стрімкого посилення позиції Туреччини в регіоні, така картина може змінитися у зв'язку з неминучою появою серйозних розбіжностей по майбутнім проблемам регіону, які диктуються прагненням обох країн зайняти тут лідируючі позиції.

Після переходу Москви до активної наступальної політики з питань, що зачіпають базові принципи її національної безпеки, а також її повернення після довгої перерви до практики застосування свого військового потенціалу для вирішення поставлених перед нею в міждержавних відносинах викликів військово-політичного характеру, можемо припустити, що Росія буде активно

працювати задля недопущення переходу нагірно-карабаського конфлікту в активну фазу.

В цілому, перегляд Азербайджаном деяких акцентів своєї зовнішньої політики в тій чи іншій мірі, прямо або опосередковано, але викликаний збільшенням геополітичної ваги Росії, її прагненням до встановлення свого політичного, економічного і військового впливу на пострадянському просторі.

Не секрет, що геополітичний програш Азербайджану на початку 90-х років був обумовлений приходом до влади на хвилі національних рухів нової досить некомпетентною еліти. Незважаючи на те, що подібна практика мала місце і в Вірменії, і в Грузії, показна орієнтація Баку в усіх сферах внутрішньої і зовнішньої політики і економіки виключно на Анкару, форсоване дистанціювання від Москви, в кінці кінців, сформулювали практичну політику Росії в регіоні, і зокрема, з питання Нагірного Карабаху.

Проте, прозахідний, протурецький «фальстарт» Баку на довгі роки сформував до нього насторожене ставлення Москви. Крім того, протурецька політика першого президента незалежного Азербайджану Абульфазза Ельчібея на додаток до популістських заяв про необхідність реінтеграції в «історичний Азербайджан» так званого Південного іранського Азербайджану, стали основними причинами погіршення і азербайджансько-іранських відносин, які і до цього дня залишаються далеко не простими.

В даний час вся політико-дипломатична активність двох з трьох держав Південного Кавказу зводиться до з'ясування реальної можливості встановлення нового балансу сил в регіоні, який дозволив би їм домогтися реалізації своїх конкретних тактичних інтересів, не ставлячи, однак, під удар їх основні стратегічні цілі, і не зашкодивши інших напрямках зовнішньої політики.

Росія все ще зберігає непогані шанси на перетворення регіону Прикаспію в політико-економічну зону, в якій вона буде грати ключову роль при мінімальній політичній та військовій присутності США і ЄС. В якості альтернативи ідеї створення єдиного Чорноморсько-Каспійського регіону, що

лобіюються Заходом, Росія ініціювала створення Організації Каспійського економічного співробітництва (ОКЕС). В рамках цієї організації позиція Азербайджану має для Москви дуже важливе значення.

В області енергетики новими напрямками взаємовигідної співпраці можуть стати:

- розширення участі російських компаній «Лукойл» і «Роснефть» в розробці морських нафтогазових родовищ, і в цілому – в енергетичному секторі Азербайджану;

- початок здійснення своп-операцій – постачання газу Азербайджаном в південні регіони Росії в обмін на відповідні поставки російського газу на нафтохімічний комплекс Petkim в Туреччині, контрольним пакетом акцій якого володіє азербайджанська державна нафтова компанія (ДНКАР).

Однак слід відзначити, що всі найбільші діючі і перспективні економічні проекти геополітичного значення за участю Азербайджану, пов'язані, в першу чергу, з видобутком і експортом нафти і газу, вже орієнтовані на західний капітал і напрямок експорту, що хоча безпосередньо і зачіпає інтереси Росії, але практично не може бути переглянуте без катастрофічних для самого Баку економічних, політичних і соціальних наслідків. Тому активізація азербайджано-російських контактів на всіх рівнях в нафтогазовій сфері є не більше, ніж елемент імітації Баку свого незалежного статусу в геополітичній грі, хід і розклад в якій вже давно визначені, а віртуальне коливання ставок хоч і може бути використано в дипломатії, але вагомого впливу на її результат надати не може.

Для Анкари Баку є природними воротами в тюркський світ Центральної Азії і Росії, ставка на лідерство в якому може перетворити Туреччину в реального геополітичного гравця у всій Євразії.

Азербайджан, маючи союзником Туреччини, може досить успішно протистояти тиску з боку Ірану і Росії, бути «першим серед рівних» в тюркському світі, отримувати більш вагому підтримку з боку ісламських держав. Втім, необхідно відзначити, що, залишаючись «продовженням

Туреччини», Азербайджан несе і певні іміджеві (і не тільки) втрати – як у Ірану, так і держав Центральної Азії.

Подальше проектування економічного проникнення Туреччини і Азербайджану до Грузії на її зовнішньополітичний курс і питання внутрішньої політики неминуче призведе до активізації процесу репатріації в Самцхе-Джавахетії турків-месхетинців, репресованих в 1944р. (що знову зачіпає інтереси Вірменії); підвищення статусу азербайджанської громади; більшої поступливості Тбілісі в справі делімітації грузино-азербайджанської кордону, лінія якої узгоджена тільки на 65% від її загальної протяжності [2].

Що стосується зовнішньополітичних пріоритетів Азербайджану серед пріоритетних цілей знаходяться наступні:

- досягти того, щоб Вірменія була визнана світовою спільнотою як країна-агресор і забезпечити територіальну цілісність Азербайджану;
- розширювати взаємовигідне співробітництво з великими країнами, що направляють світову політику;
- створити у міжнародній громадськості повне уявлення про проведені в республіці економічні і демократичні реформи;
- сформувані за кордоном сильне лобі і діаспору [3].

Як бачимо, червоною лінією у зовнішній політиці Азербайджану проходить бажання вирішення на свою користь нагірно-карабахського конфлікту.

Що стосується Вірменії, ця держава здійснює свою зовнішню політику виходячи з принципів комплементаризму і залученості (інтегрованості).

Згідно зовнішньополітичної стратегії, комплементаризм проявляється в тому, що Вірменія будує свої відносини на міжнародній арені на основі партнерства, розвиваючи ефективні взаємини з усіма діючими в регіоні зацікавленими силами, спрямованими на збереження рівноваги в регіоні.

Вірменія залучена як в регіональні так і в світові інтеграційні процеси, розглядає себе як повноцінного учасника цих процесів. Залученість передбачає участь в таких процесах на міжнародній арені, які відповідають

національним інтересам і цілям, проголошеним Вірменією. Стратегічні відносини з Росією, вибір європейського шляху розвитку, участь в інтеграційних процесах, що відбуваються в Європі і на євразійському просторі, взаємовигідне співробітництво з США і Іраном, членство в СНД і ОДКБ, розвиток співпраці з НАТО розширюють потенціал здійснення політики взаємодоповнюваності. Забезпечення стратегії зовнішньої безпеки Вірменії здійснюється в трьох основних площинах – міжнародної, регіональної і загальновірменської.

Зовнішньополітичний ландшафт, в якому Вірменії припадає розгортати свою діяльність, передбачає кореляцію інтересів сусідніх з нею держав – Грузії, Азербайджану, Туреччини і Ірану, інтересів ближніх і дальніх зацікавлених держав. Мова йде не тільки про двосторонні відносини: Вірменія - Азербайджан, Іран - Азербайджан, Іран - Туреччина, Вірменія - Туреччина, скільки багатосторонніх міждержавних відносинах Вірменії з країнами СНД, ОДКБ, а також міжнародними організаціями - ЄС, НАТО та іншими.

В існуючому геополітичному розкладі Вірменія є єдиним стратегічним партнером Росії в регіоні, одночасно підтримує економічні і політичні зв'язки з Іраном, до якого серйозні претензії має Вашингтон, знаходиться в історично-обумовлених непримиренних відносинах з американським союзником по НАТО - Туреччиною, нарешті, вона пов'язана проблемою карабахського конфлікту з Азербайджаном, що входить в зону політико-нафтових інтересів США.

Зберігається напруженість і в політичній атмосфері відносин між країнами самого Південного Кавказу. Будучи залученими в цілий ряд міждержавних і міжетнічних конфліктів, і маючи власні концепції врегулювання останніх, країни регіону часто переслідують взаємовиключні стратегічні інтереси. Крім усього іншого, зазначені суперечності, в свою чергу, стають причиною застою в економіках країн регіону, і інших негативних наслідків.

У вищеназваних умовах, зовнішньополітичний курс Вірменії, яка останнім часом опинилася в центрі геополітичних подій, прийняв більш наступальний характер, активізувалися зусилля по ключових напрямках, які зачіпають загальновірменські інтереси. До пріоритетних аспектів зовнішньої політики – врегулювання нагірно-карабахського конфлікту і міжнародного визнання геноциду вірмен в Оттоманській Туреччині, додався процес нормалізації вірмено-турецьких відносин, що почався з так званої футбольної дипломатії. Ця активізація призвела до ще більш пильної уваги міжнародної громадськості і, одночасно, викликало гостру критику на адресу МЗС в самій Вірменії. Подальший фактичний зрив вірмено-турецького процесу, активізація процесу врегулювання карабахського конфлікту зробили зовнішньополітичний фактор ключовим в житті країни.

Практика вірменського комплементаризму показує, що цей принцип поки що дійсно дозволяв Вірменії вести порівняно збалансовану політику, даючи можливість вирівнювати то один, то інший вектор. Особливо така політика виправдовувала себе під час кризових ситуацій, як наприклад в період грузино-осетинського конфлікту серпня 2008 року, коли Вірменія зайняла, як показав подальший хід подій, правильну позицію по відношенню до двох своїх дуже важливих партнерів – Грузії і Росії.

Досвід комплементаризму, придбаний за роки його реалізації, дозволив Вірменії продемонструвати трьом країнам (Грузії, Росії та США) свою позицію в повній мірі, заручитися їх довірою і захистити власні інтереси.

Розквіт вірменського комплементаризму, коли рівновіддаленість і доповнюваність в зовнішній політиці досягли максимуму своєї ефективності, доводиться на перші два роки її незалежності. Саме тоді, не використовуючи самого терміна «комплементаризм», Вірменія зуміла в повній мірі використовувати всі його переваги в своїй зовнішній політиці. У період самого розпалу військових дій в Карабасі Вірменія примудрилася отримати зброю і військову техніку з Росії, гроші на закупівлю цієї ж зброї і на держбудівництво – у США, гуманітарну допомогу – з Європи, яка, за іронією

долі, транспортувалася в основному через Туреччину, а пальне і паливо – з Ірану.

Саме в цей період, Вірменії вдалося, незважаючи на загрозу бути затиснутою між двох каменів, зберегти у своїй зовнішній політиці традиційні вертикальні зв'язки та орієнтацію з Москвою, особливо в питаннях безпеки, при одночасному залученні уваги і підтримки з боку США і європейських країн.

Одним з переконливих прикладів і яскравою демонстрацією політики комплементаризму офіційний Єреван вважає свої відносини з НАТО. Як писав тепер уже экс-міністр закордонних справ, «гарантії нашої безпеки мають 5 рівнів: відносини з Росією і її військову присутність у Вірменії; Договір про колективну безпеку з Росією і чотирма іншими республіками колишнього Радянського Союзу (ОДКБ); Договір про звичайні збройні сили в Європі, який забезпечує прозорість в галузі озброєнь; наша співпраця з НАТО, а також двостороннє співробітництво в області безпеки з країнами, як наприклад Греція та США, з якими ми як раз цю співпрацю почали. Ці рівні складають нашу політику в сфері безпеки».

Різниця в даних векторах лише в тому, що, якщо відносини з Росією (Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу), участь в ОДКБ є гарантіями безпеки Вірменії в умовах конфлікту з Азербайджаном і Туреччиною, то співпраця з НАТО, ЄС без перспектив вступу в ці організації – це швидше цивілізаційний вибір на користь так званих цінностей західної демократії. Однак, як показує практика, цивілізаційний вибір – це порожні слова, за якими нічого не стоїть.

Більшістю експертів НАТО визнається можливою структура безпеки в дуже віддаленому майбутньому, так само як вирішення питань безпеки пов'язується з євро-атлантичною інтеграцією лише в дуже віддаленій перспективі. У числі пріоритетів національної безпеки Вірменії експерти підкреслюють важливість наявності боєздатної армії РА, участь в ОДКБ, створення сил колективної безпеки спільно з країнами-учасницями ОДКБ,

наявність російської військової бази, співпраця з Євросоюзом. Тобто, 4 з 5 названих гарантій – це військові (силові), 3 з яких пов'язані з Росією. В кінцевому підсумку, аналітики сходяться на думці, що безпека в регіоні підтримується завдяки певному балансу сил між Заходом і Росією [4].

Політика комплементаризму не змінилася і з приходом Н.Пашініяна, який визначив вступ Вірменії в ЄС як довгострокову перспективу, а співробітництво з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру» як пріоритетне, хоча Вірменія одночасно є членом ОДКБ.

Особливу роль подразника Росії і одночасно союзника США в регіоні відіграє Грузія. Існує думка про те, що підсумком подій в серпні 2008 року стала не скільки втрата Абхазії і Південної Осетії Грузією, скільки втрата Грузії Росією. Ця думка має право на існування, оскільки Грузія може тепер довго перешкоджати зміцненню Росії як регіонального лідера, а можливий вступ в НАТО буде свідчити про черговий геополітичний провал Росії на пострадянському просторі.

В контексті проблемних відносин між Москвою і Тбілісі слід проаналізувати військовий конфлікт 08.08.08., який розділив світ на прихильників Росії і Грузії.

Конфлікт з Грузією став відправною точкою нарощування сил і авторитету Росії у світі. Це пояснюється також приходом, а в 2012 році поверненням до влади В.Путіна.

Що стосується Грузії, то після конфлікту 8 серпня 2008 року, відносини цієї держави з Росією ще більше погіршилися і перспектив на потепління відносин надзвичайно мало.

У грудні 2011 року Грузія прийняла Концепцію національної безпеки. Серед головних загроз і викликів Грузії названо «окупацію територій Грузії» Росією, «ризик нової військової агресії з боку Російської Федерації», і «організовані Росією з окупованих територій терористичні акти».

В окремому розділі концепції «Основні напрями політики безпеки Грузії» обговорюються відносини Грузії з Росією. У ній говориться, що Грузія бажає

мати з Росією «засновані на принципах добросусідства і рівноправності відносини».

Однак в документі також говориться, що це «не відбудеться без поваги Російською Федерацією суверенітету та територіальної цілісності Грузії і без початку процесу деокупації».

Крім російського фактора, в документі також йдеться про можливе переливання конфліктів з сусідніх країн, що «є загрозою, що стоїть перед Грузією».

У цьому контексті документ згадує нагірно-карабахський конфлікт між Вірменією і Азербайджаном і називає його «викликом».

Відновлення збройного протистояння між цими країнами послабить безпеку всіх трьох країн Південного Кавказу і сприятиме зростанню політичного впливу Російської Федерації в усьому регіоні.

У документі окрема глава присвячується інтеграції Грузії в НАТО і Євросоюз. Згідно з концепцією, це є «одним з найголовніших пріоритетів» зовнішньої політики і національної безпеки країни.

У концепції говориться, що серпнева війна не змогла змінити прагнення країни в НАТО і після 2004 року країна досягла «великого прогресу» на цьому шляху. Говорячи про євроатлантичні наміри Грузії, слід зазначити, що НАТО розглядається в якості основного гаранта забезпечення національної безпеки. США, країни Прибалтики і Чехія вітають якнайшвидший вступ Грузії в блок, не дивлячись на те, що країна не відповідає ніяким вимогам.

У документі також говориться, що «поетапна інтеграція» Грузії до Євросоюзу є «одним з найважливіших напрямків» економічного і політичного розвитку країни.

Відносинам Грузії зі своїми сусідами в Південному Кавказі, в частині «Основних напрямків політики безпеки Грузії» приділяється окрема глава.

Аналогічно колишній концепції, і в новому документі також відносини з Азербайджаном називаються «стратегічними».

Відносини з Вірменією в документі оцінюються, як «тісне партнерство».

«Грузію з Азербайджаном і Вірменією пов'язують традиційно добросусідські відносини», - йдеться в концепції, - «Грузія вважає, що величезне значення має формування єдиних підходів щодо майбутнього розвитку регіону. Поглиблення регіонального співробітництва, розвиток єдиного економічного простору і розвиток спільного ринку в значній мірі буде сприяти стабільності і добробуту регіону».

Згідно з документом, «Грузія поглиблює стратегічне партнерство» зі Сполученими Штатами Америки відповідно до принципів, що прописані в Хартії стратегічного партнерства між США та Грузією, яка була підписана в січні 2009 року.

Концепція зазначає значення підтримки США в питанні «деокупації» територій Грузії, а також значення допомоги США в справі розвитку демократичних інститутів Грузії.

«Обороздатність Грузії істотно зросла за допомогою програм, що надаються Сполученими Штатами», - йдеться в документі, - «Грузія зацікавлена в ще більшому поглибленні співробітництва в цій сфері» [5].

У березні 2019 року була представлена Стратегія зовнішньої політики Грузії, в якій інтеграція в ЄС і НАТО знову визначені як пріоритетні.

Подальші сценарії внутрішньополітичної трансформації в Азербайджані, Вірменії та Грузії будуть залежати від того, які вони оберуть шляхи нарощування сили. Можна сказати, що колишні джерела сили або вичерпані, або близькі до вичерпання. Азербайджанське нафтове зростання поступово сповільнюється. Вірменія не зможе відновити докризові темпи розвитку, не створивши більш якісні державні інститути. А її економічний програш Азербайджану критичний для політичного режиму. Грузія з її гіпертрофованим державним апаратом потребує вже не стільки реформування, скільки зміцнення національної економіки [1, с.193].

Отже, цей регіон є ще більш малопередбачуваний, ніж Чорноморський. Взаємні геополітичні та територіальні претензії, заморожені конфлікти, потенційні міжетнічні та міжконфесійні конфлікти можуть перетворити цей

регіон у територію, що має потенціал дестабілізувати відносини між акторами не лише Чорноморсько-Каспійського регіону, але й вивести проблему конфлікту у площину відносин між такими акторами міжнародних відносин, як США та РФ.

Контрольні питання та завдання.

1. Проаналізуйте політику суб'єктів в регіоні в контексті забезпечення регіональної безпеки.
2. Дайте характеристику основним проблемам Кавказького регіону.
3. Визначте основні інтереси та політику РФ в регіоні.
4. Визначте основні інтереси та політику США в регіоні.
5. Визначте основні інтереси та політику ЄС в регіоні.
6. Визначте основні інтереси та політику Туреччини в регіоні.
7. Проаналізуйте замороженні конфлікти в регіоні.
8. Спрогнозуйте можливий розвиток подій в регіоні після активізації військових подій в Нагорному Карабасі в 2020 році.

Використані та рекомендовані джерела

1. Силаев Н. Несчастливы по-своему // Россия в глобальной политике. 2012. №1. С.180-196.
2. Минасян С. Поиск нового внешнеполитического баланса? URL: <http://www.apsny.ge/2010/mil/1324690107.php>
3. Сумеринли Дж. Внешнеполитическая концепция Азербайджана: проблемы и перспективы. URL: http://analitika.at.ua/news/azerbajdzhan_poisk_novogo_vneshnepoliticheskogo_balansa/2010-10-21-34948
4. Концептуальные основы внешней политики Армении. URL: <http://arminfocenter.ucoz.ru/news/2011-07-17-519>
5. О новой Концепции национальной безопасности Грузии. URL: <http://news.invest.kz/news/view/id/2601729>

РОЗДІЛ 6. СУЧАСНИЙ СТАН БЕЗПЕКИ В КАСПІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ.

6.1. Характеристика проблем регіону.

Тенденції по взаємопроникненню регіонів формують і нові підходи до загроз безпеці, зокрема в енергетичному і торговому аспектах – вже на глобальному рівні, якщо брати до уваги бажання багатьох країн відновити Великий шовковий шлях і зацікавленість у споживанні нафти. А якщо брати до уваги той факт, що запаси каспійської нафти є другими за обсягом після регіону Перської затоки і що після спустошення їх запасів саме Каспійський регіон стане в 21 столітті джерелом енергоносіїв, а Чорноморсько-Каспійський в цілому головним транзитером, тоді питання про перерозподіл і транспортування енергоносіїв перейде з площини регіональної в глобальну. Варто тільки згадати війни в Перській затоці, щоб усвідомити важливість енергоносіїв на сьогоднішній день. Тому тут можна зробити висновок про те, що головні геополітичні гравці, а саме США і Європа, зроблять все, щоб країни регіону були під їх контролем. У разі виникнення проблем з якою-небудь державою регіону, у цієї держави відразу ж буде виявлено «недолік демократії», експорт якої буде «вкрай необхідний».

Ряд вчених розглядають поняття Каспійського регіону через систему концентричних кіл-поясів, в центрі якого – Каспій, його потенціал і проблеми, можливості та виклики. Відповідно до цього підходу, ядро Каспійського регіону утворюють п'ять прибережних держав: Азербайджан, Іран, Казахстан, Росія, Туркменістан. Ці держави безпосередньо «зав'язані» на Каспії як з точки зору використання його потенціалу і можливостей, так і в плані неминучості прийняття на себе його проблем. До другого поясу належать держави і області, через які в даний час проходять або можуть пройти в майбутньому нафто- і газопроводи, залізничні й автомобільні дороги, лінії

зв'язку. Це коло утворюють Грузія, а також суб'єкти РФ: Інгушетія, Осетія, Чечня, Ставропольський край і Краснодарський. Від ситуації на цих територіях багато в чому залежить, наскільки нормальним і економічно доцільним буде режим доступу до експортних ресурсів Каспію для всіх або деяких держав. Третій пояс утворюють держави, що географічно тяжіють до Каспію та які мають зв'язки з Каспієм або використанням його ресурсів. До таких держав належать Туреччина, Україна, Таджикистан, Саудівська Аравія, Болгарія, Греція, Вірменія і Узбекистан [1, с.244].

На думку фахівців, в цілому оцінюють світову нафту на трьох рівнях: по-перше, відомі нафтові родовища, по-друге, нафта, яка видобувається технічними способами, по-третє, прогнозовані запаси нафти, відкриття якої спирається на реальні прогнози. Так, за оцінками експертів США на території є 17-33 млн. барелів нафти і 232 трлн. м³ природного газу відповідно. Потенційні запаси нафти і газу оцінюються в розмірі 200 млрд. барелів і 350 трлн. м³ [2, с.678].

6.2. Актори впливу в регіоні.

Серед позарегіональних акторів, які мають свої інтереси в регіоні, виділяються США. Розглядаючи роль США в Каспійському регіоні, необхідно відзначити, що енергетичний чинник є ключовим зовнішньополітичним пріоритетом в стратегії США. Каспійське море і прибрежні території входять в зону життєво важливих інтересів США, що розглядає Каспій як джерело нафти, альтернативного Перській затоці. Саме тому закріплення США в Каспійському регіоні є одним із пріоритетних зовнішньополітичних завдань США. Спочатку Вашингтон ставив перед собою основним завданням зміцнення позицій американського нафтового капіталу в енергетичній сфері каспійських держав за рахунок зростання залежності країн регіону від американських інвестицій. Це дозволило б розширити західний напрямок нафтогазових транспортних маршрутів з Каспійського регіону, дистанціювати

каспійські республіки від політики Росії, а також посилити власний вплив на Іран та інші країни Близького Сходу.

Після розпаду СРСР і ОВД, США і НАТО скористалися геополітичної «неуважністю» країн колишнього СРСР і почали налагоджувати тісні зв'язки з республіками, щоб вивести їх з орбіти впливу Росії.

З початку 90-х рр. минулого століття США і НАТО ведуть активну співпрацю з Азербайджаном і Казахстаном і в менших масштабах – з Туркменістаном, зважаючи на його позаблоковий статус. Військові дії НАТО в Афганістані і Іраку, загострення ситуації навколо Ірану мають істотний вплив на обстановку в Каспійському регіоні.

В кінці 2003 р США заявили про намір приступити до реалізації нової ініціативи «Caspian Guard» (Каспійський вартовий).

Основною метою ініціативи є формування сил прикордонного контролю швидкого реагування, підрозділів спеціального призначення поліцейських сил прикаспійських держав, які могли б швидко реагувати на виникнення надзвичайних ситуацій, включаючи загрози нападу терористів на нафтові об'єкти, протидіяти незаконному обігу наркотиків і зброї.

Проект «Caspian Guard» розроблений європейським командуванням ЗС США (EUCOM). На цей проект було витрачено США біля 100 млн. доларів. Командний центр проекту, оснащений системами спостереження за повітряним і морським простором, знаходиться в м.Баку. В даний час змонтовано дві станції радіоелектронного стеження з зоною відповідальності, яка включає весь Каспійський регіон.

Активізацію військово-політичної діяльності США в Каспійському регіоні дуже болісно сприймає Тегеран. Керівництво Ірану вважало проект «Каспійського вартового», разом з розгортанням американських військових контингентів в Афганістані і Іраку, елементами єдиного плану зі стратегічного охоплення країни практично з усіх напрямків. В умовах, коли в Азербайджані все частіше звучать заклики приєднати північні райони Ірану, населені азербайджанцями, Тегеран уважно спостерігає за розвитком

відносин між Альянсом і Баку і попереджає, якщо при можливому нападі на Іран візьмуть участь літаки США, які піднімуться з азербайджанської території, розплата станеться негайно. На озброєнні Ірану знаходяться стратегічні і оперативно-тактичні ракети, здатні досягти азербайджанської території.

Ще більш жорстку реакцію на плани США на Каспії демонструє Росія, вважаючи його традиційною зоною російського впливу.

На думку російських військових аналітиків, реалізація програми «Каспійський вартовий» в подальшому призведе до створення в регіоні Каспійського басейну тристороннього союзу в складі США, Азербайджану і Казахстану.

Побоюючись створення на Каспії військового угруповання, до якої можуть увійти США, в серпні 2005 р Росія представила проект угоди про створення військово-морської групи оперативної взаємодії ВМС прикаспійських держав КАСФОР, яка практично є дзеркальним відображенням «Каспійського вартового». Беручи до уваги досить мляву реакцію каспійських держав на ініціативу Москви, реалізація проекту КАСФОР в найближчі роки здається малоймовірною. Керівники прикаспійських держав розуміють, що основою пропонованої групи КАСФОР може бути тільки російська флотилія з усіма можливими наслідками в сфері управління, координації та узгодження військових заходів.

Крім того, Росія приділяє особливу увагу цьому регіону і до 2020 року було замінено 76% військового озброєння Каспійської флотилії, яка на сьогоднішній день складається з 70 військових кораблів. Військова база Росії базувалася в Астрахані, але через невідгідне географічне розташування бази, було прийнято рішення про будівництво бази в Каспійську, куди почалася переброска флотилії в 2018 році [3].

Регіон дуже важливий для Росії з кількох причин: 1). створення з регіону буферної зони для забезпечення безпеки Росії; 2). забезпечення безпеки з точки зору уникнення міжетнічних конфліктів (лезгинський ірредентизм); 3). одержати максимальну вигоду від співпраці з Азербайджаном і не допустити

ситуації, коли інші актори міжнародних відносин матимуть тісні геоекономічні зв'язки з Баку; 4). ослабити вплив США в регіоні; 5). з союзницькі відносини з Іраном [4].

Стратегія США в Каспійському регіоні докорінно змінилася після подій 11.09.2001. Комерційні інтереси змінилися на військово-політичні. Політика США на Каспії трансформувалася в комплексну концепцію з просування і захисту власних інтересів. Політика США, спрямована на посилення військової присутності в країнах Каспійського регіону за допомогою надання військової допомоги і розвитку військово-технічного співробітництва, особливо в рамках програми «Каспійський вартовий», є частиною довгострокових стратегічних планів Вашингтона по закріпленню геополітичного впливу на євразійському просторі.

Регіон Каспій - Кавказ - Чорне море - Середземномор'є займає особливо важливе місце в новій стратегії НАТО на чолі з США, які вже включили цей регіон в сферу своїх кінцевих глобальних стратегічних інтересів. Встановлення контролю над цією стратегічною смугою в перспективі допоможе НАТО справлятися з національними, релігійними, прикордонними конфліктами і тероризмом усередині Європи і в прилеглих районах, що створюють транснаціональну і трансрегіональну загрозу, що порушують безпеку і стабільність в Європі і тим самим максимально захищати інтереси США і гарантувати Заходу джерело енергопостачання в 21 столітті.

Використовуючи НАТО, США прагнуть захопити три ключові позиції:

- по-перше, оскільки їх цікавлять запаси нафти і газу в Каспійському морі, вони намагаються шляхом вкладення великих капіталів до відповідних країни брати участь в розвідці і розробці нафтових джерел Каспійського моря і конкурувати з Росією і Іраном;

- по-друге, США прагнуть створити «демократичну і потужну Туреччину», щоб перетворити її в зручне ланку на стику Європи і Азії в загальному ланцюжку військово-політичних опорних пунктів НАТО;

- по-третє, США активізують розміщення військових сил в районі Середземного моря, встановлюють «відносини партнерства заради миру» з низкою чорноморських і каспійських країн, здійснюють «експорт безпеки» і «експорт політики» для поступового залучення деяких держав у сферу безпеки НАТО.

Нова стратегія НАТО містить в собі явний намір безперервно стискати стратегічний простір Росії і поступово розсовувати сферу своєї оборони до кордону Росії, щоб створити пояс оточення Росії з заходу і півдня.

Спроби посилити свій вплив в Каспійському регіоні робить і Іран – регіональна держава континентального типу, антиамериканська, антиатлантичеська і геополітично активна країна, чиї інтереси в регіоні багато в чому збігаються з інтересами Росії. З огляду на, що територія Ірану є одним з геополітично ключових ланок для нових незалежних держав Кавказу і Центральної Азії, повністю виключити Тегеран з участі в каспійських проектах Заходу навряд чи вдасться. Саме Іран, поряд з Вірменією, є основним стратегічним союзником Росії, протистояли просуванню НАТО на схід [5].

Перш за все, для Тегерана важливо не допустити посилення впливу прозахідних сил, здатних позбавити Іран доступу до важливої зі стратегічної та економічної точок зору регіону. У свою чергу, розширення впливу на Кавказі та Центральній Азії дозволить Ірану зміцнити свій статус регіональної держави, що змусить той же Захід зважати на позицію цієї країни на міжнародній арені. Основну ж ставку в «каспійському напрямку» своєї зовнішньої політики Тегеран робить на Росію як реальну силу, протидіє тискові Заходу на цей регіон.

Принципово підтримуючи розвиток міжнародного співробітництва у всьому Каспійському регіоні, в тому числі в освоєнні його енергетичних і біологічних ресурсів, іранська сторона твердо виступає проти будь-якої військової присутності тут нерегіональних країн.

Інтереси Китаю в Каспійському регіоні визначаються цілою низкою чинників. По-перше, Пекін прагне приборкати сепаратистські сили «Східного

Туркестану»; по-друге, зберегти в регіоні в якості стабільного в стратегічному плані тил; по-третє, Китай розглядає деякі республіки регіону як досить серйозних потенційних постачальників енергоресурсів і як своїх партнерів в інших сферах економіки [6, с.603].

Основні інтереси Китаю в Каспійському регіоні такі: боротьба з тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом; збереження стабільності в регіоні; заохочення економічного процвітання регіону; забезпечення дружніх відносин її республік з Китаєм; запобігання створенню в регіоні військових блоків, спрямованих проти Пекіна; забезпечення доступу КНР до енергоресурсів [6, с.604].

Не менш важливим актором впливу в Каспійському регіоні виступає ЄС, який є традиційним покупцем каспійського вуглеводневої сировини. Безпека енергетичних поставок є для країн ЄС питанням стратегічної важливості, а потенціал Каспійського регіону викликає особливий інтерес. На відміну від США, країни ЄС в Каспійському регіоні мають виключно економічні інтереси. Головна мета – забезпечення власної енергетичної безпеки. Залучення ресурсів Каспійського моря до системи енергопостачання ЄС відповідає планам щодо диверсифікації нафтогазового імпорту. Другою основною метою провідних країн ЄС в цьому регіоні є збереження і розвиток власної нафтовидобувної галузі за рахунок роботи своїх нафтових компаній на більш багатих родовищах за межами своїх країн.

Спочатку політика ЄС в Каспійському регіоні формувалася в рамках транспортних і енергетичних проєктів, які повинні були сприяти розвитку транзитного коридору «Схід-Захід». Реалізація таких програм, як ТАСІС, ТРАСЕКА, ІНОГЕЙТ передбачає інтеграцію транспортних систем колишніх радянських республік з аналогічними міжнародними системами. Стримуючим фактором для ЄС є небажання вступати в конфронтацію з РФ, що є найбільшим постачальником нафти і газу в Європу, і для якої Каспійське море приставляє зону природних інтересів.

На сучасному етапі ЄС ставить перед собою наступні завдання:

- продовжити формування єдиного європейського підходу до політики в акваторії Каспійського моря;
- окреслити коло своїх інтересів в регіоні, відокремивши європейський вектор від американського;
- розширити співпрацю ЄС з країнами регіону в транзитно-транспортній сфері по лінії «Схід-Захід», а також в області енергетики;
- сприяти реалізації проектів з будівництва трубопроводів з Каспійського регіону до держав Європи.

ЄС всіяко прагне відійти від спільної атлантичної політики США і НАТО в регіоні. Країни ЄС діють виключно виходячи зі своїх національних інтересів. Пріоритетом ЄС в довгостроковій перспективі є створення розгалуженої структури маршрутів поставок енергоресурсів в регіон, відхід від політики Заходу, а також з'єднання енергетичних систем Європи з основними постачальниками в ЦА.

На відміну від США країни Євросоюзу в Каспійському регіоні мають переважно економічні інтереси. Головною метою європейської політики тут є забезпечення власної енергетичної безпеки в XXI столітті. Нові постачальники нафти і газу в особі Азербайджану, Казахстану і Туркменістану можуть значно зменшити залежність Європи від близькосхідної і російської нафти. Другою основною метою провідних країн Євросоюзу в цьому регіоні є збереження і розвиток власної нафтовидобувної галузі за рахунок роботи своїх нафтових компаній на більш багатих родовищах за межами своїх країн.

В цілому необхідно відзначити, що Каспійський регіон характеризується відносною стабільністю на сьогоднішній день. У Казахстані вдалося уникнути негативних наслідків при передачі влади (хоча за фактом держава контролюється кланом Н.Назарбаєва). Постійне розхитування ситуації навколо Ірану силами Сполучених Штатів, конфліктний потенціал навколо Нагірного Карабаху, тінь кольорової революції в Казахстані робить регіон потенційно конфліктогенним. Однак, з огляду на зацікавленість самих держав регіону в збереженні стабільності та уникнення кольорових революцій і, як

результат, можливий громадянський конфлікт, обстановка в регіоні на сьогоднішній день є під контролем і всі спроби його дестабілізації зовнішніми силами активно і успішно купіруються.

Контрольні питання та завдання.

1. Проаналізуйте політику країн регіону в контексті розбудови безпекового простору.
2. Дайте характеристику основним проблемам Каспійського регіону.
3. Визначте основні інтереси та політику РФ в регіоні.
4. Визначте основні інтереси та політику США в регіоні.
5. Визначте основні інтереси та політику ЄС в регіоні.
6. Спрогнозуйте можливий розвиток подій в регіоні.

Використані та рекомендовані джерела

1. Гринивецкий С., Жильцов С., Зонн И. Геополитическое казино Причерноморья – М.: Восток – Запад. 2009. 352 с.
2. Алієв А.А. Економічний потенціал каспійського регіону як об'єкт міжнародного суперництва // Гілея. №62. С.678-681.
3. Aliyev N. Russia's military capabilities in the Caspian. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13558-russias-military-capabilities-in-the-caspian.html>
4. Tomas T. Russian national interest and the Caspian Sea. URL: <https://fas.org/nuke/guide/russia/agency/fmso-caspian.htm>
5. Дарабади П. Каспийский регион в международно-геополитической системе. URL: http://www.ca-c.org/c-g/2010/journal_rus/c-g-1-2/01.shtml
6. Инь Ли Жень. Особенности геополитической стратегии КНР в Каспийском регионе / Гілея. 2012. №65. С.603-609.

РОЗДІЛ 7. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ І КОНФЛІКТИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗІАТСЬКОМУ РЕГІОНІ.

7.1. Характеристика держав та проблем регіону.

Розпад СРСР виявився несподіваним для більшості населення Радянського Союзу, хоча був довгоочікуваним для основного геополітичного супротивника, а саме для США. Особливо боляче розпад вдарив по центральноазійським і кавказьким республікам і привів до серйозної дестабілізації їх внутрішнього становища, поставив їх перед складним зовнішньополітичним вибором. Глава Казахстану Н.Назарбаєв навіть закликав своїх середньоазійських сусідів об'єднатися в самостійний альянс в якості протипаги тим країнам, які брали участь в Біловезькій зустрічі.

Туркменістан висунув ідею створення Конфедерації центральноазіатських держав. На зустрічі глав держав у Ташкенті (січень 1993) було оголошено про необхідність регіональної інтеграції країн ЦА з оглядкою на спільність інтересів, таких як: питання безпеки, проблема Аралу, криза в Таджикистані, створення єдиного інформаційного простору.

В умовах розпаду СРСР вибір у країн виявився невеликий – або ісламізація всіх сфер суспільно-політичного життя за прикладом Ісламської Республіки Іран, або світська республіка з ісламської специфікою за турецькою моделлю розвитку. Зі свого боку Туреччина та Іран готові були почати боротьбу за поширення свого впливу на пострадянському просторі. При цьому Іран робив наголос на ісламське і культурно-історичне минуле центральноазіатських республік і Азербайджану, а Туреччина – на їх єдине тюркське походження.

Якщо під регіоналізмом розуміти активне прагнення до зміцнення співробітництва, до інтеграції, зближення, координації і спільної ідентичності,

то він не був притаманний політичному взаємодії держав Центральної Азії ні в сфері безпеки, ні в будь-якій іншій сфері. У Центральній Азії швидше мав місце зворотній процес. 30 років незалежності перетворили країни регіону в закриті політичні суб'єкти, часто ворожі до своїх сусідів. Кордони були закриті, а у випадку Узбекистану – ще і заміновані. Транспортна інфраструктура радянських часів зруйнована. Щоб уникнути транзиту через територію вороже налаштованого сусіда стали будуватися нові дороги. У наявності тенденція не до інтеграції, а до відокремлення; ситуація ускладнюється суперництвом між цими країнами, які прагнуть завоювати ті ж саме ринки і звернути на себе увагу одних і тих самих дійових осіб ззовні.

Центральноазіатський регіон містить низку проблем, які негативно впливають на розвиток країн регіону.

У ЦА спостерігається активізація діяльності радикальних мусульманських організацій, а також різного роду воєнізованих груп, які виступають під гаслом боротьби проти ворогів істинного ісламу. Зростання впливу екстремістських організацій в ЦА є наслідком значного погіршення соціально-економічної обстановки в країнах регіону. Надзвичайно низький рівень життя більшої частини населення поряд з «ідеологічним вакуумом» дозволяє лідерам різних військово-політичних і кримінальних угруповань легко впроваджувати в свідомість людей радикальні ідеї, під прапором яких готується захоплення державної влади або встановлення контролю над стратегічно важливими районами і об'єктами. Швидкими темпами зрощуються релігійні радикали з наркомафією, яка виступає в якості джерела фінансування терористичних акцій, а також постачальника бойовиків екстремістських угруповань. Діяльність терористичних організацій в ЦА знаходиться під щільною опікою спецслужб Саудівської Аравії, Туреччини, Йорданії, Пакистану, які активно діють під прикриттям різного роду культурно-просвітницьких, благодійних установ та фондів. Боротьба з екстремізмом і тероризмом в ЦА ускладнюється через безперервні військові дії в Афганістані. Продовження збройного протистояння між різними

афганськими етноконфесійними угрупованнями, що супроводжуються погіршенням соціально-економічної обстановки в країні, загальною мілітаризацією населення, зростанням організованої злочинності і збільшенням незаконної міграції до сусідніх держав, несе серйозну загрозу безпеці і стабільності всім країнам регіону [1, с.120].

Діяльність терористичних, сепаратистських і екстремістських організацій в кожній країні Центральноазійського регіону має свої особливості. До найбільших з діючих у регіоні терористичних організацій, що представляють потенційну загрозу безпеці центральноазійських республік, можна віднести наступні: «Хізб ут-Тахрір», або Партія ісламського визволення, діюча практично на всій території Центральної Азії, метою якої є утворення на місці центральноазійських держав ісламського халіфату; Ісламський рух Східного Туркестану, метою якого є створення на території Синьцзян-Уйгурського автономного району Китаю, а також прилеглих до нього районів Казахстану і Киргизстану незалежної держави Уйгурістан або Східний Туркестан. Крім того, в регіоні діють і більш дрібні сепаратистські та екстремістські організації, такі як Центр ісламського розвитку (на півдні Киргизстану); «Акроміди» – релігійна ісламська течія Узбекистану (діє у Ферганській долині). Казахстан включений в сферу діяльності міжнародних терористичних організацій в основному ісламського толку. При цьому він розглядається ними не стільки як зона для вчинення можливих терактів, а скоріше як свого роду база для здійснення конспіративної роботи з підготовки підривних дій щодо сусідніх з республікою держав, в першу чергу Узбекистану.

В Киргизії відзначалася діяльність прихильників «Хізб ут-Тахрір». Вона знаходить підтримку серед етнічних узбеків, що компактно проживають в південних регіонах країни. При цьому екстремісти грають не тільки на релігійних, а й на національних почуттях. Крім «Хізб ут-Тахрір», за даними Служби національної безпеки Киргизії, на території республіки діють прихильники таких організацій, як «Ісламський рух Узбекистану», «Ісламський рух Східного Туркестану», «Ісламська партія Туркестану». На

півдні цієї республіки активну діяльність розгорнули ваххабітські проповідники з Саудівської Аравії, Ірану та інших мусульманських держав. Вони пропагують необхідність створення в Центральній Азії ісламської держави. Їх активність забезпечується хорошим фінансуванням. В цілому, на півдні Киргизії серед уйгурів і узбеків сильні фундаменталістські мусульманські настрої, і будь-яка провокація може підірвати тут обстановку. Ця частина країни може стати некерованою зоною, в якій концентруються різного роду сепаратисти, що в свою чергу може дестабілізувати ситуацію у Ферганській долині.

«Ісламський рух Узбекистану» (ІРУ), одна з найбільших терористичних угруповань, які становлять небезпеку для всього Центральноазійського регіону. Метою створення цієї організації було прагнення до відокремлення Ферганської долини від Узбекистану, Киргизії і Таджикистану і утворення на її території окремої ісламістської держави. Ферганська долина – густонаселений район з високим рівнем безробіття, що робить її територією зручною для діяльності радикальних організацій і вербування нових adeptів. І якщо раніше бойовики хотіли створити державу на території Ферганської долини, то тепер їх плани є ще більш амбіційними: вони планують зробити її частиною ісламського халіфату, що включає весь Близький Схід і Кавказ. У серпні 2015 р. «Ісламський рух Узбекистану» приєднався до «Ісламської держави».

Поява в регіоні ісламських екстремістських сил обумовлено в першу чергу особливостями сучасного розвитку центральноазійських товариств, наявністю в цьому розвитку великого числа внутрішніх протиріч. Зовнішня підтримка з боку міжнародних ісламських організацій, спрямована на фінансову допомогу, утримання баз бойовиків і експорт часто чужої для Центральної Азії ідеології, яка є також важлива, але грає другорядну роль.

Основними проблемами регіону, що сприяють поширенню екстремістських рухів та тероризму в Центральній Азії, можна вважати: погіршення соціально-економічного стану країн регіону, що пов'язано як з

внутрішніми проблемами, так і з світовою економічною кризою і, у свою чергу, викликає: поширення бідності, гальмування реформ; наркотрафік, існування якого має прямий та зворотній зв'язок з дестабілізацією ситуації. Активність міжнародних мереж торгівлі наркотиками, людьми, зброєю створює сприятливий ґрунт для екстремізму і тероризму в регіоні.

Окрім соціальних причин, важливими причинами поширення впливу екстремістських течій і тероризму в Центральноазійському регіоні є: суперечності між секуляризмом світських режимів ЦА і політичним ісламом. Важливо відрізнити конструктивну роль, яку іслам, ісламські цінності та організації відіграють у суспільстві, і загрози, які виходять від нелегальних політичних організацій, що використовує іслам в ідеологічних цілях; репресивна реакція урядів на опозиційну діяльність.

Іншою проблемою є проблема ісламізації країн Центральної Азії. Після розпаду СРСР регіон став пильним об'єктом вивчення з боку ісламських держав, а також полем діяльності різних ісламістських релігійних течій, ставши важливим геополітичним центром для всіх ісламських країн, частиною грандіозного за масштабами плану - створення Всесвітнього Ісламського Халіфату.

Одним з факторів, що визначили роль Центральноазійського регіону як найважливішого центру в світовій ісламістській стратегії і створення передумов для масштабної експансії різних ісламістських поглядів серед населення, стало те, що регіон історично був сполучною ланкою між центрами ісламської цивілізації Близького Сходу і мусульманським населенням Росії (Татарстану, південного Сибіру, Поволжя, Кавказу і Закавказзя), Західного Китаю (СУАР) і Північної Індії (Кашмір і Бангладеш). Бухара, Самарканд, Хіва, Термез, великі міста Ферганської долини (що складаються з територій суміжних держав - Киргизії, Таджикистану і Узбекистану) - Коканд, Наманган, Фергана, Андижан, Худжанд і Ош, а також південні міста Казахстану - Шимкент, Туркестан, Тараз - були свого часу духовними центрами мусульманської культури в Центральній Азії: саме в них

розташовувалися головні навчальні центри релігійного управління. Вони здавна славилися як великі і незалежні від офіційної влади теологічні центри. І не випадково більшість радикальних сил мають на меті створення на території Центральної Азії ісламської держави, з ядром у Ферганській долині, яка має стати частиною Всесвітнього Ісламського Халіфату.

Слід зазначити, що просування процесу ісламізації в пострадянський період здійснювалося за допомогою створення багаторівневої ісламської інфраструктури. Так, за фінансової та організаційної підтримки з-за кордону почалося масове будівництво мечетей, створення релігійних навчальних закладів, було поставлено на потік напрямом віруючих на навчання в теологічні ВУЗи ісламських країн, вже звичною стала агітаційно-пропагандистська діяльність різних ісламських проповідників-емісарів, отримало поширення виникнення нелегальних релігійних шкіл, поява невласливих для регіону нових радикальних ісламських течій, на чолі яких стояли випускники зарубіжних медресе.

Використовуючи існуючий ідеологічний вакуум і складну соціально-економічну ситуацію в регіоні, їм вдалося в короткий термін переорієнтувати населення зі світського способу мислення і життя на сприйняття ісламу як ідеологічної і духовної основи, яка регламентує поведінку особистості і, в цілому, суспільні відносини. Причому, це відбувалося як в Узбекистані і Таджикистані, де історично інтенсивно розвивалося землеробство і релігійна ментальність народів була високою, так і в Киргизстані, Туркменістані та Казахстані, в яких раніше іслам не мав сильних позицій і переважали традиції кочових товариств. Незважаючи на наявність вищевказаного загального сценарію, в кожній конкретній країні Центральної Азії процес ісламізації має свої особливості і специфіку.

На сьогодні Таджикистан вважається лідером за рівнем ісламізації суспільства серед центральноазійських республік. Згідно з офіційними даними, 99% населення країни сповідує іслам, тут функціонують близько 4 тисяч мечетей, 6 медресе, гімназія та ісламський інститут, ісламська політична

партія, що має розгалужену структуру по всій країні і власних представників в парламенті. Однак, незважаючи на те, що практично все населення країни в тій чи іншій мірі залучено в релігійну діяльність, іслам через зазначену вище специфіку вузькоспрямованого поширення не здійснює позитивного впливу на зміцнення національної ідентичності. Більш того, відзначається зростання екстремізму і фанатизму, триває вербувальна і агітаційно-пропагандистська робота релігійно-екстремістських організацій.

Узбекистан, також як і Таджикистан, в найбільш гострій формі випробував на собі деструктивний вплив політичного ісламізму ще на початковому етапі його поширення. Епіцентром соціальних хвилювань тоді стала Ферганська долина, де проживає до третини населення країни, що дотримується ханбалітського мазхаба, послідовники якого не визнають припинення джихаду. Саме тут на початку 1990-их років виникли перші політизовані релігійні групи і течії, в т.ч. «Акроміди», «Адолат» («Справедливість»), «Табліг» (Товариство з розповсюдження віри), «Товба» («Покаяння»), і ін. В даний час в країні офіційно зареєстровано більше двох з половиною тисяч релігійних об'єднань, з яких 90% складають мусульманські громади. Процес ісламізації населення зберігає досить високий рівень, особливо у Ферганській долині, але його подальше поширення обмежується владою Узбекистану.

Складна ситуація виникла в Киргизстані, де процес ісламізації протікає на тлі політичної нестабільності і, як наслідок, слабкої системної реалізації державної стратегії в цій сфері. У республіці іслам сповідує понад 75% населення, офіційно зареєстровані 2393 суб'єкта, які провадять релігійну діяльність, у тому числі 2005 - ісламської конфесії, функціонують 9 ісламських вузів, близько 60 медресе, число постійних парафіян, які регулярно відвідують п'ятничні намази, оцінюється більш ніж в 250 тис. чоловік, депутатами країни були внесені пропозиції ввести по п'ятницях двогодинну перерву для намазу і відкрити в будівлі парламенту спеціальну молитовну кімнату для мусульман. Триває розширення діяльності нелегальних релігійних

шкіл, виїзд віруючих для навчання в теологічні навчальні заклади ісламських країн, зберігається тенденція активних зовнішніх фінансових впливань в релігійну сферу, в т.ч. в її підпільний сектор. Закономірним підсумком стало зростання чисельності релігійно-екстремістських організацій («Жайшуль Махді», «Ансаруллах», «Таблігі Джамаат», «Салафія» тощо), збільшення числа їх прихильників, поширення екстремістських настроїв в суспільстві і підвищення ступеня конфліктогенності.

Розвиток ісламу в Казахстані, де іслам до недавнього часу не мав такого поширення - йде прискореними темпами. Якщо до набуття незалежності кількість мечетей у всьому Казахстані становило 68, то сьогодні їх число досягло 2500. Роль імамів в сучасному Казахстані зросла в рази. Вони вже давно не обмежуються виконанням релігійних ритуалів, а беруть активну участь у громадському житті, виступають з доповідями на наукових конференціях, широко представлені в інформаційному полі. Як і в інших країнах ЦА, в Казахстані величезними тиражами випускається релігійна ісламська література, яка, як правило, є безкоштовною. Причому це не тільки Коран, хадіси Пророка, але і різні положення шариату. У РК активно працює кілька ісламських видавничих центрів, а також видавництва, які займаються публікацією журналів і газет на релігійну тематику.

У Казахстані з 2012 р. працює перший телевізійний канал ісламського мовлення «Асил Арна», метою якого, за словами заступника муфтія М.-Х. хаджі Алсабекова, є «пропаганда справжніх цінностей ісламу, національних традицій та загальнолюдських цінностей, заснованих на мусульманській культурі і етиці» В інтернет-просторі діє безліч ісламських сайтів. З ініціативи уряду РК був створений Фонд підтримки ісламської освіти і науки. У його завдання входить видання та безкоштовне розповсюдження релігійної літератури, надання фінансової підтримки ісламським студентам у формі оплати їх навчання і виплати стипендій. Вперше в історії Казахстану підготовлений державний стандарт за фахом «ісламознавства». Дана спеціальність з червня 2011 р. офіційно введена в класифікатор

спеціальностей вищої і післявузівської освіти країни. Як вважає казахстанська влада, такий підхід до ісламу дозволить на ідеологічному рівні запобігти і нейтралізувати причини, що породжують прояви релігійного радикалізму. У той же час саме за ісламом в Казахстані визнається «зростаюча роль в справі консолідації суспільства», що неможливо без активної підтримки політичної влади. Таким чином формується інтелектуальна і релігійна еліта, яка в самий найближчий час може зайняти політичні посади в країні. Наслідки таких кадрових перестановок цілком передбачувані - Казахстан все більше втягується в мережеву структуру ісламу.

У Туркменістані внаслідок політичних, соціально-економічних і демографічних чинників процеси ісламізації мали найменший серед центральноазійських республік рівень розвитку. Закритість країни і тотальний державний контроль над усіма сферами життя, що не дозволяє прояви інакомислення в будь-якій формі, створили серйозні перешкоди для впровадження з-за кордону ісламістської інфраструктури. У Туркменістані відзначається тотальний контроль над муфтіятом і віруючими, держава публічно демонструє свою світськість, але при цьому верховна влада призначає главу муфтіяту та обласних керівників мусульман. Збільшення числа віруючих не вітається, так як влада бачить в них об'єднуючу силу, здатну потенційно кинути виклик існуючій системі влади. Таким чином, напрашується висновок, що ісламізація в Туркменістані стримується державою.

Крім цієї проблеми існують негативні тенденції у відносинах між державами регіону, викликані наростанням екологічних і гуманітарних проблем. Однією з найбільш гострих проблем такого роду є використання гідроресурсів. На думку Н. Назарбаєва проблема водопостачання може стати джерелом гострих розбіжностей між країнами ЦА. Відсутність міждержавного консенсусу з питання спільної експлуатації гідроспоруд вже стало джерелом наростаючої напруженості у відносинах Киргизії з Узбекистаном і Казахстаном. Загострилося також питання використання водних ресурсів між

Узбекистаном і Туркменістаном. Найбільшим вузлом регіональних протиріч є енергетична проблема. Відсутність можливості оплачувати поставлену сусідами електроенергію значно загострює ситуацію у відносинах між Киргизією і Казахстаном, з одного боку, і Туркменістаном і Казахстаном - з іншого [1, с.124].

Серйозним фактором наростання напруженості в ЦА є і небезпечне збільшення чисельності населення в умовах обмеженості життєвого простору. Так, населення північного Таджикистану з 1870 по 1986 р збільшилося в 11.5 разів. У той час як розмір поливної площі на одну людину знизився з 0,25 га в 1940 р до 0,11 на сьогоднішній момент. У Ферганській і Зарафшанській долинах щільність населення досягає 600 чоловік на один кв.км. при обмеженості життєвого простору. Зростання населення в ЦА загрожує боротьбою за перерозподіл сфер впливу та переглядом кордонів. Зараз тільки на кордоні Киргизії з Таджикистаном налічується близько 70 спірних ділянок. Значну небезпеку таїть в собі проблема перенаселеності окремих районів ЦА. Так, в Узбекистані зосереджена майже половина населення регіону. В умовах високого рівня народжуваності та обмеженості придатної для життєдіяльності території проблема життєвого простору для Ташкента стає найважливішою.

Також слід зазначити, що загальний стан в регіоні обумовлено складною ситуацією в центральноазіатських державах, що пов'язано з невирішеністю соціальних проблем, бідністю населення, і як наслідок посиленням радикальних ісламістських настроїв. Такий стан справ доповнюється невирішеними проблемами міждержавних відносин, включаючи територіальні проблеми, конфлікти навколо розподілу водних ресурсів, геостратегічної боротьбою за регіональне лідерство. Політична система центральноазіатських держав авторитарна. Афганський фактор відіграє дестабілізуючу роль, є головною загрозою існуючим режимам в регіоні, сприяє посиленню ісламського екстремізму, з чим пов'язана проблема контрабанди наркотиків і нелегальна міграція в Росію, країни СНД і Західної Європи. Центральна Азія є

прикладом незавершеності внутрішньополітичної трансформації і складної геополітичної конкуренції між основними геополітичними гравцями. Положення в ЦА відзначається слабким рівнем впливу глобалізації, високим рівнем консервативності населення і відносною слабкістю опозиційних ісламістських рухів. Однак, є ймовірність, що трансформаційні процеси візьмуть радикальний характер, оскільки в регіоні накопичилася величезна кількість соціальних, релігійних та міжнаціональних ресурсів [2, с.44].

Країни регіону намагаються вибудувувати політику співпраці з іншими державами ЦА і, таким чином, відстоюючи свої інтереси.

Схвалюючи регіональне співробітництво на словах, на ділі Казахстан – найбільш процвітаюча з країн Центральної Азії – все частіше дивиться на північ, у бік Росії і Європи. У своїх південних сусідів Казахстан схильний бачити лише джерело проблем і нестабільності; чим багатше він стає, тим менше бажає зв'язуватися з ними. Цілком очевидно, що ослаблення регіональної взаємодії не вигідно для економіки, однак правлячі режими Центральної Азії керуються іншими міркуваннями. Політична влада і безпека для них понад усе: про регіональну співпрацю вони стануть заводити мову лише після того, як правлячі групи забезпечать собі міцну владу в країні. До своїх сусідів лідери центральноазіатських країн схильні ставитися з підозрою. Судячи з зростаючої кількості суперечок і розбіжностей між державами Центральної Азії, найбільшу загрозу безпеці і стабільності цього регіону несуть не Афганістан, Росія або ісламістські угруповання, а внутрішньорегіональні чинники.

З огляду на розміри і географічне положення Узбекистану, можна стверджувати, що основною перешкодою на шляху до співпраці в ньому є саме правлячий режим. Відносно сусідів керівництво країни налаштоване вороже – найгірше Узбекистан відноситься до Таджикистану. Узбецько-таджицький кордон заміновано, транспортна система практично відсутня, а режим транспортування енергоресурсів самий не вигідний для Таджикистану. Подібне ставлення до Таджикистану узбецький уряд пояснює, посилаючись на

готовність останнього прихистити на своїй території терористів (в 1990-х рр. у бойовиків ІРУ тут було кілька баз), а також на його нестабільність і причетність до наркоторгівлі. З таджицької сторони образа пов'язана з історичною несправедливістю (в радянський період Узбекистану відійшли давні міста Бухара і Самарканд), а також з роллю узбецьких сил під час таджицької громадянської війни і поточною узбецькою політикою, спрямованою на ізоляцію Таджикистану. Було безліч спроб втягнути Узбекистан в різні форми регіональної співпраці, однак успіхів вони не принесли.

Відсутність регіонального співробітництва найсильніше б'є по Киргизстану і Таджикистану. Розвиток цих країн залежить від їх доступу до зовнішнього світу. При цьому Таджикистан знаходиться в особливо складній ізоляції: нестабільність в Афганістані, гори на кордоні з Китаєм і ворожий настрій Узбекистану привели до того, що єдиний «відкритий» кордон залишився з Киргизстаном. Щоб допомогти Таджикистану уникнути довгостроковій залежності від зовнішньої підтримки, донори повинні направити свої зусилля на розширенні його доступу до зовнішнього світу.

Разом з тим, якщо регіональне співробітництво асоціюється у влади з регіональною інтеграцією, спроби зміцнювати співробітництво навряд чи зможуть принести потрібні плоди. Сам по собі принцип співпраці в даному регіоні не цінується; проте практичне співробітництво, що не пов'язано з загрозою обмеження суверенітету, в деяких областях можливо і надзвичайно важливо [3, с.128].

7.2. Основні актори впливу на політичну ситуацію в регіоні.

Регіон Центральної Азії останнім часом набуває все більшої важливості з кількох причин:

- регіон відіграє важливу і довгострокову роль в області безпеки. З одного боку, слабкість держав ЦА перетворюють регіон на заручника терористичних

сил на суміжних територіях. З іншого боку, держави регіону можуть стати особливим форпостом боротьби проти міжнародного тероризму;

- регіон є зоною інтересів Росії, Китаю, США, ЄС, НАТО, Туреччини. Вони розширюють свою присутність в регіоні, внаслідок чого регіон стає зоною протиріч між перерахованими вище акторами міжнародних відносин;

- ЦА має серйозні сировинні ресурси, що робить цей регіон важливим для суміжних з регіоном держав, зокрема, для Китаю, який може використовувати політику м'якої сили, розширюючи свою економічну експансію в регіоні, що дозволить вивести регіон з під впливу Туреччини (яка намагається чинити ідеологічний вплив, заснований на близькості походження народів), Росії (що надає геополітичне тиск).

Не дарма існує американський проект «Велика Центральна Азія» - регіон, органічно включає в себе Казахстан, республіки колишньої радянської Середньої Азії, а також Афганістан, Пакистан і Іран. Мета цього проекту - переорієнтувати країни регіону на новий, більш прозахідний шлях розвитку.

Що стосується геополітичного впливу в регіоні, не стоїть осторонь і США. Американці розширюють політико-економічні зв'язки і діють з питань забезпечення безпеки в регіоні. На рубежі 20-21 століть США поставили ряд завдань:

- не допустити ситуації, коли Росія або Китай будуть домінувати в регіоні;

- запобігти трансформації ЦА в базу для ісламських сил (хоча це слабо корелюється з неофіційною підтримкою Сполученими Штатами терористів Ісламської держави);

- перешкодити перетворенню регіону в коридор для нелегального розповсюдження наркотиків;

- забезпечити американським компаніям доступ до енергетичних ресурсів ЦА;

- сприяти розвитку в державах регіону громадянського суспільства, влади закону і прозорості ринкової економіки [4, с.30]

США на початку 1990-х розглядали ЦА як другорядний регіон, однак були стурбовані можливістю посилення впливу з боку Китаю і Ірану, що стосувалося більшою небезпекою, ніж гегемонія Москви. Американський економічний інтерес проявився в другій половині 1990-х і був обумовлений очікуванням нафтових ресурсів Каспію, східний берег якого належить Туркменістану і Казахстану. Одночасно США підтримували зусилля А.Акаєва щодо перетворення Киргизії в демократичну і нейтральну державу. Також адміністрація Б.Клінтона розглядала особливе становище Узбекистану як потенційного регіонального лідера. З 1995 року Ташкент вів активний діалог з Вашингтоном. Під час операції в Афганістані країни регіону надали США істотну підтримку, узбеки і таджики становили основу «Північного альянсу», який вибив талібів з Кабула. Узбекистан першим серед країн регіону дозволив США використовувати свою військову інфраструктуру. На авіабазі в Ханабаді були розміщені американські військові. Крім того, американська авіація отримала дозвіл використовувати таджицький повітряний простір і базуватися в Кулябі. Киргизія надала базу в Манасі. Американці отримали право польоту через повітряний простір Казахстану і право на залізничне сполучення через казахстанську територію з військовими базами в Киргизії та Узбекистані. Навіть нейтральний Туркменістан погодився відкрити свій повітряний простір для літаків США і створити коридор для транзиту гуманітарного вантажу в Афганістан [2, с.44].

Однак вторгнення в Ірак в 2003 році стало причиною занепокоєння в урядах центральноазіатських країн. Вони розглядають в американських планах бажання зберегти на тривалий час стратегічні перемоги, не беручи на себе додаткових зобов'язань щодо забезпечення стабільності в регіоні. Це вплинуло на позицію Узбекистану, який був єдиною країною, яка підтримала антиіракської кампанії, але нічого не отримала за це. Більш того, Вашингтон засудив І. Карімова за порушення прав людини. Узбекистан сьогодні балансує між США, Китаєм і Росією. Намагаючись компенсувати втрату Узбекистану, США стали приділяти більше уваги Казахстану і Киргизії.

На думку багатьох експертів найслабшою ланкою в регіональній системі безпеки є Узбекистан. Після кривавого придушення навесні 2005 року протестів в Андижані легітимність президента І. Карімова похитнулась, але він протримався до самої смерті. Репресивні методи, які були використані по відношенню до узбецьких ісламістських рухів, не тільки загнали їх глибше в підпілля, а й зробили їх ще більш радикальними. Приклад сусіднього Афганістану також дає для цього основу. Афганські таліби не випадково вважають Узбекистан ключем від дверей до ЦА, оскільки ця країна межує з усіма державами регіону. Однак можлива дестабілізація Узбекистану є занадто небезпечною, щоб держави ставилися байдуже до такого ризику [2, с.49].

З 1992 року почали здійснюватися деякі програми технічної допомоги, енергетичні програми, програми допомоги в розробці і видобутку корисних копалин, приватизаційні та конверсійні проекти. У 1993 за активним посередництвом цієї місії відбулося підписання контракту на розробку Тенгізького нафтового родовища в Казахстані між урядом Казахстану і компанією «Шеврон».

В середині 90-х до участі до формулювання американської політики в ЦА підключився Конгрес, що сталося не тільки внаслідок інтересу законодавців США до регіону, але і під впливом нафтового лобі. Республіканська опозиція стала критикувати уряд за те, що він не прагнув змінити проросійську орієнтацію країн регіону, в тому числі і шляхом ослаблення їх транспортної залежності від північних маршрутів. Другим ініціатором активізації політики США в регіоні став Пентагон. Його інтерес був обумовлений стратегічним значенням ЦА і можливостями розширення технічних меж зони відомчої відповідальності з відповідними фінансовими оргвисновками. В результаті знову ж таки не без нафтового лобістського тиску – прагнення до посилення США в південно-східному сегменті СНД почала демонструвати і вся виконавча гілка американської влади. Таким чином, сучасна політика США в ЦА є сплавом цілого спектра корпоративних, відомчих і державних

зовнішньополітичних інтересів, які періодично досить відчутно конкурують між собою [1, с.187].

Повертаючись до ідеї «Великої Центральної Азії», слід зазначити, що головний ідеолог Фредерік Стар сформулював цілі Вашингтона стосовно цього проекту: 1. ведення наступальної війни проти тероризму і створення замкнутих на США інфраструктур безпеки; 2. надання Афганістану і його сусідам можливості захистити себе від радикального ісламу і наркотиків; 3. зусилля по зміцненню регіональної економіки і найбільш значущих державних інститутів до рівня, коли регіон виявиться здатним служити в якості економічного і політичного моста між Близьким Сходом і Східною Азією; 4. робота в плані зміцнення регіональних торгових зв'язків і адекватної транспортної інфраструктури; 5. стимулювання демократичних політичних систем, здатних служити зразком для інших країн з найчисленнішим мусульманським населенням [4, с.41].

Інтерес ЄС до регіону ЦА почав активно зростати після подій 11 вересня 2001 року. Цей інтерес визначався низкою причин. Залучення Європи у війну в Афганістані та використання території ЦА силами НАТО створило тут свого роду плацдарм для зміцнення регіональних позицій Заходу. Загрози миру, що виникають в цьому регіоні, стали ближче європейцям. Перш за все, слід відзначити проблему зростаючого експорту наркотиків з Афганістану, значна частина яких потрапляла на вулиці європейських міст транзитом через ЦА. Інтерес до ЦА був пов'язаний зі зростаючим прагненням брати участь у розробці енергетичних ресурсів. Увага до регіону ще більше зросла після формування таких центрів ісламського фундаменталізму як Ісламський рух Узбекистану або Вільний Туркестан, що стали частиною терористичного світу. Зростання інтересу до ЦА підігрівався і хаотичним і непослідовним курсом Росії в регіоні в 90-і. Довгий час і Китай не був скільки-небудь помітний в укріпленні своїх позицій в регіоні. В результаті створився політичний вакуум, який не міг не активізувати політику Заходу і ЄС. Хоча європейці часто заявляють про свої стратегічні інтереси в ЦА, насправді їх

можливості в цьому регіоні досить обмежені як їх власними інтересами, так і можливостями проводити там активну політику. До того ж саме поняття стратегічні інтереси в значній мірі девальвувалося і вже давно не має на увазі ні коаліційну політику, ні військовий союз, ні військово-політичні зобов'язання. Обмеженість інтересів і можливостей ЄС в ЦА пов'язана з низкою причин і, перш за все, з географічної віддаленістю цих країн від Західної Європи [5, с.424].

Політика західноєвропейських країн в ЦА розвивається в напрямках, аналогічних напрямках політики США. Інтерес Західної Європи до енергетичних ресурсів величезний, але стримується відсутністю інфраструктури та загальною регіональною нестабільністю. Економічне проникнення західних країн відбувається в руслі загальної стратегії «розширення спільноти демократичних держав з ринковою економікою» за кількома напрямками, зокрема, впровадження спільних підприємств з домінуванням в них західного менеджменту, створення фондів підтримки приватного підприємництва, надання гуманітарної допомоги [5, с.189].

Що стосується Ірану і Туреччини, слід зазначити, що в першій половині 90-х турецька сторона зробила ставку на форсовану присутність у всіх сферах життя центральноазійських суспільств, причому більшість турецьких політиків схилилося до інтерпретації цілей цього політичного курсу в дусі пантюркізма. Акцентуючи ідеологічні моменти в пропаганді нової регіональної політики, Туреччина прагнула не тільки надійно закріпити за собою регіональний ринок, а й підвищити свою роль у взаємодії з європейськими країнами, створити імідж представника західної цивілізації, який виступив проти проникнення фундаменталістського Ірану на південні території колишнього СРСР. До середини 90-х загальна сума турецьких кредитів з пострадянськими країнами ЦА досягла 700 млн доларів. Економічні ініціативи Туреччини в ЦА були доповнені і двосторонньою співпрацею в освітній, культурній, інформаційній галузях. У 90-х роках близько десяти

тисяч студентів з країн ЦА пройшли навчання в турецьких університетах [5, с.191].

В рамках своєї продуманої зовнішньої політики Туреччина почала своє проникнення в Центральну Азію і Закавказзя відразу на декількох напрямках, а саме на політичному, ідеологічному та економічному. При цьому турецьке керівництво використало як можливості держапарату, так і активно включало потенціал приватного турецького бізнесу, а також можливості різних громадських, релігійних і політичних організацій [6].

Реакція Росії на найбільші в новітній історії геополітичні зміни була явно невідповідною тієї швидкості, з якою вона втрачала свої позиції в Центральній Азії і в Закавказзі. Керівництво Російської Федерації було зайнято досягненням своїх цілей, країна була в кризі, не могла оговтатися після геополітичної трагедії – розвалу Радянського Союзу, а сама Росія стояла перед загрозою процесів сепаратизму.

Туреччина прекрасно розуміла, що відбувалося з Росією, більш того – брала найактивнішу участь в різних процесах, що відбувалися в російській державі, явно сподівалася отримати свою частку спадщини «хворої людини». І діяти Турецька Республіка почала ще тоді, коли відчула – історичний час Радянського Союзу минув, настає нове століття, в якому у турків з'являється шанс розширити свою сферу впливу і дістатися до родовищ газу і нафти – до того джерела, яке їм життєво необхідне.

Починаючи з 1993 року в Туреччині проводяться зустрічі турецьких керівників з главами тюркських держав СНД, регулярно здійснюються взаємні візити високого і найвищого рівня для консультацій і спільних зовнішньополітичних акцій.

За конституцією Туреччина є світською державою, але, незважаючи на це, турецький уряд реалізує також програми в сфері релігійного навчання. Намагаючись підняти релігійну самосвідомість студентів і школярів, турецький уряд виділяє великі кошти на будівництво і відновлення мечетей і організацію при них релігійних шкіл.

Деякі російські аналітики вважають, що прагнення Туреччини отримувати з Азербайджану і країн ЦА дешеві газ і нафту – не головна мета цієї країни. Пріоритет Анкари полягає в набутті в даному регіоні, перш за все на Кавказі, геополітичної та стратегічної переваги над Росією і Іраном. Володіння такою перевагою дозволило б Анкарі в довгостроковій перспективі контролювати торгово-транспортні шляхи регіону, що забезпечить безумовне верховенство в регіоні [7, с.71].

Іран зайняв на початку 90-х по відношенню до ЦА досить стриману позицію. У цей період він прагнув швидше підготувати ґрунт для більш ґрунтовної залученості, виходячи із стратегічних установок по розширенню участі в регіональних процесах. Крім серйозних внутріполітичних причин стриманість іранської сторони була обумовлена розбіжністю культурно-релігійних стереотипів традиційного толку, що визначають суспільне життя Ірану і політичну культуру пострадянських країн ЦА. В цілому для Ірану було характерно прагнення налагодити регіональну співпрацю в ЦА не тільки на двосторонній, а й на тристоронній – за участю Росії – основі. Іран активно працював по встановленню взаєморозуміння і взаємодії з Росією, з тим щоб не допустити подвійної ізоляції на міжнародній арені – з боку США і з боку східного напрямку, де відносно зростала роль проамериканської Туреччини.

В основі сучасних тактичних орієнтирів іранського підходу до співпраці з країнами ЦА лежать, перш за все, прагматичні інтереси. Іранське керівництво вважає, що найбільш перспективною сферою співпраці Ірану з середньоазіатськими республіками є видобуток, переробка і транспортування енергоносіїв. Тому головним завданням Тегерана є доступ до нових проектів з розробки газових і нафтових енергоносіїв з ЦА в Іран.

В умовах міжнародної ізоляції для Тегерана життєво необхідно прорвати блокаду країни (в січні 2016 року санкції були зняті з Ірану, що полегшило економічну діяльність держави, але з приходом Д.Трампа Іран знов зіткнувся з санкційним режимом). Важливою частиною цієї стратегії стає розвиток двосторонніх зв'язків з Китаєм, Росією, Індією, а також сусідами в ЦА. Іран і

Центральну Азію пов'язують історично сформовані зв'язки. КНР і Росія є найбільш цінними партнерами Ірану, бо вони мають право вето в РБ ООН. Головним козирем Ірану в міжнародній «грі» є наявність у нього найбагатших родовищ нафти і газу.

У відносинах з країнами ЦА Іран керується, головним чином, економічними міркуваннями: це партнерство розглядається в Тегерані як засіб виходу на європейський ринок. Крім того, інтереси Ірану, країн ЦА і Росії прямо перехрещуються на берегах Каспію. Якщо раніше основні багатства цього моря перебували в руках СРСР (акваторія ділилася між Радянським Союзом та Іраном), то після утворення нових незалежних держав Росія стала лише одним з п'яти претендентів на ресурси Каспію. Іран не бажає поступатися частину своєї каспійської акваторії молодим країнам ЦА. З огляду на наміри останніх розвивати економічні відносини з арабськими країнами Перської затоки, Іран готовий створити умови для провезення центральноазіатських та інших іноземних товарів через свою територію.

Незважаючи на багаті запаси вуглеводнів, на внутрішньому ринку Ірану відчувається їх дефіцит. Нафта і газ в основному йдуть на експорт, не вистачає потужностей для їх переробки (при високому відсотку зношеного обладнання) і кваліфікованої робочої сили. Тому Іран закуповує паливо за кордоном, витрачаючи на ці цілі 3 млрд дол. на рік. Серед держав ЦА найбільш близьким партнером Ірану є багатий енергоресурсами сусідній Туркменістан: ІРІ стала основним імпортером туркменської нафти, яка поставляється в іранський порт Нека танкерами.

Розвиваючи відносини з Туркменістаном, Іран переслідує кілька цілей: зміцнити свої позиції в ЦА, отримати вигоду з енергоресурсів регіону і скористатися зручним становищем Туркменістану на перехресті внутрішньоконтинентальних шляхів. Двосторонній товарообіг виріс з 52 тис. дол. в 1992 р до 1,4 млрд дол. в 2007 р Техніко-економічне співробітництво з Іраном дозволило Туркменістану отримати найсучасніші технології, зокрема, в сфері волоконно-оптичних комунікацій, виробництва будматеріалів,

фармакології, хімічної водоочистки тощо. Запроваджена в експлуатацію в 1996 р. залізниця Теджент-Серахс-Мешхед (Бендер-Аббас) потенційно відкриває не тільки Туркменістану, але і всій ЦА і Китаю найкоротший маршрут до країн Близького Сходу і Перської затоки. У майбутньому цей маршрут може з успіхом використовуватися і Індією. При стикуванні його з ділянкою Мешхед-Тегеран стане можливим зв'язок між Пекіном і Тегераном через Урумчі, Алмати і Ташкент. До 2007 р. Іран став найбільшим покупцем туркменського електроенергії: на його частку припало 55% електроекспорту цієї країни.

Відносини ІРІ з іншими центральноазіатськими країнами стикаються з низкою труднощів. Зближення з Казахстаном обмежується прагненням Астани реалізувати можливості проросійського і прозахідного напрямків політики, а також зосередити більше уваги на китайському векторі. Відносини з Узбекистаном стримуються побоюваннями Ташкента щодо ісламського радикалізму Тегерана. Співпраця з Таджикистаном розцінюється іранською стороною як найщиріша, зважаючи на етнічну спільність.

Іран заявив про свою готовність до ведення пошукових робіт і спорудження об'єктів нафтової промисловості в сусідніх країнах ЦА. Для полегшення економічного обміну він планує оголосити вільною торговою зоною порт Ензелі на узбережжі Каспію. На початку 2008 р. стало відомо про намір Тегерана збудувати нафтоочисний завод на Каспійському узбережжі поблизу кордону з Туркменістаном, з розрахунком на інвестиції центральноазіатських країн. Продуктивність заводу повинна скласти 300 тис. бар. в день (більше 15,5 млн т на рік). Завод націлюється на переробку нафти з Туркменістану і Казахстану. Тегеран сподівається, що цей завод розширить економічний вплив Ірану і знизить залежність країни від імпорту палива. Плани спорудження внутрішньоіранського нафтопроводу від Каспійського узбережжя до Перської затоки залишаються туманними, а будівництво нафтоочищувального заводу бачиться Тегерану набагато більш здійсненним.

Завод забезпечить паливом північні провінції Ірану, і вуглеводні з півдня країни зможуть піти прямо на експорт.

Якщо Тегеран здійснить цей проект, він отримає шанс сформувати нові політико-економічні зв'язки з державами ЦА. Здається, що ставлення Китаю і РФ до даного проекту може виявитися неоднозначним: ці країни не зацікавлені в відволіканні центральноазіатських ресурсів на інші напрямки.

Найважливішим і впливовим актором в регіоні є Росія. Серед центральноазіатських держав найвищий рівень співпраці з Росією має Казахстан. Казахстан є ключовим військово-політичним союзником Москви в регіоні. Країни співпрацюють у нафтогазовій сфері, експорт основних обсягів казахської нафти проходить по російській території. Співпрацюють країни в сфері освоєння космосу, створення на паритетних засадах ракетно-космічного комплексу «Байтерек». Ідеологічно на російсько-казахстанській «осі» тримається весь центральноазіатський простір СНД. Підключення до нього Мінська (Митний союз) посилило російсько-казахстанський зв'язок як в сферах безпеки, так і в економічній кооперації. Тенденції зростання на найближчу (до 2025 р) перспективи дають можливість Росії і Казахстану і далі поглиблювати процес економіко-інтеграційного, енергетичного і військово-політичного співробітництва і зближення [8].

Важливим партнером Москви залишається Узбекистан, незважаючи на його коливання між Росією і США. Після охолодження відносин з Вашингтоном Узбекистан приєднався до ЄврАзЕС (але згодом вийшов з організації), а Газпром і Лукойл підписали великі контракти на розробку газових сховищ. Загальна фабула російсько-узбецьких відносин добре відома – вони схильні до політичних і економічних ризиків і містять, нажаль, елементи непередбачуваності. Особлива позиція Ташкента з питань регіональної безпеки і економічної інтеграції (Узбекистан свого часу вийшов з ЄврАзЕС і ОДКБ) робить узбецьке керівництво досить складним партнером.

Ташкент зберігає членство в Шанхайській організації співробітництва (ШОС). «Арабські революції» і активізація ісламського фундаменталізму на

Близькому Сході об'єктивно висувають Росію в якості одного з ключових партнерів Узбекистану в сфері безпеки і протидії міжнародному тероризму, екстремізму і сепаратизму.

Розвиток відносин Росії з Киргизією і Таджикистаном здійснюється в основному у військовій, політичній та економічній сферах, хоча масштаби залишаються невеликими. Киргизія зберегла пріоритетну орієнтацію на Росію. Військова допомога Росії допомогла завершити громадянську війну в Таджикистані. Коли російські війська вийшли з Таджикистану, рівень контрабанди наркотиків через кордон збільшився.

Російсько-таджицькі зв'язки, зіпсовані судовим «розглядом» і вироком таджицького суду у справі двох російських льотчиків, проте, зберігають стратегічну основу – взаємну зацікавленість у налагодженні співпраці в сферах безпеки і торгово-економічної взаємодії. До основних проблем, що стримує зростання товарообігу між двома країнами, відносяться складності з транспортуванням вантажів через кордони Узбекистану і Казахстану, наявність численних митних бар'єрів, високі транспортні тарифи, що призводить до значного подорожчання продукції, що поставляється. Позначається і відсутність налагодженої системи фінансового забезпечення угод і договорів, а також проблеми, що накопичилися в діяльності російських інвесторів на ринку Таджикистану.

Сформована модель російсько-туркменських двосторонніх відносин відображає більше вуглеводні інтереси обох сторін (газу та нафти). Вуглеводний потенціал туркменського сектора Каспійського моря (понад 78 тисяч кв.км) попередньо оцінюється в обсязі від 11 до 12 млрд. тонн нафти і від 5,5 до 6,2 трлн. кубічних метрів газу. За офіційними даними, на туркменський сектор каспійського шельфу доводиться до 40% нафтогазових запасів країни.

На початку 1990-х Туркменістан оголосив політику нейтралітету і ігнорував регіональні ініціативи. Пріоритетом для С.Ніязова було формування туркменської нації. Російськомовне населення, як носії іншої культури, було

неприйнятним для Ніязова. Владі країни вдалося застосувати всі зусилля, щоб російськомовне населення виїхало з країни, та побудувало мономовну державу. Після зміни влади ситуація докорінно не змінилася.

В цілому, очевидно, що, незважаючи на достатню суперечливість відносин між Росією і Туркменістаном, Туркменістан залишається для Росії практично безальтернативним і стратегічно важливим постачальником газу. Володіючи значними запасами «блакитного палива», Туркменістан є єдиною країною на пострадянському просторі, яка може експортувати більшу частину (майже 3/4) видобутого газу. Це зумовлено відносно невисоким внутрішнім споживанням газу в силу нечисленності населення (близько 4,5 млн. чоловік) і відсутності в країні великої промисловості. Однак російсько-туркменське співробітництво до сих пір так і не привело до істотного прогресу в двосторонніх відносинах, зміцнення позицій і росту масштабів проектно-інвестиційної активності Росії і російських компаній

Серед китайських двосторонніх пріоритетів можна виділити розвиток відносин з Казахстаном в області торгівлі, експорті енергоносіїв (в грудні 2005 року був відкритий трубопровід Казахстан – Західний Китай), інвестиційне співробітництво, створення прикордонних зон вільної торгівлі. Пріоритети узбецького напрямки політики КНР пов'язані з економікою і безпекою. Китайсько-туркменські відносини ґрунтуються на розвитку енергетичного співробітництва, особливо після відкриття в 2009 році нових трубопроводів Туркменістан – Китай. У відносинах з Таджикистаном Китай знайшов індивідуальний підхід. Останній формує фундамент для імпорту таджицької електроенергії і гідроресурсів, а також ринки збуту для своєї легкої промисловості та інших товарів. Однак основний акцент в торгових відносинах Пекін робить на Киргизію. У 2005-06 роках Китай надав Киргизії кілька товарних кредитів, створення зони вільної торгівлі тільки посилило цей процес [2, с.48].

7.3. Шанхайська організація співробітництва.

Росія і Китай успішніше, ніж інші зацікавлені гравці, втягують країни регіону в власну орбіту впливу. У 2001 році в ході зустрічі лідерів Китаю, Росії, Казахстану, Киргизії, Таджикистану і Узбекистану в Шанхаї «п'ятірка» (створена в 1996 р), що стала з прийомом Узбекистану «шісткою», була перетворена в Шанхайську організацію співпраці (ШОС). Тим самим шанхайський саміт став суттєвим кроком від заходів довіри до широкомасштабного всебічного співробітництва, покликаним відігравати ключову роль у справі забезпечення стабільності і безпеки в регіоні.

На сьогоднішній день членами організації є Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан, Китай, Узбекистан, Індія, Пакистан; спостерігачі – Монголія, Іран, партнери по діалогу – Білорусь, Шрі-Ланка, Туреччина (з липня 2012 року). Як видно з переліку країн, досить неоднозначний склад, враховуючи давні суперечності між ними по ряду суттєвих питань, багато з яких до цих пір не вирішені. Це і є основною перешкодою на шляху перетворення складу організації в згуртований союз держав, здатним стати реальним полюсом впливу на політичній карті світу.

Зміцнення безпеки та розвиток економічного співробітництва – два пріоритетних напрямки в діяльності ШОС. Що стосується зміцнення безпеки, то найголовнішим завданням стає боротьба з міжнародним тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом в регіоні, який не відрізняється особливою стабільністю. З огляду на складність регіону, саме ці завдання повинні стати пріоритетними в функціонуванні організації, оскільки через цей регіон йде поставка зброї терористам, торгівля людьми, регіон відрізняється сильними сепаратистськими тенденціями, а також неврегульованістю прикордонних питань, що в будь-який момент може поставити під сумнів успішність і ефективність роботи організації. Також цей регіон характеризується високим рівнем не тільки транспортування наркотичних речовин, але і їх виробництва. На сьогоднішній день ситуацію ускладнює склалася нездатність американських військ в Афганістані контролювати виробництво наркотичних речовин, яке виросло саме з приходом військ коаліції в цю, роздираєму

десятиліттями громадянською війною, країну. Так, якщо ми порівняємо цифри виробництва наркотичних речовин до і під час введення коаліційних військ в Афганістан, можемо побачити такі цифри (згідно Afghanistan Opium Survey. Executive Summary // United Nations Office on Drug and Crime. September 2010): 1997 - 2800 тонн опіуму сирцю, 1999 - 2700 тонн, в 2000 - 4900 тонн, в 2001 - 3100 тонн, в 2002 - 185 тонн, в 2003 - вже 3100 тонн, в 2004 - 3700 тонн, в 2005 - 4100 тонн, в 2006 - 4050 тонн, в 2007 - 6100 тонн, в 2008 - 8500 тонн, в 2009 - 7800 тонн, в 2010 - 6900 тонн.

Деякі експерти вважають, що через Центральну Азію експортується близько половини вироблених в Афганістані опіатів, при цьому більша частина – через Таджикистан і Туркменістан. Інші стверджують, що через Таджикистан провозиться 15 - 20% опіуму, вирощеного в Афганістані. Існує й думка, що через Таджикистан і Узбекистан експортується близько 24% афганських наркотиків. За деякими відомостями, недалеко від таджицького кордону з'явилося близько 20 «міні-заводів», кожен з яких здатний виробляти по 20 кг героїну в день. Випадки вилучення великих партій наркотиків частішають. З 1992 р російськими прикордонниками на таджицько-афганському кордоні було вилучено понад 29 тонн наркотиків. У 2004 р в Таджикистані служби безпеки вилучили наркотичні речовини на суму 1 млрд. дол. США. За відомостями таджицьких і російських спецслужб, в 2003 році було вилучено на 42% більше наркотиків, ніж у 2002 р. З 9 тонн вилучених наркотичних речовин 2/3 становив героїн. Зіткнення між представниками мафіозних груп певної етнічної приналежності, традиційно розцінюються як приклад міжетнічної ворожнечі, на справді можуть пояснюватися саме чварами на ґрунті наркотиків. Поліція намагається боротися з нелегальним розповсюдженням наркотиків, але часто сама виявляється залученою в цей бізнес. Більшість наркобаронів мають своїх покровителів в силових колах. Проникли наркотичні інтереси і в політику. Є інформація про те, що кар'єра деяких таджицьких і киргизьких політиків профінансована саме доходами від продажу наркотиків. Російські експерти з безпеки відкрито заявляли про

причетність до наркобізнесу місцевої влади, представників служби безпеки і прикордонної служби Таджикистану. Деякі великі таджицькі наркобарони, що увійшли в політику, були заарештовані і звинувачені в скоєнні злочинів, не пов'язаних з наркотиками; інші були затримані в Москві. Можна стверджувати, що в киргизькому місті Ош - одному з центрів наркоторгівлі в Центральній Азії - хвилювання, що супроводжувалися зміною режиму, частково були пов'язані з наркотиками.

Безсумнівно, що ШОС в даний час стає великим регіонально-політичним об'єднанням в Центральній Азії, впливаючи на суміжні регіони Середньої (Афганістан, Іран) і Південної Азії (Індія, Пакистан). Для Росії і Китаю – це важливий геополітичний інструмент відстоювання своїх стратегічних інтересів у світі. ШОС на нинішньому етапі свого розвитку може закласти основи для серйозного полюса впливу на політичній карті світу в умовах багатополюсності.

Існує думка, що ШОС за своїм економічним потенціалом – це «БРІК-2» (тим більше що три країни БРІК вже є членами ШОС). Як зазначив президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв, на просторі Шанхайської організації співпраці проживає понад 1,5 млрд чоловік (а після приєднання Індії та Пакистану кількість населення організації збільшилась), а її територія займає 60 відсотків Євразії. Іншими словами, величезний ринок, який, з одного боку, може стимулювати економічне зростання країн ШОС, з іншого – виступає величезною армією робочої сили. Додатковий бонус – природні ресурси, які також здатні забезпечити стійке зростання національних ВВП на довгостроковий період.

Необхідно відзначити і ресурсне багатство країн ШОС, на частку яких припадає не менше 25% світових запасів нафти, 30% світових запасів газу і 50% розвіданих запасів урану.

Крім того, на даний момент ШОС виглядає фінансово самодостатньою організацією. За словами казахстанського лідера, «на кінець 2010 року золотовалютні запаси країн ШОС становили понад 3,6 трлн доларів». Іншими

словами, у Шанхайській організації співробітництва є все необхідне, щоб стати «опорною точкою» глобальної економіки в посткризовий період.

Коли говорять про перспективи розвитку ШОС, частіше думають над розширенням організації за рахунок Індії, Пакистану або Ірану. Однак якщо подивитися на техніко-економічні характеристики, то і в нинішньому форматі Шанхайська організація співробітництва далеко не вичерпала свого потенціалу.

Крім того, це шлях найменшого опору, тут більше прагматичних бізнес-інтересів, ніж політичних розбіжностей. Наприклад, Індія і Пакистан не можуть знайти між собою точок дотику, а у Ірану залишається вантаж невирішених проблем із Заходом з приводу власної ядерної програми.

Сьогоднішній склад учасників організації говорить про неофіційні рівні розвитку держав. За прикладом Європи різних швидкостей, ми можемо говорити і про ШОС різних рівнів. Цю структурованість ми можемо уявити як $2 + 4 + 2$, причому перший рівень займає Росія і Китай, другий рівень Індія, Пакистан, Казахстан і Узбекистан як регіональний і третій субрегіональний займають Киргизстан і Таджикистан.

Росія і Китай – провідні держави ШОС, які об'єктивно, в силу свого геополітичного та економічного становища, повинні відповідати за загальну стратегічну лінію ШОС і взаємини з зовнішнім світом.

Звичайно, всередині організації існують розбіжності з деяких питань. Так, між Росією і Китаєм сьогодні існують деякі розбіжності, пов'язані з різним баченням ступеня і термінів розвитку інтеграційних процесів в зоні ШОС. Китай вважає, що пріоритети ШОС між антитерористичної і економічною діяльністю повинні ділитися порівну, а в найближчій перспективі економічна стратегія може зайняти головне місце в діяльності організації. Росія, навпаки, наполягає на збереженні традиційної активності ШОС в області боротьби з тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом. Росія і Китай по-різному трактують можливості економічної інтеграції. Так, російські експерти, посилаючись на світовий досвід, вважають, що інтеграція в зоні

ШОС – це більш віддалене завдання і в даний час мова може йти тільки про окремі субрегіональні інтеграційні проекти між 2 або 3 країнами із співставними економіками. Китайські представники, навпаки, стверджують, що створення єдиного інтеграційного простору в рамках країн-учасниць ШОС найближчим часом можливо і бажано.

Можливо, що за цією дискусією стоїть бажання Китаю, поряд з рішенням загальних антитерористичних завдань, перетворити ШОС в інструмент реалізації своєї економічної стратегії в Центральній Азії. Тим більше, що крім ШОС інших структур у Пекіна в регіоні немає, на відміну від Росії, Казахстану, Узбекистану, Киргизстану і Таджикистану, які одночасно входять в різні регіональні і субрегіональні економічні проекти типу ЄврАзЕС, організації ЦАЕС, ОДКБ СНД тощо.

Інше питання – наскільки збігаються цілі китайської стратегії з інтересами учасників ШОС, перш за все Росії? Очевидно, що кожна з країн учасниць крім загальних інтернаціональних завдань, які об'єднують інтереси держав, має свої власні національні мотиви і пріоритети. Причому, завдання двох найбільших країн – Росії і Китаю – не завжди збігаються. Це природний процес. Головне, щоб специфіка національних інтересів не перечила загальній стратегії організації і не заважала її розвитку. Так, з одного боку, активна інвестиційна та торгова політика КНР в відсталих центральноазіатських зонах ШОС може дійсно піти на користь місцевим народам в плані створення інфраструктури, підвищення рівня життя, розвитку кооперації, створюючи якусь альтернативу центральноазіатському американському економічному проекту, що знизить рівень екстремізму, наркоторгівлі, торгівлі людьми тощо. З іншого боку, активізація Китаю в регіоні, як на двосторонньому рівні, так і в рамках ШОС, автоматично посилює російсько-китайську конкуренцію в боротьбі за транспортні та енергетичні ринки та «коридори».

У контексті енергетичної проблеми слід відзначити той факт, що Китай і Росія не змогли в червні 2011 домовитися про постачання газу з Росії в Китай. Так, Росія вимагала 300 доларів за тисячу куб.метрів, Китай, який сьогодні

купує газ у країнах Центральної Азії, був готовий заплатити тільки 250. Однак, в травні 2014 року був підписаний вигідний для обох сторін контракт, згідно з яким Росія буде поставляти газ КНР протягом 30 років. Вартість поставок газу не розголошувалася. Але й цей проект було призупинено.

Важливо одне, що сьогодні для Росії і Китаю ШОС став важливим геополітичним інструментом відстоювання своїх стратегічних інтересів у світі.

Є ще один серйозний аспект, за яким в ШОС необхідно виробити принципове рішення. Не секрет, що між деякими центральноазіатськими країнами - членами ШОС існують відчутні тертя - в сфері водокористування, з приводу енергоносіїв, делімітації та демаркації «внутрішніх» кордонів між центральноазійськими державами. У цьому плані потрібно визначитися – чи будуть ці розбіжності присутні в порядках денних ШОС, або вони залишаться «за бортом» організації. Здається, тут корисно піти іншим шляхом. Поки організація не встане міцно на ноги, її слід максимально захищати від складних моментів, робити акцент, як кажуть в Китаї, на тому, що об'єднує, залишаючи осторонь розбіжності. Однак, вже сьогодні на експертному рівні слід опрацьовувати можливості створення різних механізмів для врегулювання насамперед існуючих етнотериторіальних проблем між окремими країнами ШОС. З останніх слід виділити три рівня двосторонніх відносин, що відрізняються наявністю прихованих (латентних), або відкритих етнічних і територіальних суперечностей.

Найскладнішим невирішеним питанням між Киргизстаном і Узбекистаном є територіальний. Територіальне питання між Киргизстаном і Таджикистаном також сильно ускладнюється наявністю анклавного фактора. Узбецько-таджицькі суперечності є найбільш зтяжними за своїм розвитком. Більше половини таджиків проживає в економічно відсталих і нерозвинених районах Узбекистану. Рівень життя тут значно нижче середнього по країні. Серед населення спостерігається катастрофічний рівень безробіття, і це при різкому демографічному зростанні. Серед таджицького населення

Узбекистану не спостерігається чітко вираженого прагнення брати участь в політичному житті країни.

Однозначно, серед інших центральноазіатських учасників ШОС Казахстан виділяється своєю більшою перспективністю.

Перебуваючи в центрі євразійського простору і межуючи з колісками давніх цивілізацій, Казахстану як молодій державі належить дуже тісна кооперація з такими потужними геокультурними пластами як китайський і арабо-ісламський.

На сьогоднішній день Казахстан є країною з незрілою національною та цивілізаційною ідентичністю, яка була загашена в період радянської влади. Після розпаду Радянського Союзу, Казахстан, як і багато інших держав, був схильний до вестернізації і на даний момент є комбінацією всіх попередніх геокультурних пластів.

У зв'язку з цим, важливим для Казахстану стають концепції іродіанства і зелотизма (Іродіанство - один з двох альтернативних (разом з зелотизмом) відповідей суспільства на вплив (тиск) чужої сили, коли силовий опір є неможливим. Назви дані по імені релігійно-соціальних груп стародавнього Ізраїлю, який перебував під владою Римської імперії. «Зелоти» ретельно зберігають минуле і не приймають реальності. «Іродіани» приймають сьогодення і адаптуються (як колаборант до окупантів). Історія показала, що ці концепції і здатні дати можливість встояти перед більш розвиненими цивілізаціями за допомогою вивчення технологічного знання більш розвиненої культури і відставання і збереження культурно-цивілізаційної самобутності. Одним з яскравих прикладів, що реалізували ці концепти в реальність, сьогодні є Японія. Ця країна в короткі терміни забезпечила науково-технологічний прорив, шляхом опанування основ західної технічної науки, при цьому зберігши самобутню національну ідентичність.

В цьому відношенні, якщо іродіанство для Казахстану на сьогодні стає більш менш досяжною концепцією і населення країни в якійсь мірі,

навчаючись за кордоном, сприймає науково-інноваційний потенціал, то з зелотізмом ситуація складається куди важче [594].

Якщо підвести підсумок по ШОС, слід зазначити, що завдяки цій організації Китай отримав легітимну і схвальну з боку Росії і країн ЦА можливість діяти на пострадянському просторі. ШОС дозволяє Китаю не тільки бути зовнішнім спостерігачем за всіма процесами в регіоні, а й стати активним гравцем, здатним здійснювати зростаючий вплив на формування майбутньої системи регіональної безпеки в ЦА [10, с.132].

Для того, щоб уникнути небезпек появи конфліктів між державами ШОС при поспішному розширенні ШОС, організація повинна звернутися до досвіду АСЕАН, яка вдається до практики діалогових процедур з державами-партнерами в ім'я укрпелення співпраці. До їх числа відносяться Китай – АСЕАН, які співпрацюють у торгівельній сфері. Розширення ШОС в найближчій перспективі недоцільно, оскільки головним завданням в даний час є консолідація ШОС, подолання вже існуючих внутрішніх проблем і протиріч і досягнення відчутного прогресу в намічених спільних програмах, в тому числі і в першу чергу економічного розвитку.

7.4. Афганістан – головна загроза регіональній безпеці регіону.

Серйозну проблему для всього регіону Центральної Азії з точки зору забезпечення регіональної безпеки становить Афганістан.

За кількістю етнічних груп Афганістану займає одне з перших місць на Близькому Сході. Але ключове значення мають лише пуштуни і таджики, на яких припадає відповідно 40% і 20% населення. В цілому саме ці дві групи визначають загальну етнополітичну ситуацію в країні. Незважаючи на явне протиборство на вершині влади, пуштуно-таджицькі взаємовідносини в цілому не були ворожими. Справа в тому, що в Афганістані величезним впливом користуються кланові, родові, племінні інститути, і на перший план нерідко виходять саме вони, а не власне міжетнічні зв'язки. Прагнучи до централізації, пуштуни спиралися, насамперед, на рівнинних таджиків,

об'єктивно зацікавлених у єдиному економічному і політичному просторі. Саме тому столицю Афганістану свого часу перенесли з пуштунського Кандагара в таджицький Кабул [11, с.52].

Афганський фактор є ключовою загрозою для ЦА. Серед загроз можна виділити наступні: виробництво і розповсюдження наркотиків, афганські біженці, взаємодії опозиційних радикальних угруповань країн ЦА з військово-політичними силами в Афганістані. Поширення ісламського екстремізму і по'язана з ними терористична діяльність має на меті заміну світських режимів в країнах ЦА. Ключовим інструментом впливу цих організацій є фінансова підтримка опозиційних до влади релігійних сил країн ЦА, вербування людей з правоохоронних органів і представників влади, несанкціоноване будівництво мечетей і релігійне виховання населення і поставка їм зброї. Вплив ісламських угруповань Афганістану, Ірану, Пакистану, Саудівської Аравії на країни ЦА обумовлено соціально-економічною ситуацією, особливо для молоді, високим рівнем безробіття, соціальними диспропорціями [12].

У ЦА щорічно з Афганістану ввозиться 25% всього афганського героїну (95 тонн).

Сьогодні країни регіону, намагаються хоч якось залучити Афганістан в економічні проекти, щоб поліпшити фінансово-економічний стан країни. На сьогоднішній момент гостро стоїть питання про газопровід ТАПІ [12].

Своєю історією проект йде в середину 90-х, коли тільки створювалося спільне пакистано-саудівсько-американське «підприємство» під назвою Талібан. Цей рух повинен був упорядкувати ситуацію в Афганістані. Передбачалося що на Талібан буде покладено охорону Трансафганського трубопроводу, з ідеєю прокладки якого виступила американська енергетична компанія Юнокал. У 1995 році ця компанія підписала договір з Туркменістаном про будівництво трубопроводу. У його реалізації повинен був взяти участь і російський Газпром, але в 1998 році вийшов з проекту. Індія не відразу підключилася до угоди по трансафганській трубопроводу. Вона деякий час віддавала перевагу ІПІ (Іран-Пакистан-Індія), де Іран повинен був

стати постачальником енергосировини, а Індія і Пакистан – його споживачами і транзитерами. Домовленість про будівництво ІПІ була досягнута в 2008 році. Якби цей проект вдалося б тоді реалізувати, а Китай вклав би гроші в трубопровід, що зв'язує Перську затоку і Пакистан з далекосхідною частиною Китаю, це могло б перетворити Пакистан в потужний енергокоридор, що слугувало б стабілізації пакистанської частини афгано-пакистанського театру військових дій, і, можливо, навіть кілька приглушив би суперництво Індії та Пакистану. Але американську сторону не влаштовував ні ІПІ, ні перспектива зростання регіональних можливостей Ірану і Пакистану. США встигли в своїх спробах не допустити будівництва газопроводу в Пакистан і Індію з Ірану. У квітні 2008 Індія приєдналася до угоди про будівництво ТАПІ. Вартість проекту близько 12 млрд доларів. Для США ТАПІ – це протитрута для ІПІ і одночасно серйозний обмежувач китайської експансії в Центральну і Південну Азію. Це також посилення протиріч між Газпромом і країнами-експортерами енергосировини в ЦА, розвиток партнерства з Індією за допомогою заохочення її енергетичних інтересів, нагнітання напруженості в Китаї. Вашингтон створює ілюзорне відчуття, що каспійські енергоресурси підуть не на схід, а на південь – в сторону Індійського океану, що посилить регіональне суперництво між Індією і Китаєм.

30 травня 2002 року Х.Карзай, пакистанський лідер П.Мушарраф і Президент Туркменістану С.Ниязов підписали в Ісламабаді Угоду про наміри щодо будівництва Трансафганського газопроводу довжиною в 1500 км. Він повинен був починатися в Довлетабаді (туркменське газове родовище), проходити через Афганістан і в місті Мултан підключатися до пакистанської газової мережі з можливим 650-кілометровим відгалуженням з Пакистану до Індії. Річну пропускну спроможність газопроводу планували обмежити 15 млрд.м³, але ситуація в Афганістані не дозволяла розпочати будівництво. На початку 2007 року до влади в Туркменістані прийшов новий лідер Г. Бердимухаммедов. Одним з його пріоритетів стало створення многоваріативності системи газопроводів, яка дозволила б Ашхабаду

експортувати газ відразу за чотирма напрямками – на північ (Росія), схід (Китай), захід (ЄС), південь (Іран, Афганістан, Пакистан, Індія). У квітні 2008 року в Ісламабаді відбулося 10 засідання керівного комітету проекту Трансафганського газопроводу. В результаті Туркменія, Пакистан, Афганістан, Індія підписали рамкову угоду про будівництво трансфганського газопроводу.

11 грудня 2010 в Ашхабаді відбувся саміт керівників країн учасниць ТАПІ, за підсумками якого було підписано Міжурядову угоду про реалізацію проекту газопроводу, учасники домовилися про терміни запуску проекту – не пізніше 2015 року. Однак, є низка проблем:

- проблема безпеки – велика частина буде проходити по території політично нестабільного Афганістану і пакистанського Белуджістану. Для вирішення цього питання лобісти проекту мають намір застосувати фінансові механізми і військово-політичні – створення зеленого коридору вздовж трубопроводу, що охороняється. Однак поява в руках окремих лідерів племен великих за місцевими мірками фінансових коштів може спровокувати зворотний ефект. Розпочнеться боротьба за переділ ресурсів. Не отримавши частку, племінні вожді будуть прагнути відновити справедливість шляхом нових терактів, підривів газопроводів. Навіть зелений коридор не зможе допомогти. Основне навантаження на його забезпечення візьме Пакистан, проте відомо його симпатії до талібів і радикальних ісламістів.

Була ідея пустити трубу по території Ірану уздовж ірано-афганського кордону, проте цю ідею відхилило антиіранське лобі;

- проблема фінансування – ЄС нездатний бути спонсором безпечного проекту Набукко через сумніви інвесторів в його фінансової перспективності. У випадку з ТАПІ ми маємо справу з країнами, що володіють меншими, ніж Європа, фінансовими можливостями, до того ж Набукко позбавлений військово-політичних ризиків, чого не скажеш про ТАПІ. Газпром висловив можливість фінансування із закачуванням російського газу, проти цього чинив

опір Ашхабад, однак афганські і пакистанські власті дали добро на участь російської сторони на участь в проекті.

Сьогодні ситуація в Афганістані дійсно серйозна. 19 серпня 2011 року було скоєно напад на офіс Британської ради в Кабулі. Група з п'яти бойовиків здійснила кілька вибухів поруч з будівлею організації, після чого вела бій практично в центрі афганської столиці. Так таліби ознаменували 92-у річницю визволення від британських колонізаторів. Все це стало можливим з кількох причин. По-перше, з планами НАТО скоротити свою військову присутність в Афганістані (а потім взагалі залишити цю країну), по-друге, з частими і ефективними вилазками бойовиків безпосередньо в столиці, і, по-третє, з нездатністю місцевих сил безпеки контролювати ситуацію. Виведення військ НАТО і перспектива передачі контролю над країною слабо підготовленим місцевим підрозділам ставлять під загрозу найбільші економічні проекти і, перш за все, ТАШ.

Вихід американців з Афганістану може розглядатися як втеча. Обама вирішив скористатися порадою генерала Джорджа Ейкена, що прозвучало під час в'єтнамської війни: «Давайте оголосимо, що ми перемогли, і приберемо звідси». Так ж позицію зайняв і Д.Трамп.

Мир в Афганістані настане тільки в тому випадку, якщо буде досягнуто згоду між провідними політичними силами і основними політичними групами. Покінчити з розколом афганського суспільства не можна без створення нової системи влади, яка може бути сформована тільки в результаті переговорів за участю провідних політсил [13, с.А4].

На думку автора, ця країна приречена на постійну дестабілізацію і перманентний стан громадянської війни, те, що ми спостерігали практично протягом усієї другої половини ХХ століття. Неузгодженість між племенами і етносами, яких в Афганістані близько десяти, дає нам впевненість говорити про нездатність будь-яких сил ззовні створити стан мирного існування. Афганістан, в якому щомісяця відбувається кілька терористичних актів смертників, сьогодні перетворюється в Сомалі, оскільки сьогодні

централізована держава існує тільки на папері, а держава розділена між етнічними і політичними групами. Крім того, на території цієї держави після початку військової операції Росії в Сирії, формується черговий ударний кістяк Ісламської держави.

Якщо говорити про регіон Центральної Азії, то слід зазначити, що цьому регіону важко буде уникнути подій «арабської весни» в Північній Африці. У деяких країнах ЦА тривалий час править одна людина або клан, кількість незадоволеної молоді, у якої немає роботи, зростає, а, отже, посилюється соціальний фактор. Все це може бути використано владою США для реалізації чергової серії переворотів, що призведе до тотальної дестабілізації регіону. Ця нестабільність може перекинутися на прикордонні території Росії та Китаю, а отже, ці дві країни мають контролювати ситуацію в регіоні.

Контрольні запитання та завдання

1. Які основні проблеми заважають плідній співпраці між країнами регіону,
2. Проаналізуйте основні загрози регіональній безпеці регіону.
3. Спрогнозуйте розвиток країн регіону на майбутні п'ять років.

Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Визначте основні пріоритети політики США, Росії, Китаю, Туреччини та Ірану в регіоні.

5. В чому полягає важливість діяльності ШОС для регіону?

Використані та рекомендовані джерела

1. Региональная безопасность: геополитические и геоэкономические аспекты (теория и практика): Монография / Под общ. ред. А.В.Возженикова. – М.: Изд-во РАГС, 2006. 262 с.
2. Горобець І., Мартинов А. Центральноазійський геополітичний вузол // Зовнішні справи. 2011. №9. С.44-49.

3. Матвеева Е. Типология международного регионализма в исторической перспективе. URL: <http://izvestia.asu.ru/2012/4-2/hist/TheNewsOfASU-2012-4-2-hist-30.pdf>
4. Николаев С. Центральная Азия в геополитике: американский вектор // Международная жизнь. 2011. №2. С.27-45
5. Европейский Союз в 21 веке: время испытаний. – М.: Издательство «Весь мир», 2012. 656 с.
6. Аватков В. Перекресток геополитических интересов России и Турции - Кавказ и Центральная Азия. URL: http://www.perspektivy.info/oikumena/azia/perekrestok_geopoliticheskikh_interesov_rossii_i_turcii--kavkaz_i_centralnaja_azija_2009-05-21.htm
7. Корнилов А., Сулейманов А. Евразийская дипломатия Анкары // Международная жизнь. 2010. №4. С.68-75.
8. Лузянин С.Г. Центральная Азия: измерения безопасности и сотрудничества. URL: http://www.perspektivy.info/table/centralnaja_azija_izmerenija_bezopasnosti_i_sotrudnichestva_2012-02-06.htm
9. Махмутов А. Концепция национальной безопасности Казахстана в контексте современных внешнеполитических реалий. URL: <http://iwer.kz/index.php?newsid=328>
10. Гримська М.І. Еволюція зовнішньої політики КНР в умовах реалізації стратегії «чотирьох модернізацій». Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ наук. 23.00.04. Київ. 2009. – 215 с.
11. <http://www.regnum.ru/news/district-abroad/world/776025.html> Умов А. Афганский кризис // Международная экономика и международная жизнь. 2009. №3. С.49-57.
12. Кулагина Л. Основные направления внешней политики ИРИ на современном этапе. URL: <http://www.middleeast.org.ua/research/iran5.htm>

13. Пиган М. Афганістан: на рубежі невідомого //
Еженедельник «2000». 2011. №36 (572). С.А4-А5.

ДОДАТОК 1. Характеристика держав євразійського простору.

Вірменія

Рік	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0
ВВП на душу населення (дол.США)	3.966	3.574	3.567	3.875	4.192
ВВП (дол.США млрд)	11.8	10.7	10.7	11.5	12.4
Економічне зростання %	3.6	3.2	0.2	7.5	5.2
Рівень безробіття	17.8	19.5	17.1	18.0	16.9
Торговий баланс (млрд дол)	-2.1	-1.2	-0.9	-1.4	-1.8
Заборгованість (% от ВВП)	43.7	48.7	56.7	58.8	55.6
Військові витрати (% от ВВП)	3.9	4.2	4.1	3.8	4.9
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 42 (77 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 70 пунктів (держава, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 133 місце (-0.42 балів)				
Індекс ризика політичного насилля	За підсумками 2019 року - 25 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 85 місце (407 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 111 місце в світі				

Азербайджан

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	9.5	9.6	9.7	9.8	9.9
ВВП на душу населення (дол.США)	7.926	5.525	3.901	4.161	4.722

ВВП (дол.США млрд)	75.1	53.0	37.9	40.9	46.9
Економічне зростання %	2.8	1.1	-3.1	0.2	1.4
Рівень безробіття	4.9	5.0	5.0	5.0	5.2
Торговий баланс (млрд дол)	18.9	5.8	4.2	6.1	9.8
Заборгованість (% от ВВП)	14.4	35.0	50.7	53.2	48.4
Військові витрати (% от ВВП)	4.6	5.5	3.7	3.8	3.6
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 30 (126 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 152 місце (-0.70 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 26 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 100 місце (275 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 64 місце в світі				

Білорусь

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	9.5	9.5	9.5	9.5	9.5
ВВП на душу населення (дол.США)	8.315	6.183	4.948	5.738	6.490
ВВП (дол.США млрд)	78.7	58.6	47.0	54.5	61.6
Економічне зростання %	1.7	-3.8	-2.5	2.5	3.1
Рівень безробіття	0.5	1.0	0.8	0.5	0.4
Торговий баланс (млрд дол)	-2.6	-2.1	-2.5	-3.0	-2.5
Заборгованість (% от ВВП)	32.9	46.9	47.2	47.2	45.4
Військові витрати (% от ВВП)	1.3	1.3	1.2	1.2	1.2
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 45 (66 місце)				
Рейтинг	За підсумками 2019 року - 70 пунктів (держави, що				

слабкості держави	викликає занепокоєння)
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 77 місце (0.35 балів)
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 53 місце (4 бала)
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 88 місце (342 дол)
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року – 53 місце в світі

Грузія

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	3.7	3.7	3.7	3.7	3.7
ВВП на душу населення (дол.США)	4.441	4.016	4.061	4.361	4.718
ВВП (дол.США млрд)	16.5	14.9	15.1	16.2	17.6
Економічне зростання %	4.6	3.0	2.9	4.8	4.8
Рівень безробіття					
Торговий баланс (млрд дол)	-4.3	-4.0	-3.9	-3.8	-4.1
Заборгованість (% от ВВП)	35.6	41.4	44.4	45.1	44.9
Військові витрати (% от ВВП)	2.5	2.1	2.2	2.1	2.0
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 56 (44 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 134 місце (-0.43 баллів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 37 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 96 місце (293 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 89 місце в світі				

Казахстан

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	17.4	17.7	17.9	18.2	18.4
ВВП на душу населення (дол.США)	12.481	6.793	7.856	8.790	8.819
ВВП (дол.США млрд)	217	120	141	167	179
Економічне зростання %	4.2	1.2	1.1	4.1	4.1
Рівень безробіття	5.0	5.1	4.9	4.9	4.8
Торговий баланс (млрд дол)	36.6	11.6	9.3	16.7	25.5
Заборгованність (% от ВВП)	14.3	22.1	24.4	25.5	24.7
Військові витрати (% от ВВП)	1.0	1.1	0.9	0.9	0.9
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 34 (113 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 70 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 101 місце (0.00 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 90 місце (3 бала)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 99 місце (279 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року – 63 місце в світі				

Киргизія

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	5.9	5.9	6.0	6.1	6.3
ВВП на душу населення (дол.США)	1.154	962	1.140	1.252	1.303
ВВП (дол.США млрд)	6.8	5.7	6.9	7.7	8.2
Економічне зростання %	4.0	3.9	4.3	4.7	3.8
Рівень					

безробіття					
Торговий баланс (млрд дол)	-2.8	-2.7	-2.4	-2.7	-3.1
Заборгованність (% от ВВП)	53.6	67.1	59.1	58.8	56.0
Військові витрати (% от ВВП)	1.7	1.8	1.7	1.6	1.6
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 30 (126 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 144 місце (-0.58 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 41 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 137 місце (78 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 98 місце в світі				

Молдова

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чел)	3.6	3.6	3.6	3.5	3.5
ВВП на душу населення (дол.США)	2.249	2.164	2.286	2.794	3.229
ВВП (євро млрд)	6.0	7.0	7.3	8.6	9.7
Економічне зростання %	5.0	-0.3	4.4	4.7	4.0
Рівень безробіття	3.5	4.2	3.8	3.3	2.9
Торговий баланс (млрд дол)	-3.0	-2.1	-2.1	-2.6	-3.3
Заборгованність (% от ВВП)	24.5	37.8	35.6	31.8	29.7
Військові витрати (% от ВВП)	0,3	0.4	0.4	0.3	0.3
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 32 (120 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 70 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної	За підсумками 2018 року - 128 місце (-0.35 балів)				

стабільності	
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 63 місце (4 бала)
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 115 місце (191 дол)
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року – 112 місце в світі

Російська Федерація

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	144	147	147	147	147
ВВП на душу населення (дол.США)	14.315	9.290	8.739	10.748	11.339
ВВП (дол.США млрд)	2.058	1.361	1.283	1.579	1.665
Економічне зростання %	0.7	-2.3	0.3	1.6	2.5
Рівень безробіття	5.2	5.6	5.5	5.2	4.8
Торговий баланс (млрд дол)	189	148	90.2	115	194
Заборгованність (% от ВВП)	13.0	13.2	12.9	12.6	12.1
Військові витрати (% от ВВП)	4.1	4.9	5.5	4.2	3.7
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 28 (137 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 136 місце (-0.50 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 70 місце (4 бала)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 66 місце (585 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року – 2 місце в світі				

Таджикістан

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чел)	8.4	8.5	8.7	8.9	9.1
ВВП на душу населення (дол.США)	1.031	807	799	777	826
ВВП (дол.США млрд)	8.6	6.9	7.0	6.9	7.5
Економічне зростання %	6.7	6.2	6.9	7.1	7.3
Рівень безробіття	2.4	2.2	2.3	2.1	0.0
Торговий баланс (млрд дол)	-2.5	-2.3	-1.9	-1.5	-1.9
заборгованість (% от ВВП)	27.7	34.7	42.1	50.4	47.9
Військові витрати (% от ВВП)	1.1	1.2	Данні відсутні		
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 25 (153 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держава, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 154 місце (-0.72 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 47 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 153 місце (57 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 94 місце в світі				

Туркменістан

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чел)	5.5	5.5	5.6	5.7	5.8
ВВП на душу населення (дол.США)	7.963	6.433	6.413	6.642	7.064
ВВП (дол.США млрд)	43.5	35.8	36.2	37.9	40.8
Економічне зростання %	10.3	6.5	6.2	6.5	6.2
Рівень безробіття					
Торговий	3.0	3.5	2.5	3.6	7.1

баланс (млрд дол)					
Заборгованність (% от ВВП)	16.8	21.8	24.1	28.8	29.1
Військові витрати (% от ВВП)	Данні відсутні				
Індексу корупції	За підсумками 2019 року - 19 баллов (165 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індексу політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 102 місце (-0.01 балів)				
Індексу ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 78 місце (4 бала)				
Індексу коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 78 місце (456 дол)				
Індексу військової сили	За підсумками 2019 року – 77 місце в світі				

Україна

Год	2014	2015	2016	2017	2018
Населення(млн.чел)	42.8	42.6	42.4	42.2	42.0
ВВП на душу населення (дол.США)	3.058	2.055	2.175	2.686	3.118
ВВП (дол.США млрд)	131	87.5	92.3	113	131
Економічне зростання %	-6.6	-9.8	2.4	2.5	3.3
Рівень безробіття	10.6	9.1	9.3	9.5	8.8
Торговий баланс (млрд дол)	-7.1	-3.5	-6.9	-9.7	-12.7
Заборгованність (% от ВВП)	69.4	79.1	80.9	71.8	60.9
Військові витрати (% от ВВП)	2.2	3.3	3.2	2.9	3.2
Індексу корупції	За підсумками 2019 року - 30 (126 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індексу політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 183 місце (-1.83 балів)				
Індексу ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 22 місце (6 балів)				
Індексу коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 117 місце (177 дол)				
Індексу військової сили	За підсумками 2019 року – 27 місце				

сили	
------	--

Узбекистан

Года	2014	2015	2016	2017	2018
Населення (млн.чол)	30.5	31.0	31.6	32.1	32.6
ВВП на душу населення (дол.США)	2.070	2.149	2.124	1.839	1.547
ВВП (долл.США млрд)	63.1	66.7	67.1	59.1	50.4
Економічне зростання %	7.2	7.4	6.1	4.5	5.4
Рівень безробіття	5.5	5.6	5.6	5.8	5.7
Торговий баланс (млрд дол)	-12.6	-11.6	-2.4	-2.2	-6.9
Заборгованність (% от ВВП)	7.8	7.1	8.6	20.2	20.6
Військові витрати (% от ВВП)					3.8
Індекс корупції	За підсумками 2019 року - 25 (153 місце)				
Рейтинг слабкості держави	За підсумками 2019 року - 80 пунктів (держави, що викликає занепокоєння)				
Індекс політичної стабільності	За підсумками 2018 року - 122 місце (-0.28 балів)				
Індекс ризику політичного насилля	За підсумками 2019 року - 50 місце (5 балів)				
Індекс коштів, які витрачаються на охорону здоров'я (на душу населення в рік)	За підсумками 2017 року – 133 місце (98 дол)				
Індекс військової сили	За підсумками 2019 року - 52 місце				

Використані джерела для додатку 1:

Focus Economics. URL: <https://www.focus-economics.com/regions/cis-countries>

Індекс восприяття корупції. URL: <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korrupsii/rossiya-v-indekse-vospriyatiya-korrupsii-2019-28-ballov-i-137-mesto.html>

The Political stability Index. URL:

https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/

Fragile states index. URL: <https://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf>

Military strength rating <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
SIPRI military expenditure database <https://www.sipri.org/databases/milex>